

KNJIŽEVNA
REPUBLIKA
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST

SADRŽAJ

KLOPKA ZA USPOMENE

Ana Brnardić: Jezero, 3

Dorta Jagić: Bassano del Grappa, 11

Nikola Petković: Okret Nesvrstanih (II.), 18

NOVA PROZA

Slobodan Šnajder: Stari ribnjak, 45

Sibila Petlevski: Soba za razudbu, 48

Monika Herceg: Zapisi o ljubavi i smrti, 70

Marina Šur Puhlovski: U očekivanju stolara, 81

Ivana Šojat: Mama, 98

Maja Ručević: Borilište, 104

Rade Jarak: Vatromet, 111

Jelena Zlatar Gamberožić: Puno i prazno, 122

PJESME

Zorica Bajin Đukanović: Pjesme, 128

Lena Ruth Stefanović: Pjesme, 147

Ana Ristović: Pjesme, 164

GODIŠTE XXIII

Zagreb, srpanj–prosinac 2025. Broj 7–12

RENATO BARETIĆ (priređio Edi Matić)

Velimir Visković: Odlazak dobrog čovjeka s Trećića, 174

Zoran Ferić: Zbogom, nebeski bodule, 176

Nikola Petković: Renato, hvala ti što si bio, 177

Edi Matić: Adio, Bruda!, 180

Ivica Ivanišević: Adio, Micek, 181

Kruno Lokotar: Ekscesno dobar, izniman čovjek, 186

Ivica Jakšić Čokrić Puko: Suze *morskega covika*, 191

Patricija Horvat: Renatu, 193

KNJIŽEVNOST U PRIJEVODU

Niels Hav: Pjesme (prijevod s danskoga i bilješka o piscu: Milena Rudež), 196

KRITIKE

Damir Radić: Deset priča
(Zoran Ferić: *Spiderman*), 203

Boris Vrga: Stvarno i začudno
(Monika Herceg: *Početne koordinate*), 206

Suzana Marjanić: Feministička umjetnost otpora protiv implozije ideologija
(Anja Foerschner: *Female Art and Agency in Yugoslavia, 1971–2001*), 209

Antun Pavešković: Babica dobre književnosti
(Kruno Lokotar: *Limited edition*), 212

Damir Radić: Solidan žanrovski izdanak
(Jurica Pavičić: *Usta puna mora*), 215

Zvonko Kovač: Autor *Zagrepčanke* o starosti
(Branislav Glumac: *NOĆU kad me probudi NOĆ*), 218

Nikica Mihaljević: Smrt još samo nevidljiva živi
(Andrijana Kos Lajtman: *Poetski napon smrti — od krika do tišine*), 221

Ana Brnardić

Jezero

Karneval

3

Mamu zanimaju morbidne stvari. Puno šuti, govori škrto. Ali kad krene govoriti dužeg daha, iz nje ispadaju obješeni, ubijeni, umrli mladi, probodeni nožem. To je jezik koji koristi u mirenju sa zbiljom. Pustim je da govori, ne prekidam je kao što bih inače. Govori kao da kroz prozor izbacuje stvari. Dolazimo po nju, idemo na izlet.

U slijepoj ulici iz koje dugo nije odlazio crni oblak, naše zamaskirane glave izgledaju nedolično, prijestupnički. U mrak iza kante za smeće odložili smo tatine stvari, radni stol i ormarić, posteljinu u kojoj je umro, razderanu košulju koju smo bili navukli na njegovo mrtvo tijelo. Pogrebna pravila su se izmijenila, pa su pogrebnici skinuli odjeću s tate prije nego što su ga stavili u sanduk. Nosim dugačku modru periku, a kći šarene koverče s majušnim kabare-šeširićem. Veljača je šezdesetak dana udaljena od smrti. Nedokučivost odsustva lakše je prihvatiti pod šarenim maskama i s nekim drugim *ja*.

I mama bi se, da ne smatra to nedoličnim, ispod perike mogla malo odmiriti. Kad se približe zvončari, njezino je srce zaglušeno bukom. Iz njezina srca buka izbacuje stvari i ona se ozari nadom. Znam da će je to koštati. Kad buka prođe, s nadom će u njezinom tijelu biti golema tatina sunčeva glava. Bez nje nema života, prodire kroz sve prolaze.

Upila sam maminu žalost. Ona neće imati kome ispričati o ovome izletu, to da su je zaglušna zvona podigla iznad tla i da je neko vrijeme ostala tako, bez stvari, u zraku.

Leon

U boli stvari dobivaju veću jasnoću. Vrlo obične, svakodnevne stvari. Oblaci imaju oštar metalnoružičasti rub. Na dan kad sam doznala o Leonu, imala sam sat vožnje. Leon je govorio da će s Ivanom i Dortom napisati knjigu o oblacima. Iznad poligona punog prljavih automobila oblaci su stajali ispunjeni suncem, kao metal koji se tali. Trebalo je ne gledati u oblake i sabrati se i voziti svoju rutu i ne zamarati instruktora vožnje vlastitim životom. Jedina veza, čvrsta, od metala, s Leonom, bila je u pogledu gore. Ta veza nije dolazila od ikakvog uvjerenja, već od nagona da se gleda gore, da se vrat savije unatrag, kao da će upravo u tom položaju biti pokrenut neki kemijski proces u tijelu nužan da se povežem s prijateljem kojeg više nikada neću vidjeti.

Ovdje

- 4 Ništa što se dogodi ne može nadvladati zgradu pokraj koje prolazim. Zgrada s oronulom fasadom, krotka, šutljiva, hladna i vlažna. Ništa se ne može dogoditi a da to ne opovrgne ružno pročelje kraj kojeg prolazim, na putu prema doma.

Ne kažem *ružno* kako bih uputila na nešto loše ili nagovijestila neki problem ispod površine. Naprotiv, zgrada je tu da opovrgne i sve ono loše i sve ono pretjerano dobro. Stoji uz put kojim prolazim i njena je moć baš ugodna. Ako se osjećam pokislo, u pogledu na zgradu taj osjećaj uzme lik uvelog šišmiša koji visi s okrhnete žbuke. Ako sam ushićena, ona suho primi ushit i vrati zaborav.

Da me tko pita gdje se nalazi tajna, do jučer bih rekla: u mraku. U glazbi. U snovima. Potonula na dno Kupe. Danas mogu svjedočiti da je tajna u pročelju ružne zgrade. U *gledanju* pročelja. U tupom *ovdje*. U pogledu koji na to *ovdje* istovari sve što se činilo važno i teško, a zgrada kojoj je pogled upućen od tih stvari čini nešto svoje, i u tom odnosu je dijeljenje tajne, i ubiranje lakoće.

Vindjakna

U ormaru sam pronašla tatine vindjakne. Bile su malene, mogla sam ih i ja obući. Pronašla sam narukvicu od ametista i još nekoliko zasebnih kamena ametista u kutiji i okolo. Tate nema nigdje, ni u snu. U snu je mama sama, i postoji svijest o tatinom odsustvu. Njegove stvari u snu su stvari koje su ostale bez živog tijela.

U snu nema tuge, već se primaju na znanje predmeti i odsustvo.

Sova

Vozila sam cestama po kojima su padale uske sjene golog drveća. Poznam svaki zavoj, svaka vijuga ima svoju atmosferu. Ovaj ovdje zavoj je poput lansiranja u nebo. Volim ga jer kad se lansiraš, na sigurnom si, kao nakon polijetanja aviona. Sljedeći je opak, prvo oštro skreneš uzbrdo nadesno, a zatim, što je znatno teže, još strmiji uspon nalijevo. Uz cestu, po nagnutom rubu šume, jaglaci kao čvrsto zalijepljeni žuti poljupci. Vozim svoju obitelj, nedavno sam naučila voziti. Vožnja je mješavina straha i sreće. Katkad mi se manta. Osobito na autocesti, jer imam paniku od širokih prostora. Ne znam smijem li ja uopće voziti. Prošla sam na svim testovima, ali nitko ne provjerava manta li ti se na autocesti.

Došli smo do naše livade. Pjevali smo kad smo ušli u selo. Automobil uđe u usku ulicu koja i dalje ide zavojito, prođe kraj drvene crkvice i groblja. Na našu livadu se treba također lansirati, kao u nebo. S ceste se vidi samo nebo iznad parcele, zemlja je iza horizonta. Hodamo do trave na livadi koja izgleda ugaženo. Nisu je ugazila ljudska stopala, nego sjeverni vjetar i vlaga.

Izvadili smo ležaljke i bacili se na njih. Ležimo u kaputima i s kapuljačama na glavama. Nebo je prodorno plavo. Gledamo u mrtvu šumu preko puta. Možda su po mrtvim granama već pupovi, ali odavde se to ne zna. Dva koraka od naših opruženih nogu je mlada breskva, i njene tamnocrvene grane. Osula se pupovima. Tako je lako zimski krajolik napuniti sadržajem. Sve je golo i istovremeno bogato istom tom prazninom.

Ispod ruba kapuljače vidim tvoju isturenu donju usnu. Govoriš o svom životu. Ovdje o tome možeš govoriti, jer je sve tiho, osim neke ptice koja ti upada u riječ na divan način. Ono što čujem u tvom glasu je nekakva konačnost, oproštaj. Prestravljuje me to što izgovaraš, makar ne zvuči dovoljno konkretno da bih se trebala toliko bojati. Ali zvuči kao da želiš da ja do kraja uobličim tvoju misao. Ti si nacrtao točkice, a ja moram povući liniju.

Ipak, lako napuštam taj osjećaj. Po čelu i obrazu prelazi nam vjetar, na isti način kao preko zaobljenih busenova trave. Jednaki smo travi, kućici iz koje smo izvadili ležaljke, i to se čini važnijim od bilo kakve najave kraja.

Prijateljica dolazi po nas da nam pokaže sovu u dimnjaku. Činjenica da ustaješ, istovremeno kad i ja, i da ti je sova sada važnija od misli koje su pratile linije mrtve šume preko puta, vraća me u sigurnost i poznato vrijeme. Možda ti je sova važnija i od samog sebe.

Sova nas gleda iz svog smeđeg perja. Glasa se, okreće glavu na drugu stranu, prema dimu koji se puši iz dimnjaka.

Tepamo joj, dozivamo ju, ona odgovara i čeka da odemo u kuću i pustimo je na miru. U kući je upaljena peć. Prijateljica otvara slatko vino.

Zaborav

Počinjem zaboravljati na tatu. Dani i djela, od toga je sastavljen život. Djela, znači rad, rad znači obavljanje dužnosti, dužnosti su uloge koje nas igraju.

Zaključujem da to što zaboravljam na tatu znači da zaboravljam na istinu. Živim, kao i većina drugih ljudi, u mlakoj laži. Lažni tjedan koji se vrti oko lažnog proljeća koje se pak okreće oko rascvjetalih nedjelja, koje pak stvaraju privid sreće.

Jučer, kad sam trčala u mraku, među drugim tijelima u istoj akciji, među glavama koje ne misle, i moja je nakratko prestala misliti i počela primjećivati i slušati. Tata? Pitala sam briljantni mjesec na nebu kojem su se pridružile jarke zvijezde. U sebi sam čula odgovor i tatin glas koji se kao brašno prosuo po cijelom planetu. Nekoliko mjeseci poslije, dakle, još mogu čuti tatin glas. Iz glasa koji čujem se zatim mogu zaokružiti i svjetlom ispuniti tatina ramena. Prestaje tada biti koščati polumrtvac kojeg sam ispratila u prosincu u noć. Osjetim pečenje u korijenu nosa, ali se svladam.

6

Čarobno

Kad je tata umro, bilo je to toliko nestvarno, čarobno, ukleto. Dnevna soba izgledala je kao staza po kojoj su se Tolkienovi vilenjaci polagano kretali prema Valinoru. Sve oko nas bilo je zeleno, zimski zeleno i ledeno. Nisam prisustvovala posljednjem dahu, ali on je, kad sam došla, kao lopta bez gravitacije još skakutao po stropu. Otvorili smo prozor. Rečenice koje smo mi živi izgovarali nisu bile s ovoga svijeta. Ili su bile, ali strašno teške od simbola i čarobnosti. Nije bilo moguće izgovoriti nijednu posve običnu riječ a da ne zvuči začarano. Gdje su ti marame, mama? Nađimo mu odijelo. Dodaj čarape. Stegnut ću mu čeljust, tako mi je rekla njegova sestra. Imamo li dva eura? Kovanice na kapke da se ne otvore. Strah je prešao u drugu dimenziju. Nije više bio u predosjećaju, u predmisli. Bio je u središtu naših tijela, u jezgri kičme. Strah koji je bio istovjetan s tugom za tatu i za sve smrtnike. Pred nas su istine, kojih nismo bili dotad svjesni, izranjale kao uklesane ploče. Stati pred sud. Vrata tog suda bila su pred nama. Tata je kroz njih prošao, a mi smo ih vidjeli ali ih nismo mogli dodirnuti jer nam ih smrt nije namijenila. Pozvan je tata, a mi smo bili posredno zahvaćeni tim sudom i istinom koja se odvijala pred nama.

Proljeće

Voćke su procvjetale. Miris cvijeća sa stabla dolazi u mahovima. Svaki udah tog mirisa izazove istovremeno užitak i bol. Nikad nisi na to posve spremna. Za takav se pomiješani osjećaj zapravo ni ne možeš pripremiti.

Mamin je rođendan u doba cvjetanja stabala, i u vrijeme kad su povremeni naleti užitka–boli najjači. Doba nije prikladno za proslave. Kupnja poklona već sadrži više radosti nego što je dopušteno. Kupujemo ono što mami treba, odabrala sam stolnu lampu s okruglim sjenilom i postoljem od mramora. Sve što primi, mama razmješta oko tatine fotografije na polici, lampu, teglu s ljljanima, rezane božure.

Tortu jedemo pazeći da ničim ne pokažemo užitak. Sve što bi moglo nabrati zrcalnu površinu žalovanja oprezno se izbjegava.

Rupa

Korota sada ima oblik provalije. Provalija se nalazi nasred dnevne sobe i nastala je kad su iznijeli tatino tijelo, koje je prije smrti bilo jedva još panj, ali su ga izvadili s korijenjem i morali odnijeti.

Mama na rubu provalije postavlja cvijeće. Rezane tulipane, ili sitne cvjetice u majušnim teglama. Jučer smo joj poklonili sretne ljljane. Pažljivo ih je položila na rub rupe.

U Maksimiru su postavili ploče na kojima piše o životu što vrvi u trulim ili prerezanim stablima. Iz truleži svijetli novi život. Čim je proglašena smrt, iz preostale tvari počinju se pružati živi izdanci, novi život koji uvijek nastaje na mjestu rupe i praznine.

I smrt bližnjih daje novu energiju, kaže ostarjeli Hiyao Miyazaki. Žalovanje je jezero iz kojeg se grabi dlanovima, ravno na usne.

Ne mogu zamisliti da je drukčije. Ako je tata otišao, za sobom je ostavio mogućnost istine, prema kojoj se moramo iznova ustrojiti. Iz te istine vučemo dalje, kao biljke na mrtvom drvetu, kao žedni strvinari uronjeni u ljubav. Ali zakratko, jer to svjetlo koje tinja iz mrtvog tate tinja na određeno vrijeme. Pokušavam od njega stvoriti zapis, da si ga sačuvam.

Ljubav

Ni osjećaj promašaja ni glad za veličanjem. U to vrijeme smo bile blizu vrha planine, gdje nije bilo skoro nikoga. Nismo bile ni promašaji niti smo trebale biti veličane. I jedno i drugo smetalo bi nas, naleglo bi neprirodno na naša tijela bistra od ljubavi prema umirućem. Biti s njim pri vrhu planine, gdje nikad nema gužve. I čekati da ga odnesu.

Nadžovjek ili starac

Iskočit će i reći: Zašto sam kostur?, govori Miyazaki pred kamerom koja ga prati kroz njegove staračke dane. Govori o svom umrlom prijatelju i smije se. Smijeh starca koji ispraća svoje bližnje izgleda kao šum gustog lišća na stablu kojim se povezuju prizori dokumentarca.

Kraj crteža je zapisao: Je li nadžovjek? Ili samo ishlapjeli starac?

Pitanja su ta koja hrane, ne odgovori. Iz pitanja netko tresе rascvjetalu proljetnu granu. Odgovor je u mirisu ili u prizoru, prije riječi, u prostoru prije nego što nastane riječ.

Koncem jeseni upijala sam mirise i prizore. Ulazila sam u sobe, u bolničku sobu, u dnevnu sobu, na intenzivnu. Nalazila sam ga obučenog, golog, sa zubalom i bez. Prizori i mirisi, kad bi ih se samo moglo ispravno pretočiti u krug pitanja i odgovora.

8 Mjesto

On se više ne povezuje s tatom, ima tome nekoliko godina. Ne osjeća ga, njegov život nema više nikakvih dodira s njim. To je neki prastari život. Ne mogu dalje o tome, jer sve bih iskrivila. Možda je ta nepovezanost stvar velike udaljenosti od kraja koji ga povezuje s djetinjstvom.

Letovanić

Provalija je nešto što se može voditi sa sobom u šetnju. No, ima kvalitetu tabua. Nju se ne smije gledati, ne smije se odati da je se primijetilo. Treba čekati da mama, koja je vodi sa sobom, nešto kaže, nešto što će odvratiti od činjenice o provaliji uz koju nas tri hodamo. Kad se mama okrene prema vrtu punom narcisa i ljubičica, kći i ja se također žarko zainteresiramo za cvijeće.

Idemo u slastičarnicu na kolače i kavu. Hodamo putem kojim smo odlazile u posjet u bolnicu. Ista stabla nas odozgor gledaju. Mi im nismo prijetnja, pa dojam gledanja stabala na nas povezan je uz blagost i mir. Gledanje s visine — čast je duhova. Ali, ne mislim da je i tata sad ovdje.

Platane su bijele kao snijeg. Kao mamino lice i kosa. Bojim se da će, kad primijeti tu bjelinu, vidjeti i moju misao. Palo mi je na pamet, s obzirom na vrijeme koje je prošlo od njegova odlaska, da bi tata sada već mogao biti iznad smeđeplave rijeke Nil. Posjećuju li duhovi sva mjesta na kojima su za života doživjeli veliku sreću? Onakav ushit koji Vesna Krmpotić opisuje kao paranje nečuja glasanjem rane ševe.

U Khartoumu se iz tatine kuće orila pjesma o Letovaniću. Osjećaj pripadanja zavičaju jasno se oblikuje kad si daleko.

Na Badnjak sam tati pustila pokupske pjesme. Njegova teška kosturska ruka zamahnula je zrakom, što je moglo značiti bilo što, ali ja sam to protumačila kao razumijevanje.

Možda samo naknadno prevlačim smisao preko patnje. Ne mogu znati. Samo želim zapamtiti.

Križ

Jarka je želja za prisutnosti onoga koga više nema. Da bi nekog iznova oživio, moraš ga iz linearnog prebaciti u cikličko trajanje. Kad smo se opraštali, upomoć je došla tatina sestra, donijela nam je svima malene predmete koji su nas simbolički vezali uz tatu. Mama je dobila anđela, a mi ostali narukvice s križićem. U tom ritualnom vezivanju, nisam bila sigurna točno s čime, ali sam se prepustila, nastao je novi savez, opipljivi, svezan oko članka ruke. Ne mogu se zavaravati da mi je prirodno biti dijelom tog saveza, ne znam kako ga održati, djeluje kao obaveza kojoj tek moram naučiti prilaziti. Zasad je tatina sestra obavila taj korak, koji ima svoje trajanje. Narukvica će se otrcati i otpasti, otpočetak mi je prevelika i križić mi stalno ispada iz rukava, kamo ga utičem.

Kad smo prihvatili novu prazninu, pomislila sam, trebat ću upoznati duh, trebat ću naći svoj put do njega. Put do tate više ne postoji, ali možda, ako pronađem drugi put, možda uspijem.

*

Tuga i malodušje nemaju veze s njim. Tuga je naše uranjanje u nas same, bez povezivanja. Savez je moguć — ako shvatimo da nam on više ne pripada na isti način. Kad sam jutros hodala ledenom cestom na posao, prema širokom luku lijepog neba uzdizale su se krošnje prstiju, obujmljujući glazbu koja mi je iz slušalica ulazila u tijelo i rastvarala ga. Svjetlost se može oblikovati iz bilo čega. Savez je moguć.

Jezero

Sjela je na sredinu kauča i podvila noge. Sjediti na sredini kauča znači da se ne očekuje nikoga s lijeve ili s desne strane. A položaj podvijenih nogu znači da se uspostavlja vladavina. Mama, s krunom, na sredini kauča, upravlja strujama i raspoloženjima u sobi. Našminkala je usne, uredila nokte. Muž i ja smo oprezni. Što smijemo i što ne smijemo izgovoriti. Kad govor započne, izgleda kao pažljivo izrezivanje oblika iz papira. Ako osjetim blizinu provalije — a provalije su svuda, one su opće stanje — posve usporim, dok ne izvedem

zahtjevniji oblik i pružim ga mami, cijel, siguran i bezopasan. Tako se odvija komunikacija tokom obiteljske proslave rođendana. Proslave u vrijeme korote su tihe i oskudne, zbog poštovanja prema mrtvima. Ali, koliko traje žalovanje? Može li ono, kao novi reljefni oblik u obiteljskom krajoliku uopće prestati? Nastalo je jezero, usred šume koja nam je bila poznata zavezanih očiju. Prilazimo vodi, kao začarane, ulazimo u nju, i zaranjamo. Ta slika odgovara dojmu o tome kako sam živjela tokom prošle jeseni, zime i kako sam dočekala proljeće. Uronjena u žalost kao u novi medij u kojem sam se brzo navikla disati.

Kad proteknu godina, dvije, što se događa s jezerom? Što sa svim ribama u njemu, vodenim biljem, sa snovima, s posjetima i gledanjem u površinu koja nas povezuje s mrtvim članom obitelji?

Pola godine nakon tatine smrti. Jeza odsustva čini mi se sada već udaljenom. Možda je to zbog godišnjeg doba koje je daleko od zime. Jučer sam pomislila na to da će se bol javljati oko određenih mjesta u godini. Doći će onaj studeni, onaj prosinac.

10

Jezero — tako prevodim činjenično stanje. Nitko drugi, vjerojatno, ne bi upotrijebio tu riječ, ni mama, ni sestra. Kad kažem jezero stvari se počnu puniti smislom. Ne razlogom, ne objašnjenjem, nego tajnovitim, dakle, utješnim smislom koji beznađe i rezignaciju prevodi u nadu i odgovornost.

Tekstura

Ono što posjedujemo jest vrijeme. To je, uglavnom, sve. Vrijeme kao posjed postane bjelodano jasno, opipljivo, prevedivo na prostor, kad bližnji umre. Smrcu se učvrsti naša inače razlivena predodžba o vremenu. Osjećaj da jesam blizak je dojmu vječnosti. Vječnost je romantična, metaforička, puna izlizanih tropa. Kad umre bližnji, najednom ja jesam postaje istovjetno malenoj tapiseriji koju je netko izradio u tridesetak slobodnih poslijepodneva i čavličem zabio na zid. Prijeđi dlanom preko hrapave i tople teksture. To je tvoje postojanje, to vrijeme.

Dorta Jagić

Bassano del Grappa

Zamislite kameni, bijeli grad podno Alpa a nedaleko Venecije. Davno podignut na stijeni iznad brze, divlje rijeke Brente. Doima se kao jedan od nevidljivih gradova Itala Calvina. Idealne dramatične vedute za pejzažiste poput mene. I odmah sam po dolasku primijetila da je u praksi donekle nevidljiv, u njemu nema turista. Ovaj grad u regiji Veneto možda ni ja nikada ne bih posjetila da me sretnim silnicama sudbine nije zapalo da sudjelujem u međunarodnom art–projektu na temu: tijela u migraciji. Oko teme *tijela koje seli* okupilo se dvadesetak plesača, koreografa, slikara, videoumjetnika sa svih strana svijeta, jer nam je tajanstveni organizator postavio pitanje: Što je tijelo koje seli? Koje *mora* seliti. Naša su tijela mislila, zadubljavala se i složila svoje odgovore koje ćemo predložiti posvud po Bassanu. Jedina izlažem nekakvu kompliciranu pjesničko–likovnu instalaciju. Drugi su bili, čini mi se, jednostavniji. Osim po kazalištima, galerijama i art–točkama grada, po programu nastupamo i u veličanstvenoj palazo Bonaguro. I stoga prvo goni me reći nešto o palači! Prije nego što sam stala pred nju, u obližnjem sam kafeu, imitirajući ostale goste, s nogu u minuti srknula espresso. Ipak, taj šut ne može biti uzrokom udivljenja. Palača se doima poput fatamorgane sa De Chiricova platna. Onako monumentalna živi kao permanentni nastup i umjetnički iskaz o uzvišenoj ideji o prostoru. Zanimljivo, na najvišem katu zdanja iz 15. stoljeća je ekscentrični *Mondo Animal*, čudnovat, stalni postav s malom, ali važnom zoološkom zbirkom rijetkih sisavaca. Kao da se inicijator ruga antropocenu, i nas, i ne baš rijetke sisavce postavlja ispod životinja. A i jedni i drugi samo smo sisavci gosti u sublimnom zdanju s impresivnim središnjim dvoranama, sve jedna nad drugom, povezanima stepeništima i okruženima nizovima manjih prostorija. Palača odiše elegancijom i svjetlom, mislima minulih stanara. Bijela sjeta prohujalih vremena, bež paleta estetike u kojoj su dio kolaža masline, terakota, veliki prozori, fina oronulost, izglodano drvo, mramor i pilastari, štukature, andeli,

11

vijenci. Dekorativni su elementi izvedeni u najboljoj bassanskoj i venecijanskoj tradiciji, po hirovima i ukusima plemićkih obitelji koje su je posjedovale i — dogovarajući se uz vruću čokoladu, do brade omotani u čipke, s manšetama i žaboom — smišljale i ukrašavale stoljećima. Utroba je puna niša s bijelim klasicističkim skulpturama, zidovi oslikani freskama, imaginarij dekoracija iz 16. stoljeća. Takav idealan prostorni red brani pristup crvima i palim anđelima. Ipak, zanima me kako je boraviti u njoj u ponoć, kad nikoga nema?

Kako bilo, u tom ćemo zdanju u duhu tijela koja sele izvoditi predstave, čitanja, predavanja. Nešto će od naše aure ostati ugrađeno u njenu atmosferu.

Vratimo se mom dolasku u grad. Smjestila sam se u neuglednom hotelu na uzvišici, i nepojmljivom brzinom sišla preko malih trgova i uličica do glavnog trga Monte Veccio. Zasad nigdje ni masti ni čađe, potleušica i smeća. Oči su mi se nahranile putem — balkoni, mačke, parkovi, kaskade pitara sa šarenim cvijećem, miris bosiljka, žaluzine od kovana željeza, trattorie, starinske pekarnice, bottege, male kavanice, tradicionalni talijanski restorani. Čini se da nema grada sklonijeg užicima. Vidi se da su ovdje na cijeni kolači, sušeni bakalar, šparoge. I keramika, šareni keramički tanjuri po fasadama, u vrtovima, ovješeni oko prozora i vrata. Trgovi su ugodni, topli kao okamenjena gnijezda renesansnih ptica, Piazza Teraglio, pa Piazza della Libertà s lijepom neoklasičnom crkvom San Giovanni. Osobito je zanimljiva Palazzo del Monte di Pietà, što znači doslovno »Brdo milosrđa«, jer je ta palazzo bila humanitarni kreditni zavod osnovan u talijanskim gradovima u doba renesanse. Danas nezamisliva, svrha mu je bila pozajmljivanje siromašnima uz vrlo nisku ili nikakvu kamatu, kako bi se izbjegla zloupotreba lihvara. Nije čudo da se na njenoj fasadi i danas može vidjeti najstariji grb Bassana — dva uspravna lava uz toranj, simbol zaštite grada, jer ako kakva hulja lihvar rikne na takvoga lava, e neće dobro proći.

Poželjela sam neki topao restorančić za obilan ručak i čašu crnoga vina. Kako da izaberem najbolje vino? I kao da mi s plakata na zidu stari Nardini, izumitelj grape, šapuće na uho — što kmečiš o vinima! Pusti arome, buke i etiketu, treba s groždem dublje, sve do rakije! U grapi se napajaju pravi ljudi, pustolovi, ratnici, seljaci. Ta rakija od vina, izvor mužjačkog krika, potegnutog noža, slasti u viorenju ženske suknje umjesto zastave, dok se u jetri diže žuta omaglica. Rekla sam mu: ne zanima me grapa, zanimaju me vaše lijepe ulice i zdravi vinogradi, zlatne njive i otmjene talijanske vile iza čijih se škura u glavama komešaju nogomet, *dolce far niente*, komunizam, fašizam, papa i mafija. I kako je lijepa ova lopta sunca koja trijezno sja nad svima, bije boj za piće i hranu planete. I zanimaju me vaši momci na ulicama, i preplanule djevojke Bassana što se u skrovitim sobama šminkaju, ogledaju, izlaze u neizvjesne susrete, pa se u sve doline Veneta s vrhova brda, spuštaju lake vespe.

I tržnice i pjace, jer kad sjediš na nekoj od pjaca Bassana, ne možeš ne napisati: život je možda najmanje matrix i halucinacija baš u Italiji. Nardini mi veli: Naivko, ne možeš izbjeći grapu, probaj je, napij se ko letva, to ćeš pijanstvo pamtiti cijeloga života! Pa čak se i planina iznad Bassana zove *Monte Grappa*. Curo, ovdje i u crni espresso gosti žedni natakaju čašicu grape i zovu je *caffè corretto* ili u prijevodu — popravljena kava. Nasmijem se Nardiniju i dometnem: Nešto kao naše *griotte*, koje su za mnoge *popravljena čokolada*. Ugostiteljski humor.

*

Često sam trčkarala amo tamo preko drvenog natkrivenog mosta Ponte Vecchio. Na njemu uvijek netko stoji i pjeva. Ljudi se okupljaju, plješču, fotografiraju i pjevače i most i rijeku. Taj je crveni most simbol Bassana, dizajnirao ga je sam majstor Paladio, renesansi vilenjak. Ali ja ne mogu stati i pjevati, moram naći helij.

Obišla sam sve dućane: imate li helija? Nemamo. Imate li helija. Nemamo. Kako u Bassanu nema helija? I zaspala sam.

13

Probudila me debela, ali zlatna i oštra poslijepodnevna zraka sunca. Fućkala je. S jednim okom još u snu, s drugim na satu koji me opomenuo, na brzinu sam se odjenula i izjurila iz hotela poviše grada. I jurnula uz čemprese osunčanom ulicom dolje prema srednjovjekovnoj jezgri.

Šaljem SMS poruku: *Ma sad ću, čekajte me, ekipo, samo da prijeđem drveni most i tu sam, u našoj palači*. Jurim, trčim kao Hemingwayeva lovina, ne stignem ni zirnuti u vilovite vile u nizovima. Ni gledati, ni disati. Ni lijevo, ni desno. Šaljem drugu, telepatsku poruku: *Već sam kod tornja Sir Ivano, čekajte me, samo da ga u dva trena pogledam*, kao i svaki put kad prolazim ovuda, jer je — kao i svi stari tornjevi — idealan objekt želje za lijepim kostima prošlosti, pomalo bajkovite, pomalo svemogućee dječje. Stari su, fini tornjevi odljev kraljeznice viteške i svetačke duše. Čekajte me, trčim na gala svečanost, samo da učas napišem na stolici ispred nečije kuće:

Sve te vile, srednjovjekovni kašteli i atriji nisu tu samo da svaki turist osjeti svakojake čudne vrste ushita. Nego da stane i da se zapita. Gdje sam ja? Što sam izgradio? Evo, oznojena operna diva koja u žuto poslijepodne, u ono mirno jutro nakon nastupa, iako su sinoć iz partera plakali i bacali ruže uz »Casta Diva«, bez latica po glavi uzdiše nad apstrakcijama u kamenu, izuvena pod stolom, žuljavih peta i sama jer tako bude sutra nakon gala večeri, više nema nikoga, osim lepeze, osim duple grape, gleda čas u planine čas u tornjeve pomalo lijepa, pomalo prokleta, s cigarom zuri u drevne komade šutljive arhitekture, u otisak anđeoskih soprana u pečenom blatu, pita se kako je došlo do ovoga, tu i sada, zašto joj je život tako ispao. Diže se njen visoki vibrato iz ošita punog samoće prema kupoli talijanskog neba.

Zatvaram notes, ustajem i idem. I evo, uzana žuta ulica zaustavila se nadomak stuba, bližim se cilju, samo mi ostaje strmoglaviti se slatkim labirintom kamenih stuba, kad se, iz nekog skrovitog dvorišta, ravno prema meni zaleti golema zebra. Njena crna kopita u oblaku prašine. Gubica lepeta. Golema bedra. Predivna, bijesna. Ni sama ne znam kako sam joj uspjela pobjeći; ili je sama pobjegla, ili me spasio njen krotitelj. Dok sam bježala, nisam pomislila odakle zebra. Crno-bijele pruge, bijes, zaključila sam, bit će dolje u palači svade — i bilo je. Unatoč trudu, znoju, svi moji umjetnici natiskani među publikom u okićenoj palači prijekorno su me gledali. Drama. Bez nje ništa. I nitko od kolega umjetnika — čak ni vesela Cecile, ni draga Jasna — dva sata ni zuc sa mnom. Što je? Osjećam njihovu mržnju. Da, da, to je vreo dah poludjele zebre koji huji usred slika, instalacija, ekrana, lampiona, huja ljudi u memli svečanosti, blještavila.

Ali, prijatelji, još jutros postavila sam na prvom katu svoju instalaciju, što još hoćete? Da svakog posjetioca hvatam za ruku i turam mu razglednicu s pjesmom, da tjeram da sjedne na instalaciju? Ta instalacija je bila — starinska drvena stolica i za nju koncem privezani bijeli napuhani baloni, koje sam morala napuhati metodom umjetnog disanja, a dolje oko načetih nogu stolca ležale su u hrpama razglednice s crtežom Danijela Srdareva s otisnutom mojom pjesmom o tijelima koja se sele, izmiješane s nenapuhanim, crnim balonima. Poruka je bila jaka, barem sam to umislila — i jasna. Povukla sam se snuždena u svoj kut kod, sad mi se činilo, još starije stolice i pravila sam se da me baš briga. A onda mi je, valjda iz sažaljenja, prišla rasplesana Jasna, jer je eto u svemu jasna, i izlanula — *Ignoriramo te jer si jedina kasnila na otvaranje festivala. Užas, što si ti umišljaš? — Ali, Jasnice, zaspala sam jer sam bila užasno umorna. Molim? Slušaj ovaj vic, vi ste plesači i slikari prijepodne fino kafenisali i odmarali, a ja sam tražila po cijelom Bassanu i okolici helij za balone, i nigdje. Nema mog helija, ali vi to ne kužite, jer vama helij ne treba.* Moja su dva lijepa i pravedna *ali ali* sve više nalikovala ispuhanim balonima i, koliko vidim, već dobro izgaženim razglednicama. Jasna je otišla, činilo mi se, smekšana. Sitni plesač Xavier je dobacio — šta je, nalila si se grape? Isplazila sam mu jezik, jako nalik balonu s poda. Ionako je publika uglavnom prolazila pokraj moga rada, jedna me vitka djevojka plemenita izgleda ipak pitala za autogram na razglednicu. Ipak, nije tako strašno; kolege su se prema meni napokon otopili, doduše tek nakon tri čaše tustog crnog vina i euforične plesne predstave, Jasninog monoplaja, koja je završila gromoglasnim pljeskom malo prije ponoći. Luda zebra se morala povući malaksala, ponižena vratiti skroz gore uz stube u svoje skrovito dvorište. A mi smo ostali piti zagrljeni i znojni, čavrljati i smijati se svemu.

*

Pitala sam se zašto je baš Bassano mjesto za priču o *migrant bodies*. Ipak je ovo grad u kojem na trgovima nisam vidjela puno izbjeglica i došljaka, i uopće,

više je dućančića cimetne boje i skupih barova, nego ljudi. Prepun je one vrste hedonizma koja se vrti oko dizajnerske odjeće, *fine dininga*, artefakata, galerija, gipsoteka, mnoštva muzeja ovoga ili onoga. A ipak, ispalo je da je ovaj grad pun starih priča o neobičnim tijelima koja sele. Slavnim tijelima. No o njima nešto kasnije. Kako bilo, radosna sam što je sinoćnje otvorenje festivala ipak dobro prošlo. Pomalo mamurne, Jasna i ja izabrale smo za doručak i čakule srednjovjekovni dvorac Basano Ezzelini. Hodale smo duž njegovih čarobnih zidina dok nismo našle idealan stol među svim idealnim stolovima. Pričala mi je kako je jučer posjetila najstariju talijansku destileriju *Nardini*, i kako joj se sviđa *steam punk* estetika destilerije puna kompliciranih kotlova, ventila, bočica, cijevi. Pomalo sam joj zavidjela, jer i ja volim takve bajkovite prostore, ali još više spektakularne panorame. S otmjene smo visoravni opijene zurile dolje u smaragdnu rijeku i zbijene žute palače i ružičaste vile. Tek nakon nekoliko gutljaja shvatila sam da smo u slavnom *Caffè Italia*.

Poslije mi je postalo jasno da je tu, jednako opijena panoramom kao i mi, kavu pila i George Sand, pila je kavu možda baš za našim stolom baš fatalna i androgina Sand, tko zna o čemu snatreći. Ili se dosađujući jednako gorko i trivijalno kao i radnik u tratoriji koji mi pruža sendvič nad blagajnom. George, onako fiziološka, žedna i tjelesna kao i svaka pustolovka, u tijelu duboko, prolazeći i truleći, ali drukčije od neke bezimene djevojčice pod nadgrobnom pločom na bassanskom groblju.

Je, George je u Bassanu napisala dio svoje slavne knjige *Pisma jednog putnika*. Svakako je to dijelom bilo zbog ljubavi. I ne samo prema Alfredu de Mussetu. Zbog neke zemljanije ljubavi, nadajuće, romantične, kakvu kukiča u svom naslonjaču svaka usamljena žena. Ta je neobična George voljela Bassano ne zato što je sa svojim tijelom ikada ovdje kanila doći, ne, tu se digao srednji prst sudbine, i pokazao što zna. O neočekivanoj ljubavi, recimo.

Taj srednjak zna pisati ljubice za plažu. Ovako to bijaše: George je, naravno, boravila — a gdje nego u Veneciji — i kao i svaki tankoćutni snob onoga doba, silno se razboljela. Patetično. Strasno. I da, smjesta, kao u staromodnim filmovima, hitno je trebala posjet liječnika u jednako patetičnoj Veneciji, spateljca u bijeloj kuti od vrata smrti. Gleda se u zrcalu i veli: *O nigdje nikoga, draga besmrtnice, što ćeš sad, Divo, da mi je bilo koji doktor, ja ipak utjelovljujem život celebritija*. Ma ne, ne tražim ništa glamurozno, više u crni telefon. Jedini spas je prvi doktor pri ruci, skroman, nevješt, ali pristali mladić, glasio je odgovor. I, kao i u svakom dobrom ljubicu — liječnik se na prvi pogled zaljubi i George se oporavi tako dobro da, ako zatreba, bude zauvijek zaljubljena u njega. Kako i ne bi, jer — kao i u svakom boljem ljubicu — iscjelitelj je učen, zgodan ali sirotan, seljačić iz okolice jednog malog Bassana. Dakako, plemenita George zbog te ljubavi seli u mali Bassano, žestoko grli, ljubi i skita, a u šetnjama duž duge Contrada dele Grazie pada u plemenitu nesvijest pa u svoj notes zapisuje: »*Bassano, najčudesnije mjesto koje se putniku može dogoditi*«.

Tako nešto sam i ja zaključila nakon nekoliko dana provedenih u slatkim, iscrpljujućim skitnjama posvećenima gledanju i pamćenju viđenoga.

*

16

Naši su radni umjetnički dani bili podijeljeni prije ručka i nakon ručka. Jednog sam od tih dana nakon ručka, a prije nastavka s programom, prošetala kraj Ville Ca'Erizzo. Čudo finoće i magnet velikih sudbina. Eto, čini se da svaki grad ozračje, posvete svojim doseljenim tijelom oni najveći među velikim umjetnicima. Da sam znala da je Hemingway ovdje bio *tijelo koje se doselilo* napisala bih na licu mjesta pjesmu o njemu i talijanskoj fronti. Idealno bi bilo s perom u ruci, za bijelim stolom poprskana kapima kod stare fontane, u sjeni krošnje ispred pročelja otmjene Ville Ca'Erizzo. Ali ja sam samo pjesnikinja iz male Hrvatske. Aleje i ukrasne skulpture ove goleme vile pamte one zvjezdane, razvikane pjesnike i pisce s cigarama u kutu usana, i uniformom umrljanom što uljem od motora, što krvlju ranjenih vojnika. Zvali su tu skupinu u Bassanu *harvardski pjesnici*. Začuđuje koliko je mnoštvo slavni pisaca, navedimo samo imena — Scott Fitzgerald, John Howard Lawson, John Dos Passos i Ernest Hemingway — u bijeloj vili zajedno spavalo, prdilo, kartalo i pilo, tijekom odlučne Bitke za Grappu. Prvi je svjetski rat, testosteron pucketa u rovovima, i iako su to vruće htjeli, pisci nisu baš pucali — služili su kao vozači ambulanti kola za Američki Crveni križ, pod ceradom su prevažali terete ranjenih tijela. Doduše, Hemingway je ranjen u ratu, i to u obližnjem gradu Fossata di Piave, dok je noću, poput nekog ratnog djeda Mraza iz ruksaka talijanskim vojnicima dijelio čokoladu i cigarete, granata je pala do njega i onesvijestila ga. Oporavljao se u milanskoj bolnici gdje se zaljubio u medicinsku sestru Agnes von Kurowski.

I ta karizmatična bassanska vila jedini je muzej u Europi posvećen Hemingwayu. U Bassanu je Hemingway živio te ratne jeseni 1918. jer grad je bio uporišna točka obrane od austrijskih navala. Početak novele *Zbogom oružje* opisuje bassanski krajolik oko Ville Ca'Erizzo. Bassano nije bio nešto rubno u njegovu pisanju; ratna kratka priča *Passing of Pickles McCharty* počinje upravo u toj savršenoj Villi Ca'Erizzo. Zna se dobro da je Hemingway volio Italiju. Ljubav je ipak sve. Jača je i od pisanja. I zaslužuje malu digresiju — nekoliko desetljeća kasnije, sudbinom nošen kao pero, kreativno blokirani Hem nenadano susreće u Veneciji zanosnu Adrianu Ivančić i zaljubi se kao klinac. Mlada Adriana, porijeklom s Visa, svojim toplim i gustim šumama i rijekama otapa starom piščetini blokadu i nadahnjuje ga za lik grofice Renate u posljednjem mu romanu *Preko rijeke u šumu*.

A za Bassano je napisao: *Volio bih da me sahrane tamo poviše, uz rijeku Brentu, gdje su nekada stajale velike vile s travnjacima, vrtovima, platanama i čempresima. Postao bih dio zemlje po kojoj se djeca igraju uvečer, a ujutro bi*

na njoj dresirali konje za skokove, i kopita bi im gazila travu, dok bi pastrmke iz ribnjaka izranjale da zgrabe roj mušica...

Možda bih i ja voljela da me sahrane tamo poviše... Ali sahrane me ne zanimaju. Na dan zatvaranja festivala priređena nam je u gradskoj lođi prava gozba, ples i glazba, kavijar i šampanjac, dizala su se nazdravljanja i smijeh, a kad su se pogasila svjetla, pomislila sam: Neka idu kvragu i šampanjci, lijepi i prokleti i njihove vile. Njihove čaše, lepeze, ljubavi i biografije veće od života, ordenje od krvi ranjenih i cigarete u sjeni sublimnih vila s čempresima. Patos! Njihove su sepijaste, satromodne sudbine uvijek bile zavidno romantične. Nitko od nas nije u Bassanu bio ranjen, ali nije se ni zaljubio. Samo smo jeli, družili se i mislili. Druga su neka vremena, ironija nas čuva od krajnosti.

Jutro nad Bassanom proglašava vrijeme da mi postmoderni nomadi složimo kofere, balone i naša tijela odnesemo odakle su došla.

No, prije povratka idem se satima kupati u Brenti, zuriti ribama selicama u oči, sjesti u sedlo brzaca, možda me odnese daleko...

Nikola Petković

Okret Nesvrstanih (II.)

Dunderi ljudskih suša: ili o nemogućnosti egzila

18 Dunder je, razgovara sa mnom moj prijatelj Karahasan, onako, preko hrpta smrti, jezikom u kojem tek treba pronaći ime za nenadomjestivost, za tu gromadu praznine koju je ostavio za sobom, kada je njegov lijes nošen našim rukama, bezbrojem k nebu okrenutih dlanova koji kao da mole za trajanje i protiv konačnosti, ali, naravno, koliko mogu, dakle kao da i ne mole..., Dunder je onaj majstor koji nije učio niti jedan zanat ali se snalazi u svima. A snalazi se jer su njegove ruke u suglasju s njegovim umom i zna misliti rukama, misliti majstorski.

Platon je takvo radno mišljenje zauzlaao za riječ »umijeće«. Mislim i Aristotel. Ne znam, ne predajem više to.

I čovjek je tu na vrijeme trebao stati. Dunder, naime. Dok je još nošen dlanovima tih istih ruku kojima je, umjesto da im da riječ i omogući smislenu radnju, brzopleto uskratilo to da rade umom.

I tako nedorečen i ohol, previdjevši dundera u sebi, odnosno potencijal koji mu je kao čovjeku imanentan, on se odrekao popravljanja čestica svijeta i umjesto toga krenuo stvarati ispočetka; nekako oholo, kao da je svijet zatekao njega, a ne on svijet... i što je rezultat tog temeljnog nesporazuma? To da ideja koju i prije no što se u nju vratila znatiželja koja ju je valjda, kao ideju i proizvela, naganja imperativ čina, gotovo skatološkog nagona za proizvodnjom, za stvaranjem, za upisivanjem sebe u teksturu svijeta... i tako umjesto dundera po mjeri čovjeka (ovo se dade i okrenuti pa mu ga dođe obrnuto ali isto — čovjeka po mjeri dundera; svejedno, ionako se nitko toga ne drži) uvjereni da su bogomdani kreativci, a zapravo su fah–idioti, ili, uhu ljepše, majstori–specijalisti, a ustvari toliko u svojoj ideji *Odabranika* uskraćeni za tragiku iskustva svijeta, neoprostivo površni da se usude oponašati stvaranje *ex nihilo*.

Drugim riječima, puno razumljivijim onima kojima se, zajedno s Dževandom, obraćam: ovo bi moglo biti veoma uljepšano objašnjenje fenomena sva-

kokurčevstva u suvremenoj književnosti kojoj je, nažalost, zajednički nazivnik (no nikako ni opseg ni doseg) da danas svaki kurac piše. Dobro, ne samo on(o). Iako sad najbolje prolazi ono *između*, a i tome će doći kraj čim se netko dosjeti tu, zasad izmeđuenu izmeđuenost omeđiti, imenovati i tako zaposjedovati.

Dunder (zna da) ne zna crtati projekte i konstruirati, ne uspijeva, nastavlja Karahasan, osjetiti kako smije prilagođavati svijet ili jedan njegov dio svojoj zamisli; dunder čak pokazuje stanoviti nesvjesni prezir prema inženjerskoj pameti koja se odala bezumnoj pretenziji oponašanja Stvoritelja¹. Dunder (ne znam sviđa li mi se više riječ ili osoba o koju se ona zakači) ne zna stručno objasniti kako neka mašina funkcioniра, ali zna popraviti svaku, doslovno svaku mašinu koju je imao priliku razmontirati i razgledati, dotle dok se na njoj još nešto da popraviti.

Nije li ovaj spektakl remonta sam sukus nečega čega toliko nema a tako bi da bi da se i samo dopustilo imenovati negacijom: post(moderna)? Sabirati ono vremenom razasuto i urediti uneređeno; ali nikako *iz »ničega«*; *jer ničega* ionako nema, tako da iz ničega ne možeš ništa, što su neki shvatili švercajući površno razumijevanje logike u praksu estetike pa odlučili misliti da i ovdje dvostruka negacija znači afirmaciju. Ali i to je stvar naše konkretne gramatike, jer u engleskom, recimo, nema *double negatives*. Tako da njihova literatura nije pala u mentalno–moralne tralje iz kojih ne da nije izronila još od Tina, Gustla ni Fritza ni barba Ranka, dvaju Vesana, M. Čudine, Jože Severa... već je u njih, aktivizmom uma suvremenosti, skočila na glavu i to s rukama u džepu: tuđem, doduše. I, kad dundera pozovete morate mu moći znati objasniti što od njega očekujete, jer, on se dugo i temeljito raspituje, on se zagledava u i razgledava uokolo, a sve da bi vaš problem, prije no što ga pokuša riješiti, razumio u njegovoj krajnjoj konkretnosti. Pazite, vrijeme je sve brže i brže, put je sve kraći i kraći a krajputaši sve bljeđi i bljeđi... alarm pak toliko glasan da smo ga, a sve da bismo preživjeli, do kraja utišali; i tako možda sve do onog krajnjeg časa kada više nećemo imati kada zvati; što je manji problem i nije eminentno naš, jer mi nismo imali prste u njegovu oblikovanju, niti ćemo imati koga zvati; što je pak neusporedivo veći problem, jer mi smo ti koji smo iz ideje i iskustva svijeta, uvjereni da smo mi zatekli svijet i da nam svijet samim time duguje mjesto u njemu — mjesto po našem osobnom viđenju mjere za svakoga od nas, izbacili talentirane ali nama suvišne dundere i nadomjestili ih neukim hordama nezasitnih prezentista, drugim riječima (i) nas...

---

1 U ovoga ja pak ne vjerujem, a mislim da nije ni Dževad, osim univerzalno prigodno, puno više u Sarajevu a jedva da je u Grazu i Puli... jer imao je jedinstven dar da riječima i gestom univerzalizira svaku tričariju, a ne jednom smo se, prije no što su se tričarije najprije počele spoticati o nas, a potom od nas, poput razularene lopte, odbijati sa nas guleći kožu koju su stavili tako da s nje nas brišu, a po koži koja je još jučer bila naša, pišu njihovu kroničnu ništetnost, anonimnost, sažaljenja dostojnu indolenciju, moralno šanerstvo, jad, dakle kada smo se nesmetani i sami, o tričarije spoticali na našim šetnjama od Marindvora do Kozije ćuprije.

Svijet u kvaru

Ako je moguće zaboraviti nešto što nikada nismo znali, tada smo zacijelo zaboravili ovo. A to ovo, nema cijene, jer problem svijeta kojega smo omogućili da nama ovlada, sve vrijeme uvjereni da ga stvaramo, je u njegovim dijelovima kojima je zajedničko svojstvo ono u čemu je dunder kod kuće, a to je *kvar*. Kvar kao i ono na čemu je kvar nastao, odnosno konstrukcijska logika onoga na čemu je kvar nastao (ne pokvarenog, jer to je nešto sasvim drugo) i pojedine, konkretne mogućnosti otklanjanja kvara. A to je točka u polju točaka u koju će se dunder zagledati. Ona će zaokupiti cjelinu njegove pažnje... on je u stanju (samim time što jeste) tako udubljen doći do časa u kojemu će osjetiti kako je njegov problem (a domalo bio je naš; on ga je zbog nas u sebe premjestio da bi ga, ukoliko vidi da je obavio posao po standardima njegova bića, nama vratiti, ali ne više kao problem, sada kao rješenje) i kako je taj »njegov« problem jedino što stvarno postoji; kako ni njega samoga (više) nema uistinu nego je i on, dunder, posljedica problema i stvaran onoliko koliko je potreban da se problem riješi...

20

I što jedan takav dunder radi... On odlazi, naslanja se Dževad o moje rame, jer na ćupriji smo i gledamo kako da izbjegnemo čopor kostokožnih pasa, toliko gladnih da ne razlikuju halal njega od nemara mene... on odlazi, priča tiho da ne uznemiri pašćad, u svoju radionicu da probere instrumente koji mu trebaju, pa do lagera da iz one strahotne gomile izdvoji dijelove koje će morati ugraditi kao zamjenu za one što su pokvareni, pa će se vratiti k Vama, gotovo da je podviknuo ovo V, i uraditi ono što ste ga zamolili.

Uvjet da je moguće popraviti stanje svijeta toliko je predručan, toliko je tu i jasan je do te mjere da nam je u svakodnevnom stanju u kojem sebe zatičemo, nevidljiv. I zato je možda kasno da se zove dundera. Jer, kako bi netko, nemojmo ići daje od književnosti, u orgiji ega do samoranjavanja, kako bi netko od uglavnom pisaca uglavnom u nas, sebi mogao priznati da postoji netko, neki dunder, koji se u krhotinama svijeta snalazi bolje od samozaljubljenih salon-skih altruista, foteljaša svega postojećeg, i koji je toliko upućen u cjelinu, bila ona na okupu ili ne i istovremeno toliko bezinteresno posvećen majstorstvu vještine, da bi, bez ikakve naknade; po cijenu toga da ga se odreknu i da ga izbrišu iz svijeta, riješivši njihov problem, za njih bar komadić svijeta popravio i tako i time, ako je sreće i ravnodušnosti u naručiteljima radova, malo pomalo, komadić po komadić... sanirao svijet.

Ovo je optimistična verzija ovoga danas.

Može i ovako. Pojednostavljeno.

Ne, doslovno je kriknuo Dževad; ne! Ne treba pojednostavljivati. Pojednostavlivanjem se dobiva samo prividna jasnoća. Nas te horde potvrde željne mladosti na kraju Svijeta ne gaze zbog, kako bi tik-toknuli u kratkim formama ionako skućenog i prepariranog znanja; lišeni kongruentnog znanja o svijetu, zarobljeni u vlastiti narativ nepodojenosti, *negativne energije* od koje,

u dokolici neprozračenih soba vlastite mašte, u ustajalom vonju japajakanja, ne mogu pobjeći. U moje vrijeme, osim u fizici, nismo znali za polove energije. Pozitivnu smo zvali veselje, radost, ljubav, a i da smo je »energetizirali« ne bismo je širili niti dijelili: ljubav i sreću smo množili. Negativne smo se klonili, a zvala se: zavist, ljubomora, i neraspoloženje. No, Dževad se sa mnom ne slaže. Kaže da stvarnosti više od riječi »zavist« odgovara sintagma »negativna energija«. Ne objašnjava. Ali i ne treba. Postoji opće uvjerenje u određenim dijelovima Europe, da je sve što kaže Dževad samo po sebi, a sve zato jer je to po sebi ustvari po njemu, nediskutabilno. Ništa što Dževad kaže nije predmet rasprave. Predmet je potvrde i prepoznavanja sebe u tvrdnji, i posljedično svijeta u zrcalu Karahasanova jezika. No, ti koji tako misle, a uglavnom žive u Sarajevu, ne mogu više biti u krivu a samim time niti manje u pravu. Prema njihovoj tvrdnji, Dževad je stvarao sljedbu. Pa kad mu je sljedbe ponestalo u Sarajevu, ovu je uvezio iz Zagreba, Rijeke, Pule, pokojnog Duvna. Njihova se zavist i njihovo se neraspoloženje njima samima pretvorilo u negativnu energiju — sintagmu koju mi je, jedne pulske noći, pokušao u glavu utuviti Karahasan. Budući da je sve što smo jedno drugome rekli, uvijek i zauvijek bio rasuti teret, repromaterijal rasprave i za raspravu, naš razgovor i dalje traje. Evo, i vi ste dio njega. A što se njega tiče, neka mu negativne energije.

21

Doba uvrijeđenosti

U nesporazumima koji su vulgarno prevladali u vremenu sveopće uvrijeđenosti i prekasno uvezene (u sadašnjici predmoderniteta Zapada i njegove podružnice koja se dobrovoljno /samo/kolonizirala i tako odrekla sebe; te takozvane Južne i Jugoistočne Europe) političke korektnosti koja je energent novog službeno neobjavljenog Lova na Vještice, koji tako neodgovorno i samoljubivo hrani Fašizam dopuštajući mu nedopustivo, a to je da ima luksuz reakcije na salonsko džabalebarenje takozvane »ljevice«; uvrede za ljevicu kakva je bila... događa se još jedan nedorečeni fenomen. U javnom čerečenju dojučerašnjih mentora, u serijskom javnom ubijanju privatne i javne ličnosti mete koju ste odabrali da bi prećacem, i samim tim nespremni za problem, zauzeli njezino mjesto u javnosti, u tom bezočnom »*character assassination*«, u vlastitoj ograničenosti uma i duše, cijepljeni od etike i njezine prakse, sami se skrivate od vlastite podvojenosti, jer prema objektu vaše agresije ne gajite samo negativne osjećaje. Jer, vi biste da jeste (kao) on(a). Vi je javno ubijate da biste zauzeli njezino mjesto. I to odmah, ovdje; »tu i sada«, kako u vašoj nepismenosti znate napisati. U napadima netrpeljivosti, vi zapravo osjećate neku mješavinu mržnje i poštovanja; jer, nije beznačajno da iz čista mira svane dan u kojemu što zavist, što bijes, neovisno lebdeći ponad stvarnosti, zapljusne cijela zbrka negativnih osjećaja prema meti vašeg javnog linča, jer se u načinu kako o njemu pišete loše prikriva vaša želja sa sugovornikom. I to baš u njima koje napadate.

Zavist?!

Bijes!!!

Prezir i podsmijeh!

22

Neodoljiva želja da ga ismijete i zgazite; želja toliko jaka da joj ne trebaju argumenti; želja koja sama sebe preraste; želja da ga povrijedite; jednostavno — netrpeljivost. No, problem je u tome što ne idete do uništenja; a od njega ne odustajete jer ste karikaturalno nedovršena osoba, a takve bude sućut; jer da niste takvom ne biste ovakve stvari radili; ne biste gazili po ljudima koji su vas izvukli iz anonimnosti, koji su za vas otvarali prostore ne jednom ustupajući vam vlastiti prostor, ne; vi se jednostavno poserete na pola puta (i to, kao što se to uglavnom i ispostavi, po sebi, s time što to u trenutku prekrivanja sebe vlastitim prerađevinama vi to ne vidite) jer ni sami ne znate zašto ste u boj (u boj) krenuli, a u nekom zakutku duše vi, dobro, neki i neke od vas, žele i želite biti kao taj kojega napadate; gluposti, ne želite to valjda, ali neodlučni ste jer vi se u nekoj agoniji suše vlastitih ganglija nadate popravljanju, ili barem neutralnom stanju odnosa s vašom žrtvom, jer u vama vlada jedna, ovo je Karahasan izgovorio sporije no išta drugo dosad... »U Vama vlada jedna nerazmrsiva i neobjašnjiva duhovna zbrka koja Vaša negativna osjećanja okreće protiv Vas koliko i protiv sugovornika ili čak još više protiv Vas.«

Čekaj, Dževade, pomislio sam da kažem, pa nije nitko toliko autodestruktivan da bi ikoga koristio kao oružje za vlastito, zasada samo odgođeno, samo-uništenje... Nije, Nikice, ne priželjkuje on sebi udes, nije on autodestruktivan: on je sebeljubiv i glup. A i kada ga snađe, ne povezuje to više s napadom na ikoga, a najmanje na jednoga tebe, njega, nje... jer niti napad nije u sebi imao cilj; imao je samo slijepu želju te budale da se o njoj malo priča; da se, preko tvoga javno izmrcvarenog tijela za nju čuje. Tako je njima brže i lakše da postanu dio javne priče; puno lakše nego prihvatiti i tvoju pomoć da nešto konstruktivno naprave. Pojednostavljeno ili ne, to je tako. Je li to sve logično, je li etično, je li prihvatljivo, je li argumentirano... to sve nije važno, jer je *stvarno*.

Napad: anatomija pobune: blagodati zaborava

Da nisam ne jednom bio subjektom javnih napada, ne bih esejizirao o anatomiji pobude ni o smislu prostačkog prodiranja u bilo čije *ja*. Zapravo, niti u jednom slučaju (iako sam konzekvence trpio na mnogim razinama; od duboko osobnih do provjerljivo financijskih) kada o njima razmišljam, ne razmišljam o konkretnom napadu, o orkestriranom i zasada privremenom isključenju iz javnosti, već o mehanizmima cenzure i ponovljivosti izranjanja »negativne energije« pod krinkom rada na pravednosti za opće dobro... kao i o zabludi tih, nažalost, uglavnom visoko (na papiru, naravno) obrazovanih tutleka/uša, a taj je da, ma koliko se na produkciji ataka radilo i ustrajalo, mimo kliničke demencije, postoji zaborav.

Zaborava, nestanka, brisanja... nešto i nema. Kad bi ih barem bilo, barem onih »produktivnih«, svima bi bilo puno, puno lakše. Jer, kada bi zaborava, osim u licemjernoj odluci kao pripremi na pomirenje ili legitimizaciju bijesa kojemu dodajemo pridjev »opravdan« a time mu pripisujemo racionalnost, kada bi zaborava bilo, tada bi mirne duše mogli reći da postoji brisanje iz sjećanja, da se sjećanje dade poništiti, ali to jednostavno ne ide. Jer, kada bi brisanja bilo, mi bismo bili u stanju ukinuti postojanje. Što nije moguće. Ono što je jednom dobilo dar postojanja, zbog samoga njegova bića (ne njega, koliko dara, koji se kasnije s njim ili bez njega, u potpunosti ostvari i cjelinom jednokratnog darivanja bića u pojedinačan ili kolektivni čin postojanja, osamostali i nastavlja biti tako da je) ne može prestati postojati. Ne može prijeći u nepostojanje. Barem ne u cijelosti.

Iako danas postoji čitava mašinerija kulture zaborava; kulture brisanja iz postojanja; kulture eliminacije; ukidanja i poništenja, ta se cijela buljumenta »negativne energije« koja o sebi misli da je progresivna i da otvara vrata nepristranoj sreći svijeta prema kojemu ide, suočena s nepostojanjem zaborava, jednostavno može jebati. No, neuki su njezini zagovaratelji i nespretni njeni praktikanti, tako da bi im itekako dobro došlo da je činjenica zaborava u pravu, ali kako osim da i sama bude nepostojeća tako omogućujući postojanje zaborava, što je u najmanju ruku, nemoguće. A nakon i najmanje ruke nemogućnosti, mogućnost gubi čak i startnu poziciju; onu koja počinje raspravom, a završava pričom o porazu same nakane da se ideje unijete u prijemor, ostvare.

Ma koliko se truda i novca danas ulagalo u brisanje bivših mjesta, bivših vremena, bivših ljudi, bivših događaja, ideja, zamisli, pokreta i oblika nošenja sa svijetom i bivanja u njemu, to je unaprijed bačen novac. No, ulagačima to nije ništa, jer ništa osim novca nemaju; svi su u fondovima i fondacijama, zakladama i udrugama, tako da malo po malo gube subjektivitet, ako ništa ono kao nositelji radnje vlastitih života u slobodi i pretvaraju se u one subjektivirane programi svijeta po nacrtu šupljih i od značenja ispražnjenih fraza kao što su to: »izvršnost«; »javna vidljivost«; »transfer znanja«; »konstruktivno povezivanje«;... ostajem na frazama bitnim što se moje branše tiče, a da ne spominjem onaj trorječni kretenizam: »očekivani ishodi učenja«... ili monada: »mobilnost«; a sve to u nakani da se proizvede famozno »društvo znanja«. Koje bi se, ako bi i kada bi uopće zaživjelo, moralo pohvaliti time da se energent kojim se gradilo, da su se taktika i strategija njegove promocije... svi zajedno odlučili nastaniti u ideji i praksi zaborava.

Ako postoji univerzalni zločin protiv čovječnosti, ali zločin iz nehata, jer biće znanja zna da znanje nije moguće kolektivizirati i nadjenuti mu ime, »društvo znanja«, onda je to industrija zaborava. Čak i da se cijela kultura prezenta u izgradnji, onoga »sada« pod konstrukcijom, pretvori u fabriku zaborava, što nije ništa drugo nego omalovažavanje pamćenja, zaborava nema. Prvo: sve što je bilo ostaje zapamćeno i živi u sjećanju. Ne jednom su ljudi i događaji, mjesta i vremena, puno jasnija u očima sjećanja. Ne piše uzalud na bočnim ogledalima

odgovorno sklepanih automobila: »oprez, predmeti u ovom zrcalu bliži su no što se to nama čini.« I, drugo: kada bi zaborava bilo, ja niti jednu riječ ovih mojih sjećanja ne bih mogao napisati. Uostalom, kako pisati ništa?! Prestanak postojanja naprosto logički nije moguć, ne jednom sam o tome na tepihu sobe što u Sarajevu, što u Puli, razgovarao što s Karahasanom, što s Draganom Tomašević, što s fra Milom Babićem... A ako prestanak postojanja nije moguć (iako sam tada zagovarao drugačije; da jeste, ali tada sam još bio inficiran iluzijom da postmoderna filozofija postoji, što je, sjećam se kao da je to danas, dana kada sam shvatio da je sama ideja postmoderne filozofije, kao i filozofije s bilo kojim pridjevom, bilo kakvim kvantifikatorom, osim s njom samom, čista i nepatvorena svinjarija), što nije (jer, vidljivo je to iz sjećanja), tada nije moguć ni zaborav, jer, ako gledamo dijakroniju života svijeta i naših svjetova u njemu, pamćenje je temeljno svojstvo postojanja. Karahasan je to obrazlagao ovako: *Mi nismo dovoljno ovladali sobom, zapravo nismo podudarni sa sobom, zato ne poznajemo sebe i ne koristimo istinski svoje mogućnosti, tako da nam se čini kako zaboravljamo i vjerujemo kako smo zaboravili ono što nije ponuđeno na površini naše svijesti. A zapravo samo ne znamo da smo upamtili jer ne znamo posegnuti dublje u našu vlastitu svijest.* Sad ide moment u kojemu me je dobio i u kojemu sam, na trenutak povjerovao da sam zaboravio da sam jedno, ne beznačajno, vrijeme zagovarao ideju postmoderne filozofije koje sam se, nakon ovih njegovih riječi, jednostavno odrekao: »Tvoja ruka pamti sve ruke s kojima se rukovala, sve klupe koje je dodirнула, sve listove papira po kojima je klizila pišući, sve to ona pamti, ali ti nisi sposoban slušati svoju ruku...« Ne pitajte me zašto, a još manje kako, ali kada je nastavio, nastavio je o smrti koja, ako nema nestajanja (a nema, jer nečega što nema, a nestajanje to jeste, ne može biti) ako nema zaborava, tada nema ni smrti, odnosno ona je tek promjena »identiteta« istosti samog sa sobom ali na tebi (jer nemaš oči ni uši za tvoju ruku, za tvoj k nebu okrenut dlan, isti onaj kojim si Dževada selio u nekakvo Drugo) nepoznat i neprispodobiv način. Smrt nije nestajanje, jer tada je ne bi bilo, smrt je promjena načina na koji se postoji u svijetu koji, ako za tebe ne postoji, ne znači da ne postoji... Kad ne bi bilo tako, raspričao se Profesor kojemu su halalile generacije uz Miljacku, »kad bi se dakle moglo zaboraviti nešto što se dogodilo ili upoznalo, kada bi moglo zaista nestati nešto što je postojalo, kad bi to logički bilo moguće, onda bi bilo moguće i Ništa, onda bi postojalo ništa«, dodao je taman kada sam zaustio da kažem kako je mogućnost svojstvo svega, kao potencija, ali ipak pričao nam je pisac, a ne inženjer pojma koji u zaboravu vlastita predmeta sam sebe naziva filozofom A Ništa, Ništa ne postoji, Ništa ne bi, završio je, Ništa ne bi ni moglo postojati.

28. 9. 1990.

Zaborav je odluka da prijedemo preko stvari iz prošlosti. Zaborav nije imanentan našem biću; on je produkt naše volje. Ne jednu stvar odlučio sam zaboraviti. No ne sve. Recimo ne jednu za koju znam da me je mogla koštati. Ne pamtim je jer boli; pamtim je da nekoga koga je briga, možda upozorim na one kraj nas koje nije briga. Ne za njih, naravno: za nas. Prije no što je deklarativno (jer drukčije nije moguće) izbrišem iz pamćenja, podijelit ću je s vama; možda mi pomognete nastaviti živjeti moju iluziju zaborava.

Dvadeset i osmi rujan 1990. Na zagrebačkom aerodromu čekam avion za New York. Konačno sam, nakon dvije godine odgađanja jasnog odgovora, prihvatio kolegijalni poziv na jednosemestralni život u »Americi«. Rat je, znali smo to mi koji smo radili u Leksu² još negdje od 1987., barem je to znao dio nas, bio neizbježan. Ni sam ne znam što ni kako; sve sam svoje u kufer stavio; dvadeset i osam godina života privremeno se preselilo u administrativni prostor putne torbe od propisanih dvadeset kilograma, ni sam ne znajući zašto i gdje to zapravo idem. Rekli su mi da ću dobiti stipendiju. Sa sobom nosim odjeću i nekoliko knjiga za pustaru; *Don Quijotea*, *Švejka*, i primjerak časopisa *Quorum*.

Stojim gore, na Odlascima, kada mi prilazi skromno talentirani književnik ogromnih ambicija (a kako drukčije); znanstvenik, etički ravnozemljaš, dugoprugaš samopromocije, intelektualac neograničene neodgovornosti, koji me pita gdje ću. Ja mu kažem u Ameriku. Očekujem pitanje bježim li to ja od rata, ali ne. Ide još gore: »Jesi lud, sada je naše vrijeme, ti si intelektualac, uvalit ćemo se svi negdje, jer otvara se prostor, eto, ja idem u Njemačku, ali se vraćam... kamo ideš kada dolazi naše vrijeme... pa neće tebe u rat slati... ne budi budala...« Ja mu kažem da idem na davno dogovoren studijski boravak ne više od pola godine i da onda ne znam, ali on se ne da... već se vidi na položaju kojemu, kao ni velika većina kolegica mu i kolega, ni prismrdio ne bi da se Jugoslavija nije raspala i da u svakoj od tada republika, a danas država, nisu preko noći ispražnjena mjesta znanja i vještina; intelektualni bezdani, ukazom nacional–mediokracije pretvarani u plićak i kaljužu koje su požurili puniti pikzibneri s klupe.

Jedan je od njih bio on!

Ne bez razloga, Predrag Lucić to je vrijeme nazvao *osvetom nentalentiranih*.

Taj od tih nije bio u krivu. Uspio je. Mislim da je bio i gradonačelnik grada u kojemu su »navodno« ljude spajali na akumulatore pojeći ih kiselinom iz istih pa im lijepeći flastere na usta pa bacali njihova tijela u gradu pripadajuću rijeku. Danas je stara krama. Odložilo ga u neku pripizdinsku ambasadu da tamo uzgaja gljivice mentalne plijesni, a ovo nikad ne bih napisao da u jednoj

2 Tada *Jugoslavenski leksikografski zavod*, sada *Leksikografski zavod Miroslav Krleža* gdje sam bio zaposlen od 1987. do 1991.

u nizu svojih, bilo kojoj humanističkoj znanosti, nepotrebnih knjiga nije išao srditi se na dio mojega doktorata koji se bavio sovjetskom okupacijom Čehoslovačke, odnosno Kunderom i Hašekom i u kojem sam Kunderinim sjećanjima pokušao ponuditi vlastito tumačenje osjećaja izvana potpomognutog samoizgnanstva. Ovo je bio Kunderin citat o kojega se očešao:

Svuda uz cestu, u poljima, u šumama, svuda su bili šatori ruskih vojnika. U jednom trenutku, zaustavili su me. Trojica od njih počeli su pretraživati moj automobil. Kada su završili s operacijom, oficir koji je naredio pretragu, pitao me je na ruskom: *kak čuvstvuješ?* — što bi značilo ‘kako se osjećaš? Kakvi su tvoji osjećaji u ovom trenutku?’ Njegovo pitanje nije bilo niti maliciozno niti ironično. Naprotiv. ‘Sve je ovo jedan veliki nesporazum’ nastavio je ‘no, riješit će se. Moraš shvatiti da mi volimo Čehe. Mi vas volimo!’

Priroda uništena tisućama tenkova, budućnost zemlje kompromitirana za stoljeća koja dolaze, češki politički lideri uhapšeni i oteni, a oficir okupatorske vojske izjavljuje ti ljubav. Molim vas, shvatite me: on nije imao ni najmanju želju da osudi invaziju. Svi su oni govorili, manje više, na njegov način. Njihovi su stavovi počivali na sadističkom zadovoljstvu uništenih, ali na jednom drugom arhetipu kojim se je ispoljavao njihov sadizam: na arhetipu neuzvraćene ljubavi. Zašto ti Česi (koje mi tako volimo!) odbijaju živjeti s nama na način na koji mi živimo! Kakva šteta da smo prisiljeni upotrijebiti tenkove ne bi li ih naučili što to znači voljeti! (Razgovor A. Filkenkrauta s M. Kunderom)

Da bi u jednoj od knjiga za koje bi najbolje bilo da nikada nisu tiskane i to više zbog autora a manje zbog publike koja ionako za njima ne poseže, napisao nešto kao *Petkovića brine ulazak ruskih tenkova u Prag, a šuti o tenkovima JNA koji ruše Vukovar*. Pišem po sjećanju. Ja to nisam čitao. Sam mi je u Rijeci rekao kako je *jednom onako nešto, polemizirao sa mnom, ali zapravo i nije;* njegove oljigave po dupljama neravnomjerno razlivene oči, s dubokom, samo njemu svojstvenom himbom, gledale su mimo nezainteresiranih mojih. Sjećam se, rekao sam nešto, nema veze, i sažalio se nad znanošću o književnosti u nas kojoj se, u *Osveti netalektiviranih*, pokušao i on (s)naći.

Pa nije opsada Vukovara bila tema mojega doktorata. Bila je ona povezivanje triju stanja: postmodernizma, postkolonijalizma i postkomunizma na literaturu i geokulturu što imaginarija, što realnosti Srednje Europe. To je kao da nekome kažete da u tekstu o apaurinu (koji ovom lajbeku treba ali ne znam kako se sljubljuje s drugim preparatima) tendenciozno niste spomenuli penicilin.

Ili je to bila njegova iskompleksirana modifikacija pitanja, gdje si bio 91.? Pa, ovako: od 1990. do 2003. radio sam što kao asistent, što kao izvanredni profesor, na nekoliko, uglavnom tekstaških fakulteta od kojih sam najviše vremena proveo na *University of Texas* u Austinu. Trinaest godina. Dvadeset i šest semestara. Otišao sam iz Jugoslavije, a vratio sam se u Hrvatsku. Kada sam došao u Dallas, za Jugoslaviju je tkogod i čuo. Za Hrvatsku nitko. Za Tita skoro svi. Za Tuđmana nitko. Vremenom, kako se Hrvatska sve više, rekli bi gazde i gazdarice »Društva znanja«, pozicionirala na karti svijeta, ako je i net-

ko za nju čuo, čuo je zahvaljujući Šukeru i Goranu Ivaniševiću. Tuđman Franjo bio je i ostao najbolje čuvana tajna neovisne i samobitne mu Hrvatske. Za Tita i dalje znaju svi. Dobro, znaju i za Sadama Husseina, za Idi Aminu, za Nehrua, Nasera, obitelj Gandhi... i ine nesvrstane, ali za Hrvatsku... Dvadeset i šest semestara sam predavao. Po semestru sam imao devedesetak studenata. Dvadeset i šest puta devedeset daje dvije tisuće tristo četrdeset. Da ne spominjem kolegice i kolege, prijatelje, znanice... Da ne navodim predavanja koja sam držao po Kanadi, Južnoj Americi, Karibima, Europi, Indiji, Kini... radu na Cornellu i na Dartmouth Collegeu... dakle, što se mene tiče, zahvaljujući činjenici da sam pri predstavljanju svima govorio da sam iz Hrvatske, pukom činjenicom mogega izbivanja iz nje, za Hrvatsku je čulo najmanje nekoliko tisuća ljudi... za ovoga klempu koji me je optužio za izdaju mentalnog teritorija, u Americi, čak ni u emigraciji, nije čuo nitko. Evo, gdje sam i kako sam, »kolega« iz zračne luke specifikum koje je bio da s nje štakori nisu bježali već su se ciljano usmjeravali k lukrativnom uhljebljenju i kapitalizaciji nesvakidašnje ljigavosti, na vašem putu u karijeru kolaterale ratnog profiterstva, od 1990. do 2003. bio. Bio sam ambasador ranjene zemlje koju je te, 1991. neprijatelj napao, a vi ste se u medenu džepu za sjekirice, jako dobro snašli.

27

Transatlantski kuferaiši

Pri kraju lijepo napisane knjige, Sara, Sarajka–kuferašica, kojoj se u ratnome Sarajevu devedesetih netko uselio u stan, preselila se u školu u kojoj je i prije i za vrijeme opsade grada radila. Kada je, u izgubljenoj borbi sa Serafinom u sebi, ali tako da je pobijedila Sara iz sebe izbacivši Serafinu, odlučila za orgiju i spektakl smrti, zapravo tik do nje, iste one smrti čiji se hrbat propeo posred mog i Dževadovog divana i vitak poput Kozije ćuprije, sebe ponudio pa dao za medij kojim svako slovo postaje vidljivo a glas čitanja čujan, nekoliko časaka prije udara, zapitala se je gdje da ide. Da li da se vrati u okupirani stan, u dom koji to više nije, u stan u kojega više ne stane, ili da ostane u školi koja joj je sve vrijeme dom. Red bi bio, povjerava se Dževadu koji ovo prepričava meni, da ode umrijeti kod kuće, u svoj dom, ali tamo su sada nepoznati joj ljudi. Na drugoj pak strani, ovdje gdje po prirodi posla i po nuždi postojanja, u školi, njoj su poznati ljudi, mnogi od njih gotovo bliski, ali je škola javni prostor u kojemu se ne umire; dobro i tu se može umrijeti, ali nekako nije red umirati u javnosti. Ali, u ratu, u okupaciji, u diktaturi i agoniji smisla i poretka po mjeri ljudi, najbanalnije je ono ujedno i najjezivije: to je nestanak izvanjskog, odnosno brisanje granice između privatnog i javnog, tako da dom napučen tuđom privatnošću postaje tebi »dom« koji je, kada se ti čiji dom jeste u tome, sada »domu« pojaviš, javna površina, jer ti više nisi ta koja se vraća kući, ti si ona koja ulazi u sada tuđu kuću, ne više u svoj dom, a sve oko tebe, ulice nadgledane snajperima, makadam izrovan granatama, u činu tvog jedinog i neponovljivog

nestajanja u njemu; u činu tvog iskoraka u Drugo, i jeste i nije javan; zapravo to prestaje biti predmet promatranja a samim time i problem, jer razlike više nema: svijet koji ti je preostao ponaša se kao na brzinu, pred kišu s kože dlana izvrnuta kožna rukavica; onako da se na njoj izvanjsko u okretu zgloba zavuče samo u sebe, tako da kisne postava koja je do pred trenutak pokrivala tvoju epidermu, a sada je okrenuta na van, svima na uvid, ostavljena da kisne pred očima javnog.

Kao ni Sara, nikada nisam napustio prostore učionica. Kao ni one instituta. Moj egzil nije imao dimenziju preseljenja u cjelini mojega bića. Ja sam se samo premjestio: iz društva jugoslavenskih, hrvatskih, srednjoeuropskih intelektualaca u američku akademsku zajednicu. Ime mojega »izgnanstva« bila je *stipendija*. Nisam imao sreću starine Prospera; nisam smio sa sobom nositi svoju biblioteku, taj »oklop od papira«. Ponio sam samo dvije knjige i jedan časopis. Lišen izbora, odlučio sam prihvatiti Calibanov savjet: s malo riječi na jeziku psovke zaspale u grlu, odlučio sam uvući im se u jezik i glasno partijati na njihovu velikom otoku; partijati da zatomim suze.

Moji preci

Nisam prvi useljenik u Bijelu Ameriku (a američka je akademska zajednica 1990. bila alarmantno bijela) koji je osjetio kako u toj Americi bjelina koja nije boja već je norma, postoje oni koji bi mi, čim se rat kod nas rasplamsa, povjerali ulogu u drami o pomirenju predaka. Možda zato što sam obilježen neizbrisivim naglaskom koji odaje lakoću pretpostavke da sam ostao nepromijenjen unatoč iskustvu seoba i premještanja, moji, ustvari ravnodušni ali znatiželjni domaćini misle da predstavljam neprekinutu vezu s precima. Ali kako i zašto bih to ja trebao predstavljati? Pa to ni kod kuće nisam osjetio. Taj imperativ korijena

Antičke ruševine po Dalmaciji ne znače mi ništa posebno. Mjesto robovskog rada za jednu od stvarnosti odlijepljenu klasu koja veze nema ni sa čime što bi kao alegorija mjesta predstavljalo (i) mene. Budnice i davorije također me ne pale; imam alarm za buđenje, iako je, zahvaljujući zbilji, najbolje da buđenja preskačem. Ne zanimaju me mitovi o porazu i potučenosti do nogu koji se kasnije prevode u konstitutivne identitetske mitove o serijskim rađanjima nacija: ne zanima me Siget, ne zanima me Kosovo, ne zanima me dvojac bez kormilara na putu za bečkonovomjesni glavosjek, barem jednako koliko me ne zanima niti teksaško trabunjanje o Alamu...

Uopće, prevođenja poraza u moralne pobjede predvidive su energetske porodiljne laži nacija. Ne pretražujem lokalna groblja u potrazi za bezimnim precima. Pretpostavljam da sam zadržao neke osobine, pokoju specifičnu gestu i raspoloženja koja su mi u nasljeđe ostavili pokojni preci. I dan danas govorim čakavski. I čitam poeziju na tom jeziku kada se složim da mi je lijepo

u gnijezdu iščašenih deminutiva. Ali kakvu mi to utjehu može pružiti u usporedbi s činjenicom da su svi meni bliski i važni ljudi u trenucima kada se od mene očekivalo da krajem devedesete budem ambasador nacionalnog sjećanja, vrtlar presađivanja kultura, daleko: da su za mene prostorno mrtvi. Ono što me nakon moje selidbe zaokuplja je ono neposredno: separacija od obitelji, najviše od djeda i bake, koji njome, kao i ja, gube, ali koju sam odlučio izdržati. Tuga za psom kojega sam morao udomiti pred put. Muči me kako ću bez bure i mirisa piljevine kojim me je budila bakarska Stolarska zadruga; kako ću bez noničevih šala i nonine britkosti... Kada svoju odluku da ne ubijam i ne budem ubijen usporedim sa životima ljudi koji su ostali u ratu, a jednako ga tako nisu htjeli, no ja sam gdje jesam jer tko će sačuvati vrijeme za mir koji, kakav-takav, kada se bezumlje umori, uvijek dođe (barem je to dosad tako bilo), ja znam da je meni daleko lakše. Ne mrznem u rovu; ne moram ubiti; nitko ne strijelja po meni, krv je daleko... Dok ovo pišem sjećam se riječi umjetnika u gladovanju za sjećanjem, Richarda Rodrigueza: »Ono što mene ovog časa određuje je priča o stipendisti koji se jednoga ljeta vratio kući ne bi li tamo, susrevši se s roditeljima, iskusio zbunjujuću tišinu.« To je moja priča. Američka priča.

Kada sam na jednome tulumu u Dallasu, ženi koja se neskriveno divila mojemu umijeću korištenja beštaka, jer Amerikanci jedu s vilicom u ruci, nož im ne treba... pričao o ratu u Jugoslaviji, rekla je »*Wow, how wild...*« Poželio sam sav sadržaj tanjura istresti po njezinu od koktela crvenu licu, ali sam odlučio uvući se u sebe; u rukavce te »divljine« koju tako uljuđeno na sebi nosim... nije li umijeće korištenja beštaka dokaz da sam civiliziran... da, pomislio sam, oni o meni, jer u svojoj superiornosti koju hrani odsječenost od bilo kojeg drugog kontinenta osim njihovog to mogu, misle kao o komičnoj žrtvi dviju kultura. No, ovo je moja situacija: sa sobom sam na Otok ponio samo dvije knjige i jedan časopis... a kada se vratim u svoju podstanarsku sobu u predgrađe, bit ću okružen knjigama koje sam za male novce kupio u lokalnom antikvarijatu; Pynchona, DeLilla, Arenasa, Anayu, Acostu Zetu, Kennedy-Toola, Shekespearea, Yeatsa, McCarthyja, Carpentiera, Lodgea... Oni su sada moji! Njihova slova uče me njihovu jeziku! Bolje, znam, ne može.

1985.; bliski futur; futur prošli

Grijež I.

Stanje žebenua. Na ledu, kako se to tada govorilo, bio sam otkad sam odbio potpisivati u Centralnom komitetu Saveza Socijalističke omladine Hrvatske. Sve je kulminiralo nakon promocije prvoga kola Biblioteke *Quorum*. Mi, Quorumaši, ponosni na to da smo baštinili verziju naslova jedne u nizu briljantnih pjesama velikog Branka Maleša, »Poetika osporavanja« i u recepcijsko-teorijskoj nam praksi prepjevali u »po-etiku razlike« te da smo bili valjda jedina

generacija u našoj književnosti koja nije vlastiti časopis koristila kao mjesto i prostor strogo nekontroliranih samopromocija, u periodizaciji literature i povijesti ideja i inih beščašća ne bismo trebali biti podcrtani niti zbog jednog od ova dva razloga. Ima i treći koji je toliko bolji od ova dva da je zapravo prvi: mi smo jedini naraštaj književnika i književnica, urednika, prevoditelja, pjesnika, prozaista, pisaca, kritičara, esejista... koji je najprije imao svoju biblioteku, a tek onda časopis. Prvo, naime, kolo Biblioteke *Quorum* izlazi 1984. a prvi broj časopisa *Quorum*, prije točno četrdeset godina, danas kronologijski objektivno daleke, ali subjektivno i emotivno, ne samo meni od nas kvorumovaca, jako, jako bliske, 1985.

Grieh II. (Uvod)

Na promociji u SKC-u naše pjesme čitaju glumci, ali uglavnom glumice. Iz moje prve knjige stihove čita Mia Begović. Bio sam toliko pijan da su mi to rekli kasnije. Možda na kraju nije čitala Mia, ali ja sam to tako upamtio i ne odustajem od toga. Čak i ako ona te noći nije bila tamo. A da i je, što je, jer tko sam ja da se meni vjeruje, meni su u pamćenju ostale dvije slike: piano svira (i to jako dobro) trijezni Oskar Davičo, gromada proze i vrzino kolo Partije, a *Yesterday*, pjeva (veoma dobro, iako glasom umjereno podmazane rašpe) vazdazeleni Milko Valent. Ne znam zašto, ali bojao sam se Daviča, a bojao sam se jer sam slutio da su ga pozvali iz Beograda na neku važnu misiju: recimo da mene odvede na Goli otok ili na radnu akciju, na preodgoj u Političku školu u Kumrovcu ili u Francusku 7... jebiga, paranoja je našla put.

I to ne bez vruga. Iako, Davičo s time nije imao nikakve veze. A bio je tamo. Kao uostalom i sestre Begović od kojih je Mia čitala moju poeziju, ili Ena... ne, Mia, Mia. Nakon promocije, stojim s Čegecom, Mićom, Bagićem, Sanjom Marčetić, Tatjanom Margetom... Habjana ne vidim, a znam da bi i on trebao biti tamo, kao i Nevenka Lončarić... kada mi prilazi tada već ugledni urednik i kritičar u dugom crnom kožnom kaputu, vatreni navijač Crvene zvezde kojoj kasnije, devedesetih godina, u jednoj drugoj državi na istome tlu, državi koja je, uskraćena ne samo za vlastitu »samobitnost«, već i za javu koju mi bez povijesne misije, kad god ne spavamo, uzimamo zdravo za gotovo... hiljadu godina spavala i čekala izručenje nesnu, nikako da se uruči ni kurtoazna pozivnica u *Plavi pakao*... i kaže mi: »Ti si u redu; drugovi misle da si u redu, ali drugarica s kojom živiš nije... bilo bi ti bolje da je se kurtelišeš...« Znao je s riječima... Dotada sam ga jako cijenio; objavljivao me je u dvotjedniku OKO; čak mi je na njegovu preporuku i glavni urednik, kao dvadesetdvogodišnjaku, Joža Brkić, povjerio kolumnu. Brkić je pak Josip bio sasvim solidan i prema meni benigan komunist-kriptohajdegerijanac koji se kao opetovanorođeni milenijalac, sam pred sobom, 2008. kaže, iskupio, sastavivši jednu posvema osobnu, ali jednako tako postkomunistički očekivanu te raširenu pojavu od slova, antologiju *Molitvenik hrvatskih pjesnika*. Taj *Titov Natrag* iskonsko-naknadne pameti

počinje antologijskom »Molitv(om) suprotiva Turkom« Marka Marulića (XV. st.), a završava sjajnom, grkom ironijom »Čistilište« Nenada Piskača (21. st.). Uglavnom, nisam ni ja bio čist prema prostorima u kojima su mi se tiskali radovi. A gdje drugdje kada su ti časopisi istovremeno pripadali Partiji, ali bili su i nevjerovatno dobri. Uostalom, samo desetak godina nakon što u OKU, Bard Josip Sever, očajnički pokušava držati ritam vlastite krvi grčeci se da ne zakasni s nesvakidašnjom kolumnom »Što je vidio Josip Sever«, u OKU je dobivam i ja. Za novinu nesumnjiva degradacija. Za mene neshvatljivo niotkudno prepoznavanje i priznanje...

... i sada taj daldagabijemildagakaram lik, odvodi me u stranu do klavira pored kojega je Milko pomuzao vascijelu kafansku ariju, i želi me sačuvati od mene sama: idi kući i riješi se žene s kojom jesi, zašto, jer ja sam u redu, ja razumijem stvari, a ona je ostatak buržujskog svijeta... o jebote 'ko te nije... mislim se ja i bijes mi nadvisuje strah i to toliko i tako da ne znam otkuda, iz kojeg dna kojeg mentalnog polusvijeta, cijedim riječi iz nasreću nikad snimljenog socrealističkog westerna: »Postoji suptilna granica«, kažem, »gdje prestaju riječi a počinje šaka«, i trudeći se svojski da ako se i kada ta granica prijede, ja budem daleko, za nekim drugim stolom... da li da to kažem njoj, ne, jer znam je, popizdit će, razbit će mu glavu drškom kišobrana, klepit će ga po tintari kao što je onog poletnog Mladena opizdila tuljkom pokojnog *Vjesnika*, kada su me deložirali iz redakcije *Poleta* pod optužbom za anarholiberalizam, hrvatski nacionalizam i još neki kurac koji je išao u paketu, ali ga se dok ovo pišem ne sjećam... ne znam, možda mi se vrati... a sve zato jer nisam htio potpisivati nemušto sklepana umorstva lika i djela intelektualaca, kinodistributera i političke svojte Mike Špiljaka koji je tada oponirao, naravno u granicama razuma, Šuvarovoj ideji »kulture odozdo«... A i ta kultura odozdo... koje je to žešće sranje i koji je to teror po glavi radnika bio... evo vam jedne pomične slike koju prati dvoglas: lirski lelek i kurbljanje mašine... čisti Majakovski! Samo ovaj put u glavu: i to srednja, srednja, srednja! Puf.

31

Jedan dan »kulture odozdo«

Mjesto radnje: Bosanski Šamac.

Povod radnji: Susreti *Bratstvo i jedinstvo*.

Likovi: Branko Čegec i ja.

Vrijeme radnje: 06:00

Točno mjesto radnje: Tvornička hala.

Razlog: jebešmisve ako dandanas znam.

Prolog: Četiri i pol ujutro. Kuhinja kuće u Bosanskom Šamcu. Stol u potpunosti postavljen. Na kariranom stolnjaku zeleno–bijelih kvadratića mlijeko, kava,

pavlaka, mladi sir, sir kao takav, nekoliko vrsta salama, slanina, uštipci, bijeli i crveni luk, odnosno češnjak i kapula... i svježa pečena juneća jetra, kajgana i litra meke šljive: doručak je serviran. Branko i ja se gledamo, a gazdarica nam priča kako je lijepo imati nas u gostima i kako to ona svake godine tako, dođu pjesnici kod nje, jer ona voli poeziju najviše, a lijepo je kada su u kući pjesnici, jedi sine štonejedeš, oladit će se ova koono džigerca, jel ti se oladila, pakadnejedeš, najprije nju pojedij pa onda moš jaja, oš naoko da ti ih ispečem, nisam vas ni pitala, kakoono Nikce, jeldadase tako zoveš, ati tis koono Branko jelda, jedte moji pjesnici nemože insan na prazan stomak da recituje... a doćepovas a ništapojelniste... Jedem ta jetra a ona žilava, ali pečena s ljubavlju za poeziju pa ih jedem, a i jaja, jer nekako mi u želucu od sinoć, a i ne pitam gdje to idemo jer ovo mi liči na neku bosansku posljednju večeru samo prerano, jer pojma nemam zašto bi netko tako rano uopće bio budan a kamoli jeo i to jetru na žaru s dvije vrste luka i sve da sebi objasnim natočim skoro punu čašu rakije i opalim po njoj, a Čegec me gleda i ne vjeruje... šuti i žulja mladi sir, pije crnu kavu, a ti Branko, jelda, Branko, neeeeš ovo jetre, a vidiš kako Nikca jede, pa probaj iti... ja natočim Branku i on otpije pa popije: aha, na to je Krleža mislio kad je napisao kako će jednoga dana, jutro, ne sjećam se, dana ima više smisla, ili ne, jednom, da jednom... tako je bilo, Jednom će Crvena zora svanuti... e. Krleža, a zora tog jutro još nije ni počela... jedva smo drugaricu domaćicu nagovorili da nam ne radi lančpaket kako je rekla, zahvalili klanjajući se u rikverc, ja s drugom čašom u ruci koju ispražnjenu vraćam, izašli iz kuće jer da će ponasdoooóautoooooobus... i došao je.

Čin: Branko i ja stojimo u hali prepunoj dva tipa radnika: kao manevri JNA tih godina: Crveni i Plavi. Crveni su oni crvenih očiju koji bi, da je milosti samoupravnog socijalizma, nakon treće smjene svojim kućama, a Plavi su oni modrih usana, prozeblji jer su se iz toplih kreveta premjestili na posao: prva smjena. Na njihovim licima bilo je jasno da su očekivali sve osim para praktikanata »kulture odozdo«.

Dan danas suosjećam s njima i zavidim im na količini ljudske dobrote, strpljenja, smirenosti... koju su to jutro pokazali. Naime, to što smo im Branko i ja radili, ne bi se trebalo smjeti tolerirati. Radnici strpljivo stoje u grupama; njih preko stotinjak, više, manje, više... ako se dobro sjećam; a Branko krene: Eros, Evropa, Arafat... sjećam se, kada je rekao Arafat, jedan je radnik podigao glavu prema bjelini tvorničkog zida kao da čeka da počnu Filmske novosti a u njima priča o Nesvrstanima... Al Fattah, Yaser istoimeni Arafat, PLO i to... ali ne da se Čegec pa zaurla skoro ala Sever na Severu jako stranom teritoriju tvornice: »STIGOŠE/ŠESTORUKI/KINDERI (svi zblenuto gledaju)// RIBIČKI/(tu jedan radnik digne ruku; bit će ima pitanje, ali Branko ne otvara raspravu) KESOVJE/JESTOST (jest... šta ba? šapuće jedan vrteći »Francuza« lijevom i lagano ga milujući desnom)//STOJEČKU/KURVIN/INDIJANAC (halom se prolomi aplauz na »kurvin Indijanac«, jer sada je jasno o čemu je riječ: ipak western jebemti iboga...) Branko se klanja i nastavlja: NACIONA-

LIST (muk u pičku materinu; možeš tišinu u džepove trpat samo da te ne vide; sumnjičavo se pogledavaju, a ja si to prevodim u najebalismo, kad Branko spašava): LISTONOŠA ŠAŠAV (*to ti je unjih poštar, šapuće brko radnici do njega, e jebem ga luda... he, he, poštar*)... pjesma ide dalje: ASTERIX/IXERICE/CAPICA/ELEM/EMOCIONALNI/NITKOF//OFFOVAC/ACETATNE (na ovo »acetatne« nekoliko njih se trgne, ali treća smjena posustaje, a Branko udara po normi, NEUROZE... i tako se odilja sve dok na mene ne dođe red. Čitao je jedno dvadesetak minuta, a tada sam nastupio ja... usred Bosanskog Šamca čitam na čakavskom, ali zahvaljujući Brankovom Western šlagvortu, derem po Indijancima... u ritmu koračnice: »Šli Čoktosi i Omogi/Delavari i Močoki/Pistoleri Kazačoki/Šli va redu zvona zvone/niš ni videt od kolone...«, radnici pocupkuju, Kazačok bit će... kolo nije, ali nešto kao početak punk cupkanja, valjda od zime, od dosade... i kada sam mislio da ću ih ili rasplesati ili izgubiti, ili, što mi se danas čini da je bilo jedino primjereno situaciji, dobiti po piksli poetskoj... započnem: »Da ni bilo Marijinoga oca, ne bi bilo Marije/Da ni bilo Josipa va Marije ne bi bilo Krista...« (*jebem ti krsnu slavu, smije se Brko grleći radnicu, a ekipa oko njega počela je klimati glavama u znak odobravanja, ono, vidiš da je tako, ništa bez muškog pa makar i Josip, krsnu mu slavu jebem...*)... i tako se, u jedno šabačko jutro, kalio čelik i to odozdo; jedino nekome tko nikada nije bio u tvornici, tko nikada nije kurcem mrdnuo oko strojeva, u ovom slučaju Stipi dakle Šuvaru, polit-komesaru sociologije, ministru kulture... urbanom sociologu sela... mogla je na pamet pasti ovakva pizdarija — da radnike, u opisanom slučaju, maltretira semantičkim konkretizmom druge i čakavskom makaronštinom treće generacije udarnika slova, i to usred Bosne, i to u šest ujutro, jeblo ga odozdo.

A, što se poezije same tiče, ni bijeli luk na jetru nije dobro sjeo.

Grieh II: Razrada: KOH

Da, neću joj reći da nije poželjna. Ali ću se pokupiti i otići k njoj, odnosno kući na Marulićev trg; doduše u istu zgradu u kojoj je u mraku socijalizma, partizan Jure Kaštelan, u dobrom društvu Bonaventure Dude, tiskao, *Bibliju*. Kada je, kako kaže jedna bolesno ambiciozna mesarska emisarka podno Grobničkih Alpi, žedna jogurta kojega u socijalizmu nije bilo tako da se po njoj glasovita *Jogurt revolucija* nazvala po nepostojećem gustom ljepljivom bijelom napitku i tako nikada zbila, religija bila zabranjena! Puf po drugi put u kratko vrijeme.

Ili sam mislio da ću otići.

Opet blizina klavira. Nitko više ne svira. Pije se, a čaše se odlažu na blistavu plohu.

Prilazi mi M. D. zvana Honduras. U njezinu se i Goranovu stanu u obliku polulopte, potkove, kljaste sfere, ne sjećam se, ali u njemu se petkom dijele

»pištolji«... upute za atentat na osobu. Gleda me i, pretvarajući se da mi nešto nudi, konstatira:

— Osnivamo KOH!

— KOH? — pitam.

— Da, Književnu omladinu Hrvatske.

— Aha.

— I mislimo da bi ti bio najbolji kandidat za predsjednika — rekla je svečanim glasom.

— Ja??? — nemalo sam se začudio.

Imao sam tada nekoliko svojstava s kojima mi nije bila pretjerana nelagoda živjeti, ali ono što zaista nisam imao bilo je samopouzdanje, ali to je jedna sasvim druga priča o kojoj znam sve, a najviše to da je nikada nikome neću ispričati. Od činjenice da je moja i samo moja, veće je samo žaljenje što pripada meni.

— Da, ti; komunikativan, spretan organizator, inteligentan, duhovit, a i pojava...

— Ne, hvala, ne mogu ja to.

I zaista nisam ja to bio u stanju uzeti na sebe. Još uvijek došljak u Zagrebu, veličina djeteta u meni takmiči se s opsegom vlastita tijela, provincijalac, uvjeren sam... a i nisam ja za Partiju, a to je partijska služba; zadatak... ne!

— Nećeš ni razmisliti... razmisli.

— Jesam i ne mogu. Hvala.

— A smije li se znati zašto? — ton je sada služben, partijski, komesarski, a zapravo obrambeni.

Mladenka Honduras nije ispunila danu joj direktivu vrbovanja. Ne znam; pristajem na mogućnost da griješim. Možda su stvarno mislili da ja to mogu. A možda bih i ja barem nakratko o tome razmislio da taj poziv nije bio zalijepljen za Partiju kojoj nikada nisam želio pripadati. Ne toliko što mi je ideja komunizma bila strana; dapače, i danas mislim da je ona duboko humana i prelijepa; kako ideja društva u kojoj svatko radi onoliko koliko može i dobiva točno onoliko koliko mu treba ne bi bila dobra?! Apsolutno ona to jeste. Ali, nije bila provediva. Ako ni zbog čega drugoga ono zbog toga što njezini praktikanti kod nas nisu bili ni Marx ni Engels ni Gramsci... nego Ranković, Kardelj, Dolanc, Pero Pirker i Šuvar... O Titu još nisam stekao dojam. Radim na tome.

Socijalizam da! Antifašizam, uvijek! Komunistam, da! Partija nikad. Jebiga, jednom ću ipak postati predsjednik u jednakoj tada mi ponuđenoj branši, ali to tada nisam mogao znati.

Pisanje je solitarna aktivnost i nije mu potrebna organizacija — iščupao sam ni sam ne znam otkud. Dan danas se stidim bjelodanosti mojega za tu priliku izgovorenog razloga za ne.

Službena optužba: »Pisanje je solitarna djelatnost«; prijevod MDH: »Rekao je da je organizacija nevažna«

Puf. Treći i zadnji put. Od te večeri koja se pretvorila u pijanu zoru, ja petnaest mjeseci nisam smio objavljivati u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Službeno objašnjenje za moje micanje iz javnosti bilo je: »Rekao je da je organizacija nevažna.«

Prvi predsjednik KOH-a bio je Edo Budiša.

Nedugo nakon preuzimanja te dužnosti nađen je mrtav u hotelskoj sobi u Trstu.

Jedna je organizacija s dobrim razlogom pokrenula manifestaciju *Dani Ede Budiše*.

U njegovu Rovinju, premostivši dva stoljeća, nastavio je trajati jedan, njemu u potpunosti posvećen, *Klub pušača lula*.

Mit o jugoslavenskim disidentima

35

Petnaest mjeseci u Hrvatskoj nisam objavio ništa. Nisam smio. U Srbiji jesam. Smio sam pa sam objavio. U tada itekako i u Zagrebu vidljivim, renomiranim i ozbiljnim časopisima *Književna reč* i *Književne novine*. Daleko sam od kalibra klasika. To su ionako Andrić i Aralica u svim njegovim inkarnacijama, uključujući i pisca koji nam je zabranio da se njegovo ime spominje uzalud tako da kao da ga i nisam spomenuo. Klasik dakle nisam, ali, ako ništa, ono iz vlastita iskustva mogu reći da svatko tko o sebi misli i govori da je bio disidentski pisac u vrijeme Jugoslavije, ni manje ni više nego sere. Jer u Jugoslaviji je na razini Jugoslavije funkcionirala jedino JNA. Sve je drugo bilo rasparčano po republikama. Što se »disidenata« tiče, ili ne razumiju što je to biti disidentom, ili bi to toliko htjeli biti, da li u borbi za mjesto u periodizaciji književnosti bez obzira bili oni u njoj aktivno ili ne, ili pak, što je nažalost češći slučaj, u borbi za vlastitu, bolju, prošlost. Jer, ako si nešto u ono vrijeme, kao recimo ja »zajebao« u Hrvatskoj, mogao si nastaviti pisati u Srbiji, u Sloveniji, u Bosni... a taj je položaj proskribiranog autora puko republički i kao takav itekako je daleko od disidenta. Disidenata u jugoslavenskoj književnosti, kao uostalom niti jugoslavenske književnosti kao geo-literarno »nad« nacionalne ni imanentno estetske kategorije, nikada nije bilo.

15 mjeseci u kojima sam učio, učio i samo učio

Moje izbivanje iz javnosti, doduše samo kao kritičara i pjesnika, trajalo je točno petnaest mjeseci. Prijateljstvo mene i Branka Čegeca traje puno duže. Kada je izašao iz vojske, kada je odslužio redoviti vojni rok, kada se »skinuo«, Bran-

ko me je odmah potražio i od mene naručio da napišem prikaz Sabranih djela Janka Polića Kamova koja su izašla u Opatiji u izdanju kuće *Otokar Keršovani*. Rekao sam mu da meni nije dozvoljeno objavljivati.

— Napiši — rekao je — šest do osam kartica.

Moj je prikaz Sabranih djela Janka Polića Kamova otisnut sljedeći tjedan. Čegeca su nešto, sjećam se, jebali oko Hansa Magnusa Enzensbergera i njegove nostalgije za »jučerašnjim svijetom« tako da sam ja uspio proći ispod radara. Ionako su ti aparatčiki, kao i velika većina nas, u pravilu imali navike kampanjaca.

Cenzura rediviva

Toliko o cenzuri osamdeset i pete na šestu; u vrijeme regionalno sporog i brzog globalnog umiranja komunizma i u vremenima interregnuma u kojima smo sanjali njegovo upokojenje i dolazak demokracije. Mi pisci sanjali smo svijet bez cenzora. No, on, kao i socijalizam, ima više od jednog lica; za razliku od socijalizma, niti jedno lice cenzure nije ljudsko. Ljudsko pogotovo nije ovo koje u posljednjoj trećini života moram gledati. Ovo bez centra, bez najave, ovo koje veoma, i pod mojim jagodicama, ne jednom uspješno aktivira stanje mozga: »autocenzura«. »Ne kači se s ovim mladim ženama, Nikice, one nemaju mjere...« — rekla mi je jedna od majki feminizma kasnih sedamdesetih i ranih osamdesetih nakon što sam prije skoro dvije godine bio zaskočen od sestara alarmantnog manjka odgoja i obrazovanja i kroničnog viška mišljenja o svemu i svakome, čak i na neviđeno i nečuveno, i dosta uspješno sklonjen u zavjetrinu. Očito je atentatorki bilo lakše ukloniti starijeg kolegu i pregaziti tragove u travi koje, preko ograde smisla etike, ostavlja ne jedan od upokojenaca nakon frontalnog i masivnog attacka tih mladih dama u prezentističkoj borbi za vlastitu bolju prošlost — lakše je bilo oportuno na njega nasrnuti nego poput njega nekad, izvršavati vlastite profesionalne obaveze i napredovati redom i na vrijeme, a na radost istog tog starijeg kolege koji itekako umije pogriješiti, i očito je opasan i zao, jer razularen i polupismeno sastavljen spomenarski vrisak, kao što je ovaj o kojemu ću pisati, a kad to učinim tu ću epizodu na plohu ekrana postaviti ne nužno s imenima protagonistkinja i protagonista, već s inicijalima ili nečim sličnim krajputašima za dublere za amoralne scene, napisala odaslala »osoba« kojoj je taj odvratni profesor, to muško govno, ta mizogina svinja, taj zlorabitelj moći... dvaput otvorio vrata akademske zajednice. Prvi put širom; drugi put kao subjekt anomalije.

Smrt cenzure smrt je za književnost

Kada sam devedesetih godina prošloga stoljeća, na mojemu teksaškom univerzitetu radio intervju s gromadom ruske literature, Vladimirom Vojnovi-

čem, »Ruskim Hašekom«, piscem koji je u liku Vojnika Ivana Čonkina zapravo ispjevao himnu Jaroslavu Hašku kultur(aln)o adaptirajući Dobrog vojaka Švejka, preselivši ga iz Češke u onomadni Sovjetski Savez, gotovo ničim izazvan, Vojnovič je ponudio mali traktat o neprocjenjivosti cenzure i estetički neophodnom zahtjevu za povratkom zabranjivanja pisaca, njihovih progona i uspješnih atentata na njih... Zbog čega je Vojnovič tako mislio, a mislio je veoma ozbiljno... prepričat ću njegov argument po sjećanju:

Sloboda ubija lijepu književnost, priča i puši na terasi studentske menze. Subjekt–predikat–objekt, »amerikanizacija« sintakse ušuljala se u rusku književnost; samim redom riječi u rečenici sugerirala je i simplifikaciju sadržaja: sve izravno, doslovno, sve duboko umočeno u iluziju izvanliterarnog, sve plošno, glasno i loše. Za vrijeme cenzure i represije, književni je stil blistao; metafore, metonimije, alegorije, parabole... sve je to bio alat za izbjegavanje progona. Ako je kritika i bila, bila je blaga, barem u svijetu koji nije poznavao ekvilibriranja i ronjenja *samizdata* i *tamizdata*, ali je stil bio fascinant... recimo jedan Bulgakov, Bijeli, Jurij Oleša... pa i Harms, Kručonih... u minimalizmu avangarde... a sada stila nema, jer može se i smije... reći sve i bez zadržske, i što imamo? — lošu književnost.

37

Razmišljam o tome koliko je Vojnovič već tada bio u pravu i sjetim se riječi mojega neprežaljenog prijatelja i najhrabrijeg ljudskog bića za koje sam ikada imao prilike znati da postoji i nesvakidašnji privilegij da se s njime zbližim, Predraga Duje Lucića: »Doći će, Niče moj vrijeme kada ćemo svi smjeti reći sve... i mi ćemo to vrijeme dočekati i mi ćemo nastaviti govoriti to 'sve', ali nas nitko više neće slušati; sada, dok ima cenzure, barem nas uzimaju za ozbiljno i kontroliraju koliko mogu, i koliko im mi damo da kontroliraju, ali kada toga nestane, puf, nestat ćemo i mi ovakvi kakvi jesmo.« Puf, da!

I Predrag i Vladimir bili su u pravu. Niti jedan od dvojice ni sanjao nije kako će se i koliko cenzura razbahatiti i osiliti i to pod egidom Ljevice; ljevice koja je toliko zaslijepljena vlastitim veličanstvom da (barem zasada) ne uviđa i ne odviše suptilnu igru staljinističkog i mussolinijevskog diskurza, u spoju koji se prije samo desetak godina nije mogao ni zamisliti, a danas je stvaran: staljinistički fašizam.

Argonauti Kariba: agava i palmin list ili literatorij mora

Posao književnika posao je prevoditelja: s jezika besmisla svijeta on prevodi na jezik smisla literature. Nisam ni ušao u engleski a odlučio sam se za još jedan bijeg u jezik. Na jeziku bijega (pre)pisao sam bijeg jednoga u nizu egzilanata »komparativne književnosti«.

Nakon godina bježanja od španjolske inkvizicije diljem Europe, praćen poniženjima i zlima koje nameće izgnanstvo, fratar Servando Teresa de Mier jednoga je poslijepodneva, u botaničkome vrtu u Italiji, naišao na predmet koji

ga je shrvao tugom: na meksičku agavu (na biljku *maguey*) skučenu u malenoj ćeliji za čiju je stijenku bilo pričvršćeno nešto kao njezina osobna iskaznica.

Fratar je bio primoran bježati jako dugo, a sve da bi naišao na mjesto na kojemu se nalazio objekt koji ga je zrcalio i određivao: na malenu biljku, iščupanu i presađenu u jednu tuđu zemlju, pod jednim tuđim nebom. Gotovo mitski ciklus kojega utjelovljuje američki čovjek, bezvremena žrtva — žrtva za sva vremena, sastavljač nemogućeg, vidljiv je u tom kratkom i žestokom susretu duše i predjela, samoće i izgubljene predstave, osjećaja shrvanim nesigurnošću, izostancima i emocijama koje odjednom navru, prekrivajući, magnetizirajući, idealizirajući tu stvar koja, dok je nje posvuda bilo i dok ju je on mogao imati kadgod bi to zaželio, nije bila ništa do opće mjesto koje je, upravo radi naše nemogućnosti da ga za sebe vratimo, najednom postalo uzvišenim predmetom žudnje.

Iako se fratar Servando Teresa de Mier i ja nikada nismo sreli (povijest zapravo ni ne »jamči« da su se ljudi u njoj ikada upoznavali) mora da smo, u sličnim okolnostima, iskusili isto; jednaku osamljenost, iako u različitim predjelima. Mene je, nakon što sam shvatio da mi je za ulazak u Kanadu potrebna viza, nehat administracije odveo na slapove Nijagare gdje me je, puno više od grandioznosti pejzaža, dirnulo daleko sjećanje na trenutno nepostojeće liburnijske palme. U Fratru Servandu, čovjeku tisuća dimenzija — poštenjak, *picaro*, avanturist, egzaltiran, rastrgan nemogućim (domovinom) — isti se je događaj raspleo u samom središtu jednog od najnapučenijih europskih gradova, usred gužve gotovo potpunoma nepoznatih lica i u metežu bezbrojnih, uglavnom proturječnih, ideja... Povratak, za pravo reći, dozivanje u sjećanje palme ili agave, bit će, za obojicu mučni i neizvjesni, i naposljetku (sudbinski) mogući.

U ovom manje–više pokušaju adaptacije dvaju naoko ne pretjerano različitih života, koji sam napisao prije dvadeset godina (i kojega jedva da se sjećam) besmisleno je pripovijedati o peripetijama meksičkoga fratra Servanda, a neumjesno ih je uspoređivati s mojima; barem jednako uzaludno kao što je besmisleno razglabati o razlozima koji su nam zapleli živote. Bilo kako bilo, razmišljam o trenutku koji je, kao uostalom i svi važni trenuci, ostao poprilično nezabilježen u takozvanoj »službenoj« povijesti; mislim na onaj trenutak u kojemu su se pustolov Servando, sada već u Meksiku, i ja, nakon tisuću i jedne nedaće koju je, za razliku od mene koji sam putujuća nedaća, Servando prepatio i istovremeno suočen s nepreglednim spektrom nesreća i poniženja koja su tek bila pred njime... Obojica smo se, nakon što je svatko za sebe još jednom vidio njemu drage predjele, uspješno mimoišli. I što smo to mi zapravo vidjeli? Što možemo jedan drugome reći? Što sebi samima? Čovjek koji je prepješačio čitavu Europu, proživio nevjerojatne avanture, čovjek koji je na svojoj koži osjetio svaki progon, neumorna i vječna žrtva koja je nekoliko puta zamalo izmakla lomači, poznati stanar najužasnijih zatvora Europe i Amerike, patriot i politički pobunjenik, borac... sve u svemu ne baš najprikladnija osoba koja

bi mogla diktirati i voditi ritam povijesti njegove domovine, ili pak provincije iz koje potječe, pa čak ni ritam one osobne povijesti, vlastite. Što se mene pak tiče koji sam zemlju napustio s pismom preporuke Ante Stamaća, koji, pokazalo se, baš nije bio primjer stabilnosti, ili pak moralne i duhovne satisfakcije kakvu bi od njega očekivali, za razliku od Fratra, na put sam krenuo suštinski dezorijentiran.

Činjenica da smo obojica odabrali mjesto mimoilaženja, kao da nas je povijest sama namamila da se u isto vrijeme i u istoj točki razmaknemo i tako ne susretremo, nije bila dovoljna da povijest zabilježi taj izostanak događaja. Povijest ionako ne bilježi osobno. Pogotovo ne izostanak osobnog. Ovo potonje je pak jedna od njezinih poznatih i bešćutnih ironija. I zato ukoliko bi se, kao dobri povjesničari, ograničili na gole činjenice, obojica bismo se trebali povući natrag među sjene i nijemo zauvijek nestati; bez odjeka otići u tamne i oprečne odaje zapisa o vremenu, ili u njegove labirinte.

O povijesnosti »Povijesti«

39

Ali, labirinti, kao i ogledala i ponavljanja povijesnih epizoda pripadaju jednom drugom »dunderu«. Ja ovo bilježim iz jednostavnog razloga: jer to, osim mene, i to s dobrim razlogom, nitko drugi neće zabilježiti. Svrha je ionako precijenjena. Čin je ono što ostaje. A ovo je jedan od »činova« povijesti.

Zato nikada nisam vjerovao onome »povijesnom«, onim »minucioznim i preciznim« podacima. Jer, na kraju krajeva, što je »povijest«? Datoteka puna, manje više, kronološki poredanih dokumenata? Da li povijest bilježi ključni trenutak u kojemu se Servando nađe, licem u lice s meksičkom agavom, ili pak ono što sam ja osjećao u trenutku kada mi je, u San Juanu, u Puerto Ricu, dok sam sjedio u fotelji u kojoj je samo prije nekoliko godina kao »Marielito« sjedio sam Arenas, prevoditelj Arenasa i Borgesa na engleski, Teksašanin Andrew Hurley, pričao o tome kako je Reinaldo Arenas bio uvjeren da mu je virus side, za vrijeme utamničenja na plantaži šećerne repe, ubrizgao sam Castro... Sve rupe u drvenim kabinama na plaži u Havani; svi autobusni kolodvori, sve putničke i trgovačke luke po kojima je nemilice bez zaštite što trpao što u sebe utrpavao, Arenasu, više njegov prevoditelj, nisu bile u stanju sugerirati da je možda sidu zakačio kurcem a ne iglom... Impulsi, motivi, tajne percepcije koje nagone (čine) čovjeka, one se uglavnom ne pojavljuju u povijesnim knjigama; one se tamo ne mogu pojaviti, i zato ih švercam u vlastita sjećanja. Ovo je ipak klopka. Njezina svrha, kao i prostor njezina uspjeha, počiva u iznenađenju nenajavljenog.

Povijest, pokazalo se to i za vrijeme moje Amerike, bilježi datum bitke, ilustrira je brojem mrtvih, drugim riječima, bilježi ono što se daje evidentirati. Ti zastrašujući tomovi fiksiraju ono što izmiče (a toga je jako puno). Uvijek je to učinak, nikada uzrok. Radi toga me više od Povijesti, zanima traganje

za vremenom. U takvom neukrotivom i uvijek različitom vremenu, čovjek je uvijek njegova metafora. Jer, čovjek je, na kraju krajeva, metafora povijesti, njezina žrtva; i onda kada pokuša promijeniti njezin tok, i kada, kako neki tvrde, u tome čak i uspije. Općenito govoreći, povjesničari beskonačnost vremena vide linearno. Koje dokaze posjeduju da je tomu zaista tako? Da li je dokaz za to pojednostavljeno razmišljanje koje nam ukazuje na to da se 1500. dogodila prije 1700., ili da je Trojanski rat prethodio dekapitaciji Marije Antoanete, a pad Aleksandra Rankovića nakon Brijunskog plenuma... kao i je li 925. zaista izgledala kako je predstavlja »naša službena« (i crkvena) povijest?

Kao da vrijeme haje za takve sitnice, kao da vrijeme zna bilo što o kronologijama, o progresu, kao da vrijeme može napredovati...

Prije negoli ingenioznost čovjeka koji pokuša stupnjevat i vrijeme, ili ga, s pozicije »progresivista« podijeliti na razine njegova razvoja, vrijeme se, ne hajući za to, tome jednostavno odupre. Jer, kako katalogizirati beskonačno? Ali čovjek se ne predaje i ne prihvaća nehajnost vremena, i zbog toga imamo sve te podatke, datume, kalendare, i njima slične stvari. Njihov »progres«. Ono što nas, kad god u vremenu, u bilo kojem vremenu, susretnemo autentičnu, dirljivu osobu, iznenadi, jest njezina bezvremenost, izvanvremenost, njezino trajanje tu i sada, njezino stanje vječnosti.

Ono beskonačno, čini se, nije niti linearno ni vidljivo, jer gledati na zbilju kao na povorku ili na fotografiju, zapravo je vidjeti nešto jako različito od stvarnosti. Zbog toga mi se ono što se naziva realizmom, čini u suprotnosti sa stvarnošću. Osim ako se ne radi o soc-realizmu, naravno. Pokušaj da se tu stvarnost podjarmi, da je se strpa u za nju namijenjenu ladicu, da se na nju gleda iz jedne jedine perspektive, s one »realista«, zapravo i logično priječe naš uvid u sveukupnost zbilje.

No, ne tako davno, nismo samo imali (i pretrpjeli) realizam, nego smo također morali trpjeti i maločas spomenuti soerealizam u kojemu se na zbilju ne gleda samo iz jednog, bilo kojeg, kuta; gleda se isključivo iz onog političkog.

Koja to zbilja može biti, pitam se, na koju će iz te pozicije, iz toga kuta, gledati njezine žrtve?

Istina je da, ukoliko i možemo govoriti o proizvodu socijalističkog realizma, nikako danas da deložiram Arenasa..., možemo, jedino govoriti o romanima Aleksandra Solženjicina. Oni odražavaju jedan dio sorealističke zbilje, onaj najočitiiji i najpovršniji: koncentracijske logore.

Nikada se neću umoriti od otkrivanja toga da stablo u šest sati izjutra nije ono podnevno stablo, kao niti ono čije hujanje nam uvečer donosi utjehu. I onaj povjetarac koji se diže uvečer... može li biti onaj isti jutarnji? I te morske vode koje plivač reže u suton kao da se radi o biskvitu, da li su iste kao i one podnevne? I dok vrijeme teče i toliko se očito premeće u stablo ili predio, možemo li mi, najosjećajnija bića na zemlji, ostati ravnodušni na njegove znakove? Mislim upravo suprotno: okrutni smo i nježni, sebični i velikodušni, puni

žudnje i meditativni, jezgroviti i sirovi, grozni i uzvišeni, poput mora... Možda sam upravo zato uvijek kanio, u malenome dijelu onoga što sam napravio, u ono malo učinjenoga za što mogu tvrditi da je moje, odraziti ne zbilju, nego sve zbilje, ili barem neke od njih.

Male povijesti: zrcala proturječja

Svatko koga knjige zanimaju u knjigama će naći ne jednu proturječnost nego mnoge, ne jedan ton, nego mnoge, ne jednu liniju, već mnoštvo krugova. Sjećanja, poput ovih mojih, male su povijesti međusobno povezanih događaja; više kao val koji se širi, koji se otvara, okreće i juri, širi i vraća u samoga sebe, ojačan, razjaren i nesputan usred toliko gadnih i uzajamno isključujućih situacija da one, zbog vlastite nepodnošljivosti, katkad postaju oslobađajućim.

Mislim da je takav i život. Ne dogma, ne kôd, ne priča, već misterij kojega treba napasti s raznih strana. Ne tako da ga se uništi (to bi bilo strašno) nego tek toliko da mu se nikad ne preda. Isto treba činiti s jezikom: razoriti ga i dopustiti riječima iz njega da nam sugeriraju moguća značenja. Ne ga štovati; ne ga čuvati; ne ga higijenizirati... jednostavno ga razjebati pa razjebavati i skupljati, skupljati i slagati pa razarati... dok se jednoga dana zauvijek ne mimoidete.

Da povijest nije linearna govori i ovaj primjer: svoju sam prvu knjigu poezije, uglavnom vezana stiha, soneta jednih i drugih, melodioznih katrena i tercina..., prepunu prozodije... *Melodije Istre i Kvarnera*, napisao 1980. a objavio 1987. Drugu sam knjigu, polifoni manifest dekonstrukciji i »konkretizmu«, napisao 1983. Objavio sam je 1984. U njoj gotovo da nema niti jedne rime, a kamoli vezana stiha. Moja prva napisana knjiga objavljena je pet godina nakon moje druge napisane knjige.

O »prvoj« je knjizi, koja je napisana nakon *Melodija*, i u kojoj se sve namjerno razgrađuje u nakani da razgradi i imbecilni pasatizam i kampanilizam čakavske »zavičajne« poezije koja kognitivnu rezervu genija crpi u deminutivu mentalne gramatike, tada uvaženi književni kritičar pokojnog *Vjesnika*, dapače, posljednji sekretar Partije u toj novinskoj kući, a danas neugledni »izdavač« uglavnom energentima krvi i tla pogonjenih naslova, rekao kako »autor, u poeziji ne zna sastavljati, ali itekako zna rastavljati«, što je bilo loše za tu konkretnu poeziju... da bi, kada se pojavila moja »druga« a prva napisana knjiga, uglavnom soneta i vezane rime, isti taj kritičar napisao kako bit će da sam poslušao njegov savjet i u svojoj drugoj knjizi (napisanoj 1980. a objavljenoj 1989.) pokazao da itekako znam sastavljati... što je po njegovu sudu bio progres u odnosu na moju »prvu« knjigu napisanu četiri godine nakon *Melodija*... A da ne spominjem nakanu CK SKH da me se 1995. izbacila iz Saveza komunista, koju je jedva spriječila činjenica koju sam drugovima uporno ponavljao, a ta je bila da nikada nisam ni bio članom Partije. Kada su shvatili

da je uvjet mog izbacivanja iz Partije da me se u nju najprije primi, odustali su od tog manevra.

Povijest: bivša mjesta, bivša vremena, bivši ljudi, bivši događaji: repromaterijal sjećanja. Neka na tome i ostane.

9/11/2001. New York (agava, list palme)

42

halucinacija pa onda san pa put o kojemu se sanja dok je san puta
zabranjen pa užas razdaljina o kojima sanjaš ili sanjam
jer u takvim snima ja sam sebi ja na način drugoga
kao i ti meni dok te pokušavam sebi navabiti
u bučnoj
(drugačijih i nema ili ih barem nije bilo dok sam ja tamo bio)
noći Brooklyna u kojoj ti govorim o danu kada sam sanjao o tome
da budem tu
ne kraj tebe na način sebe na način stranca u gradu u kojemu svi su.
ne,
da budem tu
opet me ostavljaju te točke i zarez i onoga dana kada je kroz ravnice Slovenije
kotrljala se vojska uspravnih kormilara
a ja na vlaku
na počitnice? pitao me je jedan jako debeo
(zel debeu pizda mu yokina res
kak ni videu da me ni)
kao toga dana i danas

a što smo činili?

meni je jedan Kinez prodao ribu
blitvu mi je prodao drugi Kinez
treći je tog dana slikao zub,
i ja sam, tamo u ulici Quey, sve
to skupa izmiješao
a ti si gledala u one tornjeve i rekla
sa sobom ćeš odnijeti ovu sliku
Jebo te, koliki je Hudson večeras,
halucinacija pa onda san pa put i evo me tu
tu gdje sve najprije je užas, proganjanje nečega što nema ime,
pa neki usud ili takva šta

uglavnom nešto što danas mislim da
uz malo vježbe
mogu kontrolirati
pa onda konačnost, pa mala stanka, pa onda odjednom sve tako jezivo moguće i
tako glatko stvarno
i tu sam
sada sam tu
ti pišeš a ja to ne vidim
kao niti onaj Kubanac o kojemu mi pišeš
onaj što mu je na horizontu
promakla slika palmına lista, agave ili čega već ne
u svijetu koji se prazni od nas
i od dana kada smo
tamo,
pred prozorom u grad preko puta,
(jer uvijek je to priča o dva grada)
svatko za sebe
slagali svoje stvari u naše ruke
brižno
kao da nam je to prvi put.
u prozoru, u kupoli straha čuči Harold Brodkey,
ili neki drugi mrtvi peder
(ionako se u gradu sve mijenja
u ime novog straha)
čuči jako mrtav dok rukama govori:
svijet je dom ljubavi i smrti
kako je to samo američki nepikantno na dan kada mi sebe pitamo
kako se skućiti nanovo u svijetu.
ti bi, pišeš, usvojila Kubanca, onako, na stan i hranu,
uzela ga na ševu, a on to ne radi na dan nakon dana u kojem su se još jednom,
sada i tu,
poput komadića ludila
nebom razletjeli ljudi,
na dan nakon dana kada u Bostonu George grad oblači u jastuk,
kada ti Tanja šalje one dosadne XXOO,
kada Dolly u nebo upire njen iskrivljeni nožni palac i njime plaši anđele,
kada James, sam poput insomničara, negdje u Amsterdamu peče čajne
kolačiće i jebe majku klupi u parku
jer ona bešćutno tamo stoji
i izmišlja si novo ime

ovaj put brahmansko,
ti bi zaista usvojila Kubanca, ali strah te je što će reći tvoj predsjednik pred
našu smrt
ovako:
ništa se neće promijeniti, jer ja to ne znam,
i ne znam kako je, jer ne znam kako je bilo
i ne znam kako će biti, jer ne znam kako je i sada idem
na onaj isti vlak
na počitnice.

Slobodan Šnajder

Stari ribnjak

(Ulomak iz romana u nastajanju, nepredvidivo dugog u ovom času, a koji bi trebao s *Doba mjedi* i *Andelom nestajanja* činiti trilogiju.)

Već sad, iako je praktički od jučer, nitko ne zna reći otkuda je vijest došla: U srijedu, po zalasku sunca, u prvom će sumraku selom trčati mrtvi. Kako li će tek ta stvar s viješću — tko ju je pustio u opticaj — stajati za pedeset godina? Moguće je, veli vijest, da ćete u koloni koga i raspoznati. Ako je još mrtav!

45

Tako nastaje povijest.

Ona je puna izvrnutih formulacija.

Vijest prati uputa da se mrtvi ne smiju dirati jer su kužni. I da ih se ni na koji način ne smije hraniti.

Potonje Maru nije iznenadilo. U zooškom vrtu vidjela je (bila je samo jednom, ali je upamtila) upozorenje: Ne bacaj hranu u kavez! Ne pamti više čiji.

Također se u tom trenutku ne može sjetiti tko je proširio glasinu da su seljaci jasenovačke okolice bacali izglednjelima u kamionima i vagonima hljebove kruha.

Mara ispeče kolač od jabuka.

Odluči da će vrbik uz stari ribnjak biti mjesto s kojega će pratiti mrtve. Već godinama nitko u toj bari nije vidio ribu. No bio je tu cijeli narod žaba, i dakako, tu i tamo, znala bi zašuštati koja bjelouška.

Mara nije sa ženama dijelila neprijateljstvo spram zmijsa. Od one koja je Evu navela na grijeh prvog ljudskog para, pa do kasnijih naraštaja koji se uglavnom zmijsa groze.

Mara ih se nije bojala.

Otud je mirno zauzela svoju napola skrivenu osmatračnicu.

Vrbe kao da su je malo zaklonile.

To, ali, bijaše joj neugodno.

Jer odjednom joj se učini da je u Paklu, sa samoubojicama. Grane stabala u šumi Pakla, kako ih je naslikao slikar u onoj strašnoj knjizi, jedu ruke ljudi koji su se ubili.

Nikada, prošapće si Mara. Dok imam djecu. Primisao na Pakao odleprša kako je i sletjela.

Proviri Večernjača. Ženska zvijezda: kraljica Svemira.

Ma kakva si ti kraljica, šapće Mara. Shvati da govori sama sa sobom. Pa s nekim govoriti moram, pomisli.

Ipak, ti si meni saveznica jer sada daješ znak! Ti nadgledaš trku, to jest sve.

Zaista, čini se, negdje je neki metež, nešto počinje.

— Dolaze, dolaze!! — čuje Mara djecu.

Tko ih, djecu, ostavlja napolju u sumrak?

Tko ih pušta vidjeti mrtve?

Zar već — vidjeti mrtve? A živjeti tek su počeli.

Tako onda krenu priče, krenu strahovi, djeca mokre u krevet.

— Kući, djeco, smjesta kući! — vikne Mara, ali djeca su već otperjala dalje širiti vijest.

Doista, u lakom trku krenuše mrtvi.

I evo ih u visini starog ribnjaka.

— Kako je mršav! — vrisnu Mara.

Ali za kratak tren vidi samo leđa.

Sve trajalo je kratko.

Tko je vidio, vidio je.

Ona jest.

Kako je mršav!

Kolač je ostao u torbi.

Zmije, žabe, ne ljube slatko.

* * *

Lako sam našao stari ribnjak za koji mi je baka pričala da je uza nj stajala i čekala u sumrak, u jedan sumrak, ne bi li vidjela sina logoraša kad se ono bio pronio glas da će iz logora možda biti pušteno nekoliko ljudi koji su porijeklom Hrvati.

Vijest je izašla lažnom.

Ribnjakom je, dok sam u vrbiku postajao, vijugala bjelouška, kao uvijek što je činila.

Sjetih se stihova starog majstora haikua koji se zvao Basho:

Stari ribnjak

Žaba skoči

Buć

Tri stiha. Ni u kakvoj vezi s Danteovim tercinama, niti s Paklom, kako ga je slikao Mirko Rački.

Stvari koje smo povezali valja pustiti da svaka ode na svoju stranu.

To je sve što tu još treba reći.

Ako i to.

Sibila Petlevski

Soba za razudbu

(ulomak iz romana *Duhovi zemlje*)

48 Promatrala je prometnika na glavnom gradskom trgu kao da ga prvi put vidi. U dugom šinjelu, sa širokim opasačem pričvršćenim previsoko, u čizmama, s bijelom kapom i bijelim rukavicama: imao je važan i nepopustljiv izraz na licu. Uvodio je red tamo gdje su se račvale tramvajske linije, u kaosu pješaka, automobila, kamioneta, motocikala, običnih bicikala i teretnih tricikala, taljiga natovarenih robom, između gospode u odijelima savršena kroja s fedora i eden šeširima, gospođa u kostimićima s kaputima koketno prebačenim preko ramena, izbezumljenih majki koje manje dijete nose na rukama a veću djecu pokušavaju natjerati da se drže za ruku, vojnika, uniformiranih i neuniformiranih agenata, službenika i službenica, dječaćića u odijelcima s kratkim hlačicama i vunanim čarapama, siromašnih derana u prekratkim zgužvanim hlačama neprimjerenim godišnjem dobu, tipova koji obješenjački istrčavaju ispred automobila, kumica s Dolca koje se u šestinskoj nošnji pokušavaju ugurati u tramvaj bez skidanja s glave prazne pletene košare u kojoj su ujutro nosile na tržnicu sireve, jaja i *grincajg* za juhu. Nije uspjela ući u tramvaj iz kojega su visjeli grozdovi muškaraca premda joj je jedan od njih pružio ruku rekavši:

»Ima još mjesta, milostiva«.

Nasmiješila se u zahvalu i rukom otklonila ponudu.

Bio je lijep zimski dan. Oduvijek je voljela zubato sunce, mirise Zagreba u rano jutro, ali bilo je već skoro podne i te seljakinje koje su već prodale brzo-pokvarljivu robu naguravale su se sa svih strana, što ju je činilo nervoznom. Stekla je naviku zapažanja detalja koji odudaraju od uobičajenog: naglih pokreta, razmjene skoro neprimjetnih, tajnih signala između ljudi koji stoje na razdaljini, znakovitih pogleda, ubrzanja u hodu, opipavanja revolvera skrivenog mantilom.

Prometnik, s ušima koje su virile ispod bijele službene kape s obodom, imao je mek, plesni rad nogu, a rukama je davao upute o smjeru odrješito, kru-

to. Rezao je zrak geometrijskom preciznošću, ozbiljnog lica, gotovo ozaren dijeljenjem prostorne pravde. Nepopustljiv i blažen, bio je zapravo smiješan, kao anđeo čuvar prerušen u prometnog policajca. Ruža je pomislila kako postoji nešto gotovo skaradno, u omjeru između samopercipiranog osjećaja važnosti i stvarnog autoriteta, i kako se to vidi u svakom aspektu života u »sićušnim metropolama« koje su pod protektoratom velikih sila. Smislila je taj proturječni pojam koji je u njenoj glavi povezivao ideju velegrada i otrovnu malograđanštinu, ali ne zato što nije voljela svoj rodni grad. *Pa bila je Vlaškovuličanka! Kak ga ne bi imala rad* — točno tako je rekla svojem Očku, kako je od milja zvala muža Otokara. Ali njen muž je već bio strijeljan, a Zagreb više nije mogla prepoznati: pretvorio se u prostor groze i progona, i nije to bio grad iz devetnaestostoljetne pjesme:

»Povrh starog Griča brda
Kao junak lijep i mlad,
Smjele glave, čela tvrda,
Slavni stoji Zagreb–grad«

49

»Ma daj, opet ti s tim tvojim Šenoom« — zadirkivala ga je ona, ali Otokar se ne bi dao smesti sve dok ne bi odrecitirao barem prve dvije kitice pjesme koju su oboje voljeli:

»Živ, ponosit,
Jak prkosit,
Kad slobode plane boj.
Tko tu klikô ne bi:
Slava, slava tebi,
Zagreb–grade divni moj!
Kad zarudi mlada zora,
A iz zore dvor i hram,
Zlatno polje, zelen–gora,
Sjajna Sava, loze plam:
Od miline Duša gine,
Po krasoti bludeć toj.
Tko tu klikô ne bi:
Slava, slava tebi,
Zagreb–grade divni moj!«

Suspregnula je suze. Sjetila se trenutka kad je, početkom srpnja, na oglasnom stupu u blizini njihova stana na Medveščaku, ugledala plakat na kojem je bila obavijest o strijeljanima. Prodorno je kriknula kad je pročitala muževo

ime. Zaljuljalo joj se tlo pod nogama i nije mogla prestati vrištati, a dva »špicla« u civilu su ju zgrabila pod ruke i odvukla u policiju. Ali eto, preživjelo se. Dočekala je zimu u ilegali zagrebačkog pokreta otpora. Oprezno se osvrnula oko sebe dok je čekala tramvaj i opet joj je pogled pao na prometnika. Kao da je plesao u mjestu neku svoju inačicu »kvadratnog koraka« valcera: desnom nogom ravno naprijed, lijevom koso naprijed i ulijevo, desnu priključi uz lijevu, lijevom ravno nazad, desnom koso unazad nadesno, priključi lijevu nogu desnoj. Rukama je neumorno dijelio zrak na parcele, a svečani izraz na njegovu licu nije odavao emocije. Ni Ružino lice nije ništa odavalo: naučila je napokon kako se suzdržati, kako ne odati što osjeća, kako zaustaviti vrisak u grlu. Zagreb je već godinu i pol dana bio prijestolnica Nezavisne Države Hrvatske, međunarodno priznate samo od potpisnica Trojnoga pakta. Švicarska je u gradu ostavila konzula, a Vatikan je u Zagrebu držao apostolskog legata, a ne nuncija. Vrhunac apsurdna bilo je proglašenje kraljevine bez vlastita kralja. Poglavnik Ante Pavelić, u sklopu dogovora s Mussolinijevom Italijom, te 1941. godine proglasio je talijanskog vojvodu od Spoleta kraljem. Tadašnji kralj Italije Viktor Emanuel III., koji mu je bio rođak, imenovao je Aimonea Roberta Margherita Maria Giuseppea Torina di Savoia kraljem NDH, a njegova puna titula je glasila: Kralj Hrvatske, Princ Bosne i Hercegovine, Vojvoda Dalmacije, Tuzle i Knina, Vojvoda Aoste. Formalno je preuzeo ime Tomislav II. u sjećanje na kneza Primorske Hrvatske Tomislava kojeg se smatralo kraljem od 925. godine kad ga je papa Ivan X. u pismu na latinskom jeziku oslovio s »Tamisclao, regi Crouatorum«. Plavokrvni lutak na koncima fašističko-ustaškog dogovora abdicirao je dvije godine prije kraja Drugog svjetskog rata, ali zapravo nikada nije ni stupio na tlo Hrvatske, niti je imao službenu krunidbu u Tomislavgradu.

— *Jadni moj Očko!* — opet se skoro rasplakala Ruža. *U svemu je imao pravo.* Bila mu je druga žena. Upoznala ga je 1940. kad se kao činovnica zaposlila u Hrvatskoj nakladi i tada još nije znala da je to glavno okupljalište ljevičarskih intelektualaca. Okolnosti nisu dopustile da uživaju u ljubavi više od godinu dana. Sjetila se kako je Otokar pisao teze o hrvatskoj povijesti po zatvorima i kako ih nije imao prilike dovršiti. To s talijanskim kraljem Nezavisne Države Hrvatske samo je potvrdilo da je bio u pravu kad je u rukopisu podcrtao rečenicu koju je i inače često ponavljao dok su njih dvoje spominjali prokletstvo mjesta:

»1102. ostaje u hrvatskoj povijesti zabilježena kao prvi, ali ne i zadnji primjer kako vladajući sloj prodaje nacionalnu i državnu samostalnost po cijenu održanja svojih klasnih privilegija.«

Za Otokara Keršovanija je najvažnija godina u nacionalnoj povijesti bila 1102. jer je označavala kraj samostalnosti na nekoliko stoljeća: nakon smrti posljednjeg hrvatskog kralja Stjepana II., ugarski kralj Koloman se okrunio za hrvatsko-dalmatinskoga vladara, a Hrvatska je ušla u personalnu uniju s Kraljevinom Ugarskom. U praksi to nije bilo kao na papiru — jedna kruna, dvije

vlade i zasebni zakoni — jer sve do 1918. godine Hrvatska je bila podložna Ugarskoj. Ružin Očko je bio takoreći opsjednut »fatalnom godinom«. Voljela je kad bi joj diktirao. Možda i nije bila tako dobra daktilografkinja, jer nije samo rutinski tipkala, nego je i pozorno slušala, a često i komentirala. Svako toliko bi dobila potrebu predložiti neke izmjene u njegovu stilu jer je bila zaljubljena i smatrala je da je sve što on kaže »bitno prebitno«, ali da bi upravo zato trebalo biti pisano dojmljivije. Već su postali intimni kad je podigla svoje krupne oči i usudila se prigovoriti:

»Ne pišeš li pomalo šturo?« — protestirala je. — »Kao da su ti rečenice previše krute. Možda bi moglo sočnije?«

A on bi se branio da su to »samo teze«, a teze moraju biti kratke i jasne.

Očkov omiljeni pisac August Šenoa bio je rođen u Vlaškoj, a Ružin je tata u toj istoj ulici imao mesnicu i gostionu. Bio je uspješni mesar i neuspješni gostioničar, pa kad bi njegova Rakijašnica bankrotirala, vratio bi se natrag mesarskim poslovima da malo zaradi i onda opet otvori *bircuz*. Njena dužnost je bila samo ići u školu: nije dolazilo u obzir da pomaže u mesnici, a pogotovo da, »sačuvaj bože, radi u gostioni«. Ali voljela je oca i nikad joj nije bilo teško ustati u šest ujutro da mu donese *fraklec* rakije i »Jutarnji list« u kojem je u nastavcima izlazio ciklus romana Marije Jurić Zagorke »Grička vještica«, tada još pod naslovom »Posljednja hrvatska vještica«.

Za razliku od tate, Branka Škrinjara, Ruža je samo poskrivečke zavirila u »Gričku vješticu« i nikada nije ni jedan od romana iz toga ciklusa pročitala dokraja jer su u školi rekli da je to »šund« — jeftina ženska literatura i kič. U novinama je tridesetih godina, dok je njen otac Branko iz dana u dan pratio napeti zaplet, objavljena izjava profesora Horvata koji je smatrao svojom dužnošću objasniti da su, suprotno od onoga što se misli, Zagorkini romani utemeljeni na dobro proučenoj građi, a dodao je i da je osobno svjedočio njenim svakodnevnim odlascima u arhiv gdje je pomno iščitala sve raspoložive dokumente prije nego što ih je romantizirala.

Profesor Horvat koji je početkom dvadesetog stoljeća predavao na Donjogradskoj realnoj gimnaziji, ponekad bi navratio u Rakijašnicu, a Ružin tata ga je oslovljavao prisno — Rudi. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Rudi je bio interniran u Ugarskoj kao »srpski simpatizer«, ali ni u novoj državi nije dobro prošao jer je kritizirao državni grb pa su ga prisilno umirovili. Gostioničari susreću svakakve ljude i sa svima su iza šanka naizgled prisni, ali Ružin tata je bio simpatizer Hrvatske seljačke stranke, a profesor Rudolf Horvat, povjesničar turbulentne karijere koji je svako toliko, ovisno o povijesnim okolnostima, ratovima i novonastalim državama, gubio ili dobivao posao, bio mu je iskreno drag. Horvat je prijateljevao sa Stjepanom Radićem s kojim je zajedno i osmislio ideju te stranke. Ružin je tata uvijek ponavljao da je tek nakon atentata na Radića 1928. godine »Rudek počel verovati u samostalnu Hrvatsku«. To što ga je ustaški režim rehabilitirao pa je prvo predavao povijest na Domobranskoj akademiji i u Zastavničkoj školi, a poslije postao zastupnik u Saboru i dobio

katedru na fakultetu — to nije mijenjalo na stvari: profesor Horvat je za Ružinog oca bio i ostao Rudi, »najpametniji bedak kaj ga je svet stvoril«.

Ruža je prvi put čula za »hrvatsku coprnicu Magdu« baš od profesora Horvata. Uvjeravao je tatu da je važnost romana što ih piše Marija Jurić Zagorka u povijesnim faktima, a ne u ljubavnom zapletu. Zagorkina inspiracija nije bila samo Barica Cindrek, mlada pekarica bujnih oblina i piljarica na Markovu trgu u Zagrebu, koju je gradski notar Lacko Sale optužio da je vještica kad je odbila njegovo vulgarno udvaranje. Prije nego što je smislila romantični zaplet, proučila je i sudbinu još jedne snažne žene, seljanke iz Križevaca koja se zvala Magda Logomer Herucina i službeno je bila posljednja hrvatska vještica. Magda je bila majka šestero djece i travarica poznata u čitavome kraju, ali se zbog svoje prgave naravi mnogima zamjerila.

Bilo je to 1758. — objašnjavao je nadugo i naširoko profesor Horvat — kad su Magdine krave odlutale na pašnjak gradskog moćnika Stjepana Švagela, a kad je došla po svoje blago, služavke Eva i Margareta su odbile vratiti krave. Udarila je Evu koja je pala na pod i nakratko izgubila svijest poslije čega je ta sluškinja tužila Magdu izjavivši da je vještica i da ju je napala tako što se pretvorila u golemu muhu. Sedam svjedoka govorilo je na sudu protiv nje u četiri različita slučaja. Čak je i Magdin kum Matija svjedočio protiv nje iako ga je izliječila od bolesti. Njih dvoje su se posvađali oko cijene bačve. Kad se razbolio pomislio je da je loše zbog »vještičjih čini« pa joj je platio liječenje i u znak zahvalnosti poklonio i spornu bačvu. Našlo se tu još pritužbi utemeljenih na susjedskim svađama, ali baš ona najnevjerojatnija — da se pretvorila u muhu — skoro je Magdu došla glave. Povijesni spisi su zabilježili da su je podvrgli torturi čak dvadeset puta na razne načine — pri čemu je s najviše potankosti bilo opisano mučenje palčenicom i španjolskom čizmom dok je visjela sa stropa — sve dok napokon nije, da se spasi, izjavila da je vještica:

Na izmaku snaga, rekla je — »Jest. Tak je. *Coprnica* sam« — bacili su je u tamnicu i zakovali, a tamo je provela sedam mjeseci u potpunom mraku i memli, među hladnim zidovima, u očekivanju datuma javnog spaljivanja. Njen slučaj je u međuvremenu postao tako poznat da se za njega zainteresirala čak i sama carica Marija Terezija kojoj je kao prosvijećenoj apsolutistici, prvoj i jedinoj ženi na čelu Habsburške Monarhije koja je željela modernizirati carstvo, bila nevjerojatna optužba o pretvorbi žene u muhu. Naredila je da Magdu prebace u Beč kako bi je dodatno ispitali. Kad je bila oslobođena optužbi, carica je zajamčila njeno puštanje na slobodu vlastoručnim potpisom 23. studenog 1758. godine, a izdala je i naredbu da nakon povratka kući Magdu više nitko ne smije optuživati za vještičarenje i da od tada nadalje svaki lokalni postupak pokrenut protiv navodnih vještica mora biti prethodno odobren u Beču i osobno ovjeren carskim potpisom.

Ruža je posebno zapamtila uvjerljivost kojom je profesor Horvat njenom tati pripovijedao sudbinu posljednje hrvatske vještice. Znao je svaki detalj mu-

čenja, a debeli brk je zatitrao i oči su mu se zacaklile kad se uživio u lik Magde. Samrtnim glasom je oponašao Magdino priznanje:

»Jest. Tak je. *Coprnica* sam«.

Podigli su čašice, kucnuli se i strusili rakiju:

»Za coprnice i za feš mužače!« — i prasnuli u smijeh.

Zagorka je poslije premijere »Gordane — kraljice Hrvata«, dramtizacije njene povijesne i ljubavne priča o srednjovjekovnoj Hrvatskoj u dvanaest svezaka, koja je bila postavljena na scenu Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu 1940., izašla na pozornicu i rekla nešto što se mnogi ne bi usudili. Ruža je bila u publici i dobro se sjećala Zagorkinih riječi:

»Jest! Istina je! Pišem za publiku, za široke slojeve — jer sam dio njihov i ništa drugo. Jest! Istina je! Pogodujem instinktima publike širokih slojeva, jer su njihovi i moji. A koji su to instinkti njihovi i moji? Sloboda! — Pravica! — Čežnja za poštenjem! — Želja za dobrotom i tvrdo uvjerenje, da dobrota jednom mora pobijediti zloću! A tko je ta publika? I tko su ti široki slojevi, kojima sam pisala i kojima pišem? To su oni, koji nose ideale — nose zastave, koji se za njih dadu zatvarati, za njih strijeljati! To su vrlo, vrlo uzvišeni slojevi i njima služiti, njima smjeti i moći pisati, vrlo je velika čast i golema milost.«

Iduće godine, 11. travnja, samo dan nakon proglašenja NDH, zaplijenjen je Zagorkin časopis »Hrvatica«, sav namještaj i 180.000 dinara iz redakcijske blagajne. Oduzet je i novac koji je spisateljica dobila za objavljivanje romana u nastavcima u »Jutarnjem listu«, njena su djela zabranjena, a tiskani primjerci »Gričke vještice« javno su spaljeni. Tako se, na istome mjestu dogodilo dvostruko spaljivanje coprnicu u razmaku od nepunih dva stoljeća: vatra je spalila žive žene, a htjela je sažgati i sjećanje na njih. Naravno, kao uporna osoba — kao »lavica« kakvom se je smatrala — Zagorka je vjerovala u zakone i mogućnost dobivanja sudske parnice, pa je uložila žalbu, ali odgovor koji je dobila kao da je pripadao vremenu progona vještica o kojem je pisala: rečeno joj je da nije dobra hrvatska žena, da napada Crkvu i da je njezina veza sa socijaldemokratima sumnjiva, a kad je htjela dalje tjerati pravdu na sudu, dobila je »prijateljski savjet« da postane kuharica. Ustaške vlasti su joj poručile da će, ako nastavi tako oštro govoriti, biti deportirana u koncentracijski logor na što se isprva nije obazrela, ali nakon što je u razgovoru kritizirala deportaciju Židova i Srba, prijavljena je i pozvana na policiju. Odbila je napustiti Zagreb, napisala je ravno pet tisuća oprostajnih pisama svojim najvjernijim čitateljicama i pokušala samoubojstvo ispijanjem otrova, a spasio ju je neuropsihijatar Đuro Vranešić, ravnatelj sanatorija na Zelengaju koji je kod sebe na odjelu smjestio osamdesetak intelektualaca — Židova i komunista — i na taj način ih sačuvao od logora smrti.

Ni Ruža nije napustila Zagreb kad je njen Otokar bio ubijen, ali više nije imala dom: kao i većina drugih ilegalaca u gradu, nikad nije spavala na istoj adresi više od tri dana. Tek iznimno bi negdje mogla ostati koju sedmicu u

kontinuitetu. Strah je bio kao magla koja prožima ljepljivim, mokrim sivilom sve — i ulice i srca. U njoj su prvo nježno zatitrale, a zatim zagrmjele kao pojačane nevidljivim megafonom, riječi Zagorkina govora s kazališne pozornice, i tada je poželjela biti jedna od onih koji »nose ideale — nose zastave, koji se za njih dadu zatvarati, za njih strijeljati«.

* * *

54

Samo što najveća prijetnja za opstanak pokreta nije bila u tome je li netko ubijen, nego u dvojbi jesu li uhapšeni pod mukama odali sudruge. Metode su bile različite, a zloglasni Tomić je, pričalo se, izmislio i dodatni »protokol« prilagodboom već davno poznatih postupaka: postavio bi štakora na trbuh svezanog čovjeka i pokrio ga loncem. Glačalom je postepeno grijao lonac i štakor bi, u panici počeo gristi i grebati noktima kako bi našao izlaz, ali izlaza nije bilo — osim prema unutra. Štakorski put je vodio među crijeva. Ruža, čije kodno ime je tada bilo Jasna, poznavala je profesora Supeka iz bolnice na Šalati koji je bio simpatizer pokreta otpora, a on je opet imao pouzdanog čovjeka u mrtvačnici Odjela za patologiju. Njen se zadatak sastojao u tome da čim dođe vijest da je netko uhapšen ili ubijen — a dojave o smrti ili samoubojstvu mogle su biti i namjerna laž agenata — poskrivećke ode u mrtvačnicu i provjeri je li leš doista tamo.

Iz sobe »tete Margice«, žene koja ju je i toga tjedna velikodušno primila na stan, neprekidno je lajao patuljasti špic, a i ona sama je bila pomalo čudna — neodredivo starih godina, pod debelom šminkom, uvijek s karminom na tankim usnicama. Oko jedanaest sati prije podne skinula bi plavi šlafrok i obukla neku od svojih, nekad vrlo lijepih, a tada već ispranih dnevnih haljina koje su joj stajale kao da vise na vješalici, jer je bila mršava, sasušena kao češer. Ponašnjala je da žena mora »držati do sebe i kad više nema nikog da joj hofira«:

»Čipkaste gaće su ti eliksir mladosti«.

Nekad je bila glumica ili pjevačica i povremeno bi zapjevala kreštavim glasom i pritom samu sebe pratila na neugodnom pijaninu uz lajanje psića.

»Viš, i on bi, bokček, popeval kad bi mogel.«

Pritom bi joj na licu zaigrao osmijeh koji Ruža nije mogla protumačiti. Ironija ili naivnost, staračka senilnost ili sarkazam? Teta Margica — kako su je zvali u pokretu otpora, a koju se moralo oslovljavati isključivo formalno — Milostiva — bila je pronicljiva, ali se pravila naivnom. Bila je simpatizerka, ali to nikad nije priznala čak ni onima kojima je kod sebe davala privremeno utočište.

»Lepo nam je, kaj ne? Ko si ne bi popeval?«

Znala je kuhati silom prilika, ali to joj nikad nije bila jaka strana pa je od svojih »stanara«, koji su listom bili bjegunci od policije — kako muških, tako i ženskih — tražila da se pobrinu za objed, uključujući hranu za njenog ljubim-

ca Maxa. To je bio njen jedini uvjet: nije naplaćivala stanarinu, ali je voljela društvo »mladih, pametnih i okretnih«. Imala je neku ušteđevinu, vjerojatno ne tako malu, i organiziran lanac kumica koje su joj donosile frišku robu s placa. To što su joj seljakinje s košarama hrane dolazile na vrata moglo je biti opasno, ali ispostavilo se u dvije godine koliko su se kod nje izmjenjivali ilegalci da, upravo suprotno, privid normalnog života starice koja je nekad bila fina dama, pruža izvrstan paravan za konspirativnu djelatnost. U svim stanovima, posebno onima koji su služili i za sastanke, vrijedilo je isto pravilo: ako su u stanu sumnjivci, poznati policijski »špicli« ili racija, na prozor s ulične strane se trebalo iznijeti lončanicu s cvijećem. Kad bi došli hladni dani, na prozoru Milostive osvanula bi zimska borovnica gaulterija puna jarko crvenih bobica koje su između tamnozelenog, sjajnog lišća, odmah upadale u oči. Uvijek bi prije nego što se popnu gore, provjerili ima li ili nema cvijeća. Milostiva je posebno pazila na raspored sadnje, i kad je riječ o skidanju i stavljanju lončanica ovisno o prilikama ili neprilikama u stanu — nikad u dvije godine koliko su ilegalci dolazili kod nje nije zakazala. Ruža je čekajući vezu za odlazak u partizane izmijenila nekoliko stanova, ali se kod Milostive često vraćala. Tu je upoznala drugaricu Đurđicu koja je bila švelja. Naime, Milostiva je rijetko izlazila van, i više nije imala prilike obući glamurozne večernje haljine, ali u njenom ormaru ništa nije skupljalo prašinu — preslagivala je odjeću zajedno sa sjećanjima i stalno nešto davala na popravak krojačici.

»Đurđica je čudo! Ona je od svih šnajderica kaj su mi dolazile najbolja. Da je u Beču, a ne tu, u Agramu — ta bi si ime stvorila, pazi kaj ti velim. Svi bi kod nje hrlili«.

Đurđica je bilo konspirativno ime Vere Solar i ona je možda imala krojačkog dara, ali je bila iz siromašne, radničke obitelji pa se njeni talenti nisu mogli razvijati. Završila je četiri razreda osnovne, četiri razreda građanske škole i tromjesečni tečaj stenografije i strojopisa. Šivati je naučila od majke i to joj je bilo najdraže. Vrlo kratko je radila kao činovnica, jer kad je odbila seksualne ponude svojega šefa, advokata srednjih godina koji je imao ženu i dvoje djece, dobila je otkaz pa je sljedeće namještenje morala tražiti preko oglasa koji je dala u novine. Napokon joj se nasmiješila prilika u ZIS-u, Zagrebačkoj industriji svile, ali tamo je zarada bila mizerna. Sirovine su se sve teže dobavljale u ratnim uvjetima, pa je uprava tvornice poslala molbu Ministarstvu narodnoga gospodarstva da omogući otpuštanje radnica jedne smjene i zadržavanje samo smjene koja je radila od 6 do 14 sati. Radnička komora i Hrvatski savez privatnih namještenika usprotivili su se bacanju tekstilnih radnica s posla, i to su argumentirali činjenicom da je ta tvornica još uvijek raspolagala s ponešto sirovina, ali je Poslovna središnjica za tekstil u toku ožujka 1943. zaključila da su daljnji izgledi za dobavu sirovina neizvjesni i da postoji opravdanje za smanjivanje broja zaposlenih. Radnice su bile sustavno zlostavljane, pa su kod Radničke komore zatražile zaštitu. Među njima je bila i Vera Solar zvana Đurđica. Svi zaposlenici ZIS-a bili su pod budnim okom policije nakon incidenta s

paljenjem svile za padobrane njemačke vojske, što je bilo još 1941. godine, kad je partijska ćelija te tvornice brojila svega četiri člana.

Vera je Ružu zvala njenim kodnim imenom — Jasna, a Ruža je Veru Solar znala samo kao Đurđicu. Tako je bilo najbolje, jer bez toga nema sigurnosti. Ponekad su konspirativna imena bili smiješni nadimci povezani s izgledom ilegalaca, što i nije bilo baš pametno, ali u svakom slučaju uvijek je trebalo odabrati nešto lako pamtljivo. Time se čuvala tajnost u toku diverzantskih operacija, ali i u fazi osmišljavanja kad je bilo jednako važno, ako ne i važnije, da nitko ne »provali« sudionike planirane akcije. Greška je što u početku u pokretu nisu imali iskustva pa nisu dovoljno često mijenjali kodna imena vezana uz različite operacije i mjesta.

Milostiva je svojedobno naručivala haljine iz salona Gjure Matića jer je voljela egzotiku, a Matić je koristio japanske rukave na tunika–haljinama. Otprilike u to vrijeme je odbacila korzet što je bilo moderno u svim većim metropolama, a u Zagreb je pristiglo s određenim zakašnjenjem. Bila je i jedna od rijetkih bogatih dama kojoj nije bilo ispod časti dati si napraviti večernje ruho od tkanine s hrvatskim narodnim ornamentom kakvu je proizvodila *Industrija Salomona Bergera*.

»Sva sreća kaj je vumrl na vreme. Sad bi završil v logoru kak i svi njegovi.« — rekla je tiho, gotovo šaptom.

NDH je za svakog iseljenog Židova uplaćivala njemačkom Reichu svotu od 30 maraka, kao prilog njemačkim naporima u »konačnom rješenju židovskog pitanja«. U proljeće te 1943. godine, u posljednjem masovnom valu hapšenja, uhićeni su gotovo svi Židovi koji nekim slučajem prethodnih godina nisu bili odvedeni u hrvatske logore, oko 1700 ljudi samo u Zagrebu, i svi iz te skupine uhapšenih bili su izručeni Nijemcima na njihov zahtjev i odvedeni u nacističke logore smrti.

Vera je uspješno prekrajala uspomene tete Margice jer je svaki odjevni predmet iz njenog ormara imao svoju povijest druženja. Izvukla bi suknju i zamahnula tkaninom kao zastavom:

»Ovo ti je bila slavna *kikla*. Pogled!« — a onda bi nakrivila glavu: »Negdar bilo, sad se spominjalo«.

Racionalno gledano, haljine koje su u prošlosti svojom bojom i krojem komplimentirale lijepom, mladom tijelu, trebalo je prilagoditi mršavoj staračkoj figuri, ali prava svrha intervencije na odjeći koju Milostiva više nije imala kamo nositi, sastojala se u ubijanju nostalgije i stvaranju nove funkcije za svaki predmet u kojemu se nakupilo previše bolnih sjećanja.

Ružica je brzo posumnjala u to da je teta Margica ikad imala neku spomena vrijednu umjetničku karijeru jer u stanu nije bilo fotografija, a u ladicama nije bilo isječaka iz novina koje bi poduprle takvu verziju Milostivine biografije. Samu sebe je prekoralila što je u jednom trenutku posumnjala da je Milostiva bila neka vrsta animir–dame ili čak skupe prostitutke — jer ako je i bilo tako,

to nije igralo nikakvu ulogu u procjeni njena karaktera. Ako je ijedna žena zasluživala da se prema njoj odnose kao prema istinskoj dami, to je bila ona: pomalo ekscentrična, ali pouzdana i plemenita osoba. Život ju vjerojatno nije mazio na način na koji je htjela da svi misle da ju je mazio, pa je zato tražila da ju pozdravljaju s »Ljubim ruke, Milostiva«. Zapravo, teta Margica je, kao što je uostalom i sama priznala — »znala na čem vrug stoji«. Jednom prilikom je, kao usput, upozorila Ružicu i Veru:

»Meni se taj vaš Jäger, ili kak se već zove, ni najmanje ne dopada. To je neki *luftbremzer* i smutljivec. Držite ga, puce, *par distance* jer bi mogel, kaj ja znam, izvest neki, ne daj bože, *švindleraj*«.

Drug Kepec, kojem je konspirativno ime bilo Jeger — što je u agramer-skom žargonu dolazilo od njemačke riječi lovac, ali se pisalo bez »a s dvotočkom« — izdavao se kao dobar drug, bio je u partizanima i vraćao se par puta natrag »iz šume«, pa su ga zato zvali Lovcem. Zapravo je radio za ustaško redarstvo, a to je Milostiva nanjušila od prvoga susreta s njim.

Vera je, nažalost, vjerovala više drugu Kepecu nego Milostivi i otad više nije navraćala u njen stan. U obitelji Vere Solar svi su bili angažirani u pokretu otpora. Otac joj je bio član Ujedinjenog radničkog sindikata: organizirao je Narodnu pomoć u svojem poduzeću, a to je u početku radila i ona. Pomoć je predavala dalje po liniji odgovornosti — prvo drugarici Malči koja je vrlo brzo bila otkrivena i ubijena, pa drugu Kovačeviću, a ovaj dalje metalskom radniku Grgi Starčeviću, zvanom Brko, koji je bio komunist još za vrijeme stare Jugoslavije. Tada je već bila povezana i s Ružicom, a Brko s kojim se najviše družila, i za kojega je prenosila letke, štampu i oružje sve do sredine ljeta 1942. kad je bio odveden u logor Jasenovac, održavao je sastanke baš u stanu Verina oca u Sokolgradskoj 80 na Trešnjevci. Poslije Brkina hapšenja nabavljala je bonove za kruh za članove obitelji uhapšenih, slala pakete i organizirala pisanje molbi, pa je troje ljudi, među njima i njen Grga zvan Brko, bilo pušteno na slobodu, što je mogla biti i puka koincidencija ili neka druga zakulisna igra koja je Veri bila i ostala nepronična. Općenito, ona je bila djevojka »od akcije« koja se nije zamarala mozganjem i proučavanjem nijansi karaktera drugova iz Pokreta. Za nju je prioritet bio obaviti zadatak. Šećer, odjeća, alat, pisaći pribor — sve se to slalo »van na položaje« tako što je Verin brat Zvonko čekao negdje kod Savskog mosta s autom u koji bi natovario robu i odatle vozio dalje na za to određeno mjesto. Kad god bi nekoga uhapsili, Vera je morala otići iz Sokolgradske. Selila je s jedne na drugu adresu, od jednog do drugog simpatizera, sve dok se situacija ne bi primirila. To je već postala rutina, protokol koji je — znala bi u šali reći bratu — »pobožno slijedila«. Već se tjedan dana skrivala u Omiškoj ulici broj 5, kod Rozike, gdje joj je brat obično donosio ručak. Nije nikamo izlazila, ali te subote, u srpnju 1943., dobila je dojavu da hitno obide roditeljsku kuću jer je Zvonku puklo slijepo crijevo pa je hitno prebačen u bolnicu; da otac nije dobio dopuštenje od šefa da izađe s posla zbog hitnih obiteljskih razloga, a da se majka »po običaju, pogubila« pa ju treba smiriti. Te dvije adrese su udaljene

tek nešto više od pet minuta hoda, ali pobožno slijedenje protokola sigurnosti nalagalo je da prvo pođe u obrnutom smjeru i onda negdje uhvati tramvaj, presjedne, pa tek onda siđe na prvoj najbližoj stanici i tako cik-cak linijom napokon dođe do odredišta.

Zadržala se u Sokolgradskoj 80 vrlo kratko. Majke nije bilo kod kuće, pa je pomislila da je otišla u bolnicu. Ili barem pokušala otići u bolnicu, ako se putem nije izgubila. Naime, Verina majka je rano počela zaboravljati stvari: prvi simptomi njene bolesti javili su se naglo, istovremeno s emocionalnim šokom koji je pretrpjela kad se sin Zvonko vratio s demonstracija u krvi. Od toga dana bila je smetena, gubila je osjećaj za prostor, znala bi usred noći izaći na cestu misleći da je jutro, a jednom je čak napravila »filane paprike« od oraha u ljuski. Vera je nastojala ostati pribrana. Nije bila u mogućnosti tražiti majku po susjedstvu pa je odlučila vratiti se u stan kod Rozike. Već se izvještala u prepoznavanju agenata u civilu i kad je u povratku opet sjela na tramvaj bila je uvjerenjena da ju nitko nije slijedio. Ali sve je bila varka — uključujući dojavu o bratu Zvonku.

58

Ustaški detektivi, koji su bili maskirani u različita civilna odijela, a jedan je od njih bio obučen u poštarsku uniformu, bili su dobro informirani o putanjama njenoga kretanja. Drug Kepec — onaj isti Jeger u kojega je od samog početka posumnjala Milostiva — dojavio je podatke Ustaškoj nadzornoj službi za koju je potajno radio. Pripremili su zasjedu. Zadatak je bio »uhititi onu žensku koja će doći u sivom šosu« — a to je bila ona — Vera Solar Đurđica. Jeger ju je dobro opisao, od boje kose, do građe tijela, načina na koji hoda. Zapravo je danima prije hapšenja bila praćena i cilj je bio otkriti što više punktova važnih za pokret koji su bili u mreži ilegalnog djelovanja trešnjevačkog Petog rajona u kojem je Vera od početka godine obnašala vodeću, sekretarsku funkciju.

Jeger nije bio obični doušnik nego kontraobavještajac. Vrbovao ga je njegov dobar znanac Nikola Bogojevski koji je do kraja siječnja 1943. bio predstojnik Odsjeka za komunistička pitanja Zaštitnog Redarstva za grad Zagreb i Veliku Župu Prigorje pri UNS-u kojem je tada bio upravitelj Joso Rukavina, imenjaka pukovnika Ustaške vojnice, legendarnog vođe Ličkog ustanka iz 1932. godine, Juraja-Juce Rukavine.

Kepec je Nikolu Bogojevskog, kojemu to nije bilo ni puno ni ispravno pisano ime i prezime, upoznao još u Bosni 1941. godine: obojica su tada radili u Župskoj redarstvenoj oblasti u Banjoj Luci. Kad izbjegli dođu u prvu u nizu novih domovina, jer obično ih bude više, kod registracije, ili kad dobiju državljanstvo kao što se zbilo s Nikolajem Nikolajevićem Bogaevskim — tada neki činovnik upiše ime i prezime na brzinu, kako čuje, a u pravilu čuje krivo jer ga zbuni izgovor, a nema vremena pitati tripud kako se ime i prezime pridošloga piše. Tako je u registru državljana Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca, a poslije i Kraljevine Jugoslavije, bilo upisano samo Nikola Bogojevski. Činovnik je čak podigao glavu s papira i na licu mu se ukazao neočekivano širok osmijeh:

»Nikola, da ne kompliciramo suviše. Sad si Srbin. Čestitam«.

Kad je Nikolaj Nikolajevič Bogaevski, rođen u Sankt Peterburgu 1907., jedan od najmlađih kadeta na Donskom korpusu cara Aleksandra III., nakon što je u sklopu kozačkih jedinica koje su se pridružile Bijeloj gardi u borbi protiv Crvenih, u bici za Rostov bio ranjen bajunetom u desnu nogu, bio je najmlađi ranjenik. Nije htio da ga vrate mami pa je nastojao govoriti dubokim glasom. Nećak posljednjeg kozačkog atamana, Afrikana Petroviča Bogaevskog, nije tražio nikakvu poštedu, još manje protekciju — boriti se, to je sve što je oduvijek želio. I pisati poeziju, ali to tek na drugom mjestu.

Afrikan Petrovič nije mogo pustiti samo tako niz vodu »mladunče svojega brata« Nikolaja Petroviča. Neiskusan, a drčan dokazati se, mali mu je išao na živce, i tim više, trebalo ga je spasiti od njega samoga — kadeta carske vojske koji je slijepo vjerovao svemu čemu su ga učili. Vidio ga je u kasarni — dijete koje se pravi muškarcem. Bilo je rano jutro. Rosa se nakupila na travi. Hodao je u malom mundiru s mrljom od tinte na nosu, pun proljetne snage, s prerano propupalim paperjem brka iznad usne koje je čupao kao da su husarski brci. Mališan s dušom junaka! Bio je spreman poginuti za Rusiju, vjeru i Cara. Ali što je on znao što su Kozaci! Njegov svijet su bili zidovi Korpusa, kao i drugim kadetima u Habarovsku, u Poltavi, u Sankt Peterburgu, u Tiflisu, na Donu. Pričali su im o staroj slavi, i kako poštovati prošlost, sjedine davnih dana; kako njegovati slavne saveze pradjedova, kako uskladiti ritam srca s lepršanjem prastarih zastava na vjetru i kako nositi gordo ime — ruski kadeti — i kako hodati sitan, a ponosan, s voštanim monogramom na naramenicama umjesto epoleta. A onda ga je vidio u tami koja kao da je čitavu zemlju prekrila brokatnim velom — jedva mladića, još uvijek dječaka, razbarušena, buntovna, koji je srljao u neravnopravnu bitku. Na nebu goruće Kahovke, u sjaju vatre, vidio je njegovu drhtavu siluetu. Hodao je s tatinom »pravom« puškom s trinaest godina, i želeći nekako sakriti svoj visoki falset, namjerno je govorio basom. Kako se tada bojao da će ga poslati s fronta majci u pozadinu — taj inače neustrašivi deran! Ataman Afrikan Petrovič obećao je ženi svojega brata da će ga vratiti kući, ali je lagao — znao je da će »mladunče stepskoga lisca« znati kako preživjeti. U čizmama su hodale dječje noge. Vidjele su te prašnjave čizme i Rostov i Perekop. Hodalo je to dijete–ne–dijete u već poderanom kadetskom kaputu, skrivalo ledeni plač i nosilo na svojim krhkim ramenima »sveto bjelogardejsko poslanje«, trčeći, uz fijuk metala, od rova do rova. A onda, stotinama kilometara utabanog puta po stranim, neruskim zemljama — to je bila njegova sudbina!

Poraženi od Crvene armije, morali su se povući. Dvadesetak tisuća bjelogardejaca pronašlo je utočište u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenca nakon sloma kontra–revolucionarnih snaga 1920. godine. Među tim izbjeglicama bili su i borci Donskog i Kubanskog kozačkog korpusa.

Ataman Afrikan Petrovič Bogaevski poveo je sa sobom u Kraljevinu samo najužu obitelj: suprugu, Nadeždu Vasiljevnu rođenu Perret, udovicu grofa Kellera i jednog od svoja dva sina — Jevgenija Afrikanoviča — jer je drugi sin

Boris već bio u inozemstvu. Atamanovi sinovi su maturirali Donski kadetski korpus i završili elitnu Vojnu školu Saint-Cyr. A nećak Nikolaj, drski momak vječno razbarušene kose, krenuo je iz luke Gruž preko Mostara i stigao vlakom u banjolučki okrug s još jednim u nizu kontingenata »Rusa«, zapravo donskih Kozaka. Domaći ljudi su ih prozvali »Donci«. Jedni su se naselili u Banjoj Luci, drugi u Bugojnu u srednjoj Bosni, a dio njih je otišao u općinu Bileća. Mnogi od njih su lagali, izmišljali nepostojeće vojne škole i regimente ne bi li dobili bolji posao, jer su većinom radili kao sluge, ali samo rijetki, koji su doista imali i znanja i vještine, uspjeli su se integrirati: liječnici, profesori, časnici. Među njima je bio Nikolaj Nikolajevič Bogaevski koji je zatražio državljanstvo Kraljevine. Nakon ranjavanja, bio je prebačen zajedno s kadetskim korpusom prvo u Egipat, a onda je poslan u Carigrad gdje je završio engleski koledž, ali Nikolaj ni u novoj domovini nije gubio vrijeme pa je položio šest semestara Pravnog fakulteta Sveučilišta u Beogradu. I poslije beogradskih studija, opet se vratio u Banju Luku. Bio je obdaren raznim talentima: načitan, vješt, mlad i naočit, a već s karizmom ratnog veterana. Govorio je nekoliko jezika, svirao klavir, imao grofovske manire i užaren, gotovo sanjarski pogled koji bi se po potrebi zaoštrio, postao pronicljiv i prodoran kao dljetlo. U svakoj se situaciji znao snaći. Njegov je socijalni dar bio nenadmašan: ta ipak je on bio iz ugledne obitelji, odgajan od malena u kadetskoj školi koja je dječake pripremala ne samo za oficire, nego općenito, za visoko društvo, dok su mnogi drugi koji su pristizali u Kraljevinu bili priprosti kozački momci! Prilagodba bosanskoj sredini nije tekla lagodno, posebno za supruge izbjeglih bjelogardejaca. Udovica topničkog pukovnika Zauškeviča, predsjednika podružnice udruge ruskih časnika u Banjoj Luci, ostala je bez sredstava nakon njegove smrti. U početku se nekako prehranjivala ručnim radovima, vezenjem monograma na maramice i sitnim krojačkim popravcima, a poslije je potpuno propala: išla je od kuće do kuće, nekome na ručak, nekome na večeru. Nikolaju je to bilo žalosno gledati, ali kod njega je sve bilo ugodno s korisnim, pa joj je počeo davati novac za uslugu prisluškivanja. Nacističku je invaziju dočekao u travnju 1941. kao načelnik antikomunističke policijske uprave Banje Luke, a kada je Wehrmacht već bio nadomak, podijelio je oružje ustašama i nadzirao razoružanje jugoslavenske jedinice. U svibnju 1941. pridružio se ustaškom pokretu i služio kao pomoćnik u komisiji Ravnateljstva javnog reda i sigurnosti pri ustaškom sjedištu, a zatim u banjolučkoj Ustaškoj nadzornoj službi. Već početkom zime, zahvaljujući njegovim tehnikama isljeđivanja, ali prije svega lukavom sistemu prisluškivanja, napravljena je kartoteka političkih protivnika i pronađeno je više od pedeset i šest komunista koje je po njegovu nalogu hapsio agent Ibrahim Kolonić, a on ih je osobno ispitivao, za što je nagrađen premještajem u Zagreb.

Čovjek kojeg su zvali Fudbaler, radio je u kartoteci kao krtica, a pošto je imao pristup formularima za propusnice, ispisivao ih je imenima drugova iz konspiracije i davao na potpis Vladimiru koji nije bio u Pokretu, ali je bio drag čovjek pa bi uvijek zažmirio na jedno oko, i to je tako išlo bez problema.

Fudbaler — koji se s Vladimirom gdje kad družio i izvan posla, pa bi svratili na orah—šnite u slastičarnicu *Ninon*, u Gospodskoj ulici kod Muhsinovića — nakon nekog vremena se odvažio davati mu na potpis i po čitav štos bjanko formulara. Jedino ga je mučilo što se oko Vladimira motao i neki Kepec, možda po hrvatskoj liniji, jer su oba bili Zagorci — »lancmani« — kako je volio reći Vladek, rođeni u nekom zagorskom selu blizu Zagreba. Fudbaler se jednako čuvao agenata Ibrahima Kolonića i Nikole Bogojevskog, jer su obojica bili na zlu glasu, ali dok je Kolonić bio sirov čovjek, Nikola Bogojevski je bio fakultetski obrazovan, iskusan policijski istražitelj za kojeg je Fudbaler ustanovio da je po nacionalnosti Ukrajinac, a ne Rus kao što je većina običnog banjolučkog svijeta mislila. Ali to s nacionalnošću je najmanja stvar, jer je još mnogo toga u vezi s njim, i načinom na koji je radio, bilo nepoznato: između ostaloga, nije se znalo da je Kepec zapravo njegova »akvizicija« i da ga je namjeravao podmjestiti kao dvostrukog špijuna.

Tako je došlo i do izdaje i hapšenja Vere Solar, a Kepec — uspješno integriran među partizane kao drug kodnog imena Jeger — do 1943. godine mnoge je stajao glave. Pričalo se da je 6. srpnja kroz prozor Ustaške nadzorne službe na pločnik Zvonimirove 2, palo tijelo ženske osobe. Nekoliko prolaznika je vrisnulo kad je leš tresnuo dolje: mlada žena, samo u gaćicama i grudnjaku, bila je toliko iznakažena da je svatko s imalo mozga u glavi mogao pretpostaviti da nije svojevolumno skočila, nego da je njeno tijelo bilo gurnuto dolje napola beživotno, ili već mrtvo. Otkada se s istog prozora, oko Božića 1941., bacila Zdenka Baković — što je u njenom slučaju bilo namjerno, jer je iskoristila nepažnju isljednika i skočila da pod mukama nikoga ne oda — agenti Nadzorne službe, kad god bi pretjeranim mučenjem izazvali smrt bez priznanja, kako bi izbjegli komplikacije, gurnuli bi žrtvu kroz prozor i tvrdili da je riječ o samoubojstvu. Neki čovjek koji je bio znanac jednog od simpatizera, a koji se slučajno našao u bizini kad se to dogodilo, rekao je da su takoreći odmah nakon što je tijelo palo, na ulicu istrčala dva obična policajca i leš su prekrili nekom krpom da se znatijelnici ne bi okupljali i proučavali truplo. Vera Solar je bila uhapšena nekoliko dana prije i to je vjerojatno bila ona, ali nitko u Pokretu nije bio sto-postotno siguran. Mogla je to biti i neka druga žena, a ukoliko je prava Vera bila živa, iz nje su istražitelji još imali vremena izvući podatke i imena. Toga su se svi pribojavali pa je odlučeno da Ruža, ustaljenim kanalima, pođe provjeriti situaciju u mrtvačnicu pri bolničkom Odjelu za patologiju bolnice na Šalati.

Doktor Supek ju je osobno uveo unutra i tada je imala što vidjeti: druga-rica Vera Solar, »njena« Đurđica — a tako ju je zvala jer su u međuvremenu postale bliske prijateljice — ležala je »mrtva pod mrtvačkim svjetlom mrtvačnice«. Kako je strašno nespretno djelovala ta Ružina rečenica u kojoj se triput krio pojam »smrt«. Obavijesti Mjesnome komitetu KPH Zagreb trebalo se pisati drukčije, informativno. Naravno da taj opis poslije nije ušao u njeno izvješće. Obdukcijски stolovi, police, ormarići, pribor za seciranje leševa. Kroz zamućena stakla u prizemlje zgrade dopiralo je taman toliko svjetla da je za

u njoj postane jasna do opipljivosti. Prekrivena bijelom plahtom, na visokim metalnim stolovima ležala su trupla, a jedno od njih je bilo Verino.

Morala je dobro pogledati da bude sigurna da je riječ doista o njoj. Lubanja joj je bila napuknuta na nekoliko mjesta, ruke su joj bile tamnoplave, skoro crne i sve u jednome prištu i jako natečene, a svezane nekakvim debelim pojansom. Butine i listovi na nogama bili su potpuno raspadnuti od teških udaraca, možda i od kuhanja u kipućoj vodi jer je meso bilo raspuknuto, nokti na nogama i rukama iščupani, komad mesa iz slabine iščupan. Leđa i trbuh bili su joj također crni. Ruži je počela podrhtavati brada: zaplakala je nijemo. I baš u tome trenu, uletio je u sobu bolničar, inače simpatizer pokreta, koji je stražario u hodniku:

»Dolaze. Brzo. Skidaj se!«

Što? Nije imala vremena izaći. Nije bilo mogućnosti za bijeg. Preostalo je samo jedno: skinuti se do gola i leći pod plahtu na prvi, srećom slobodni stol. Ni sama nije znala kako je moguće tako se brzo svući. Bolničar je smotao njenu odjeću i gurnuo u ladicu. Nadala se da su došli u bolnicu po nekom drugom poslu. Ali ne, ušli su u sobu za obdukciju, a doktor Supek, uvijek sabran, odlučnim glasom je izjavio da razudba još nije dovršena.

»Znate kako je — to treba obaviti kako spada. A za to treba vremena.«

Srce joj je lupalo. Čekala je da neka ruka otkrije plahtu. Zaustavila je dah. Ležala je dugo.

Bojala se da ne zakašlje. Na kraju je ruka otkrila plahtu, ali bila je doktorova.

»Sad je sigurno. Možeš se obući.«

Noge su joj klecale od straha. Drhtala je. U mrtvačnici je bilo hladno.

»I mirno, samo mirno, molit ću lijepo« — dodao je doktor — »Joža će te ispratiti, pa izađi na glavna vrata normalnim korakom, nonšalantno, kao da si bila u posjeti nekome na odjelu ... tetki, stricu, kome god.«

* * *

A što se događalo u glavi Nikolaja Nikolajeviča Bogaevskog, kultivirana čovjeka odgajanog za vojnu i državnu službu u slavu Cara i Rusije, dok je do smrti mučio djevojku od dvadeset godina? I sam je tada još bio mlad — tek mu je bilo trideset i pet. Na što je mislio? Je li moguće da je mržnja prema komunistima u njemu bila toliko jaka? Ili je samo obavljao svoju dužnost dok je provodio preslušavanje i istragu po zapovijedi bivšeg ravnatelja Ustaške nadzorne službe Jose Rukavine koji mu je rekao:

»Tuci ju na moju odgovornost i reži ju komad po komad dok ne prizna, jer država ju plaća, a ona radi za partizane.«

Ulazak u kadetski korpus ruske carske vojske nije podrazumijevao neopozivu obvezu nastavka vojne službe: nastavni plan i program korpusa je uz

vojnu obuku uključivao i strane jezike, povijest, zemljopis, pravosuđe, umjetničke predmete. Još za vrijeme vladavine Katarine II. postavljeni su temelji sustava obrazovanja u Carstvu. Ivan Ivanovič Betskoj napisao je 1766. »smjernice kako odgojiti zdravo, gipko i snažno dijete; usaditi mu u dušu smirenost, čvrstoću i neustrašivost i obogatiti njegovo srce i um radom i znanostima potrebnim građanskom sucu i ratniku.« Kadetski korpus — u vrijeme Katarine II., i onaj neposredno pred Oktobarsku revoluciju u kojem se obrazovao Nikolaj Nikolajevič, bio je škola »plemenitih građana« i trebao je pružiti široku naobrazbu mladome muškarcu »da bi ratovao sa slavom, jer ratnik mora biti prilično vješt i u drugim područjima.« Ljubav, nježnost i blagost trebali su biti vodeći principi, budući da su dječaci od svega četiri, pet godina bili primani u korpus, a tako je bilo i s Nikolajem Nikolajevičem. A onda su nastupila teška vremena kad su i dječja srca gorjela. Još ih se sjećao:

Kadetska značka je svjetlucala, i kapuljača mu je lepršala u snježnoj mećavi na vjetru, poput krila upucane ptice. Kadetovo oduševljeno lice bilo je blijedo i trepavice su mu se rojile od snijega. Kretao se kao da ne sluti nevolju, i nije se nisko klanjao mecima. Mitraljez je štektao, a redovi su se prorijedili, i crveni su već bili blizu. I pao je na tlo poput nespretne čaplje. I komično je ispružio vrat u nebo. I život je tekao ... — Odlučio je napisati imenicu »život« velikim slovom u svoju malu bilježnicu u koju je bilježio misli prije nego što će ih posložiti u stihove i pronaći rime.

I Život je tekao — ali kap po kap, grgoljeći i pjenušajući, poput vina u čašu. Ne pitajte koliko godina. Ne pitajte za ime — nema imena ...

Sjećao se ranjavanja: svakog svojeg osjeta prije njihova privremenog utruća. Ali, nije to bio samo on. Opet su se vrata prošlosti odškrinula. I opet je pjevao o kadetskoj žrtvi:

Taj je kadet još uvijek stajao pred njegovim očima. Je li bio iz Donjeca ili Orjola — kakve to ima veze? Je li bio iz Pskova ili s Urala ... Bio je to on, ali bili su i drugi. Ne pitajte koliko godina. Ne pitajte za ime — nema imena ...

Zastao je u razmišljanju. Pitao je:

»Ime?«

Nije bilo smisla inzistirati na konspirativnom imenu Đurđica jer joj je isljednik već unaprijed, bez riječi, lupkanjem prstom po dosjeu, pokazao stranicu na kojoj je sve u vezi njenog identiteta bilo poznato. Očekivalo se samo da potvrdi. Sjedila je svezana za stolicu, usred sobe, s dosjeom u krilu.

»Ime?«

»Vera.«

»Prezime?«

»Solar.«

»Zanimanje?« — sad je ona zastala, razmislila, prije nego što je odgovorila:

»Proleterka.«

Digao se sa stola i razbio joj nos jednim preciznim udarcem šakom. Zagrgoljila je krv.

* * *

64

»Hrvatski slikopisni tjednik, ogledalo suvremenih domaćih i međunarodnih događaja ...« — grmjelo je s projekcijskog platna u kinu u Nikolićevoj. U Ruži je to probudilo sjećanja. Nedaleko kina, u kiosku sestara Baković, kupovala je ženske žurnale s krojevima. Bilo je to krajem 1940. Tek se udala za Očka. Bilo joj je, s vremenskom distancom, nepojmljivo do koje mjere je bila neiskusna, naivna. Uskoro će taj mali dućan u kojem je kupovala ženske magazine postati partijska »javka«. Ta naivnost se odnosila i na prve mjesece rada u Hrvatskoj nakladi, povezanoj s KP, gdje je Otokar Keršovani, njen Očko, redigirao časopis *Izraz*. U sjećanjima je marno odvajala lijepo od ružnoga i kad god bi joj bilo teško, odvezala bi svoju »vreću radosti« i iz nje nasumce izvlačila krhotine jednog sretnog života. Njen »život iz vreće« nikad nije bio rekonstrukcija onoga čega više nema, nikad to nije bio očaj pokušaja da se jednom razbijeno vrati u prvobitno stanje bez bolno vidljivih tragova na mjestu lijepljenja. Trik se sastojao u tome da sve ostavi u stanju rasutog tereta pa da, po potrebi, zagrabi unutra rukom, izvuče punu šaku svjetlucavih sati, ponekad i čitavih dana izglaćanih protokom vremena u kuglice sjećanja, pogleda ih kratko, tek toliko da joj osmijeh razvuče usnice, i onda pusti da joj staklene perle sjećanja, blistave i šarene, prođu kroz prste natrag u vreću radosti.

Na tipičnoj tjeratici s opisom progonjenog, kakvih je sve više bilo u gradu, netko je pod okriljem noći obijesno našarao: *Vlovi ga ak možeš!* — i ona se morala glasno nasmijati, to je bilo jače od nje. Taj izraz adolescentskog prkosa, u danim prilikama skoro uzaludna gesta odvažnog noćnog škrabanja nepotkrijepljena pravim stanjem stvari — kristalizirala se u sićušni kamenčić i automatski upala u vreću radosti. Ali kad je pročitala Očkovo ime na plakatu među imenima desetorice strijeljanih talaca, ispustila je neljudski krik i nije ga mogla zaustaviti pa se pretvorio u otegnut mehanički urlik, kao početak oglašavanja sirene za uzbunu. Dva agenta u civilu stvorila su se takoreći niotkud, kao vinske mušice na kvasinu. Vjerojatno je uz svaki stup za oglašavanje stajalo par presvučenih redarstvenika koji su proučavali tko se okuplja oko oglasa i kako na njih reagira. Njen urlik je bio više nego očiti znak: svaki sa svoje strane ju je uhvatio čvrsto pod ruku, i nije se ni snašla, a već je bila u automobilu i vozili su je u smjeru Trga N.

Ustaški agent Ljudevit Tiljak — kojeg je za progon komunista obučio njemački Gestapo i onda iz Beograda doveo u Zagreb da trenira mlade, neiskusne istražitelje — organizirao je oko sebe gustu mrežu doušnika. Gestapovska tehnika proučavanja, prepoznavanja i pamćenja fizionomija i karakterističnog držanja tijela osumnjičenih, pretvorila ga je u živu tempiranu bombu za Pokret čije nespretno organizirane akcije kao da te godine nisu davale previše

konkretnih rezultata. Imao je običaj unijeti se u lice ljudima koji su bili pušteni iz pritvora zbog nedostatka dokaza i bivšim političkim zatvorenicima koji su odradili robiju, i prije nego što bi izašli iz zgrade, obratiti im se ironično, s izrazom glumljene prisnosti na licu:

»Nadam se da ćemo se opet vidjeti«.

I uskoro bi opet grad bio oblijepljen plakatima s opisima traženih u stilu:

Taj i taj, star toliko i toliko godina, stasa srednjeg, kose kestenjave, lica oblog, očiju plavih, nos pravilan, osobitih znakova nema, brkove brije, govori hrvatski. Obučen u građansko polovno odijelo, na glavi crni šešir, cipele crne. Pošto se isti nalazi sada u bijegu nepoznatog boravišta, mole se sve vlasti da se uhiti i pod sigurnom pratnjom privede ...

A dolje bi netko dopisao ono poznato:

Vlovi ga ak možeš!

Agent Tiljak je bio ubijen 4. srpnja 1941. Kad se to dogodilo, velik broj intelektualaca već je mjesecima čamio u zatvoru: bili su uhapšeni za vrijeme Banovine Hrvatske, a među njima i Ružin Očko, koji je u zatvoru u Savskoj bio još od ožujka, a onda je u svibnju prebačen u logor Kerestinec. Odmah sljedeći dan nakon što je poznati agent ubijen, Otokar je odveden prvo u Gospić pa u jedan šumarak u Dotršćini gdje je iz odmazde, s još devetoricom »duhovnih začetnika zločina«, strijeljan ispred jame u koju mu se svalilo tijelo. Obični Zagrepčani, pa tako ni Ruža, nisu znali gdje se točno nalazi stratište osim da je u šumi, »tu negde, v blizini«. Kad bi htjeli javiti da je netko odveden na strijeljanje, rekli bi šaptom: »Odpelali su ga v Maksimir«.

Dok je Očko bio u zatvoru, Ruža je u sebi podržavala optimizam i nadala se »da bu na koncu sve ispalo vredu« i da će ga pustiti na slobodu. Njen muž je bio tipični građanin Habsburške Monarhije: rođen u Trstu, istarski gimnazijalac koji je u Pazinu dočekao pad Monarhije i talijansku okupaciju, otišao u Zagreb studirati šumarstvo, pa onda u Beograd studirati filozofiju. Dvadesetih godina postao je novinar. Mogao je pisati o svemu — od kulture, povijesti do politike, ali njegovo srce je uvijek tražilo gdje bi tjeralo pravdu. Pokretao je razne kampanje — protiv policijske samovolje, za ravnopravnost spolova ...

Kad se Ruža zaljubila u njega, ponijela ju je baš ta Očkova zažarena čovjekoljubivost, pravdoljubivost, idealizam, ne toliko njegovi marksistički stavovi koje, uostalom, i nije razvio odmah nego tek kad se u Beogradu povezo se Grupom za socijalnu i kulturnu akciju, kad je krajem dvadesetih godina počeo zastupati revolucionarnu preobrazbu društva i kad je suosnovao časopis *Novi pokret* koji je bio zabranjen nakon samo osamnaest brojeva. Ruža se previše pouzdavala u snalažljivost i bogato zatvorsko iskustvo svojeg dragog. Prvi put je bio uhapšen u Beogradu 1927. — nakon što je u *Novome pokretu* objavljen članak o mučenju u logoru Glavnjača. A kad je »na posjetu«, kako se u žargonu zvalo privođenje u policiju, izjavio da je tamo nasmrt premlaćeno dvadesetak ljudi, dodijelili su mu zatvorsku ćeliju iz pakla o kakvoj je kao novinar izvje-

štavao, uz malo »dimljenja u odžaku»: 1928. je osuđen na godinu dana, a onda je ponovno odveden na policiju 1930. i osuđen od Suda za zaštitu države na desetogodišnju robiju.

Čitavo desetljeće u zatvoru u Sremskoj Mitrovici, a sve zato što je priznao da je član Komunističke partije! Ruži je to bilo teško i zamisliti. Još teže joj je bilo razumjeti da je Otokar u vrijeme robije dočekao sankcije od »svojih« zato što je na suđenju jasno kazao kakvi su mu politički stavovi, što je po njenom mišljenju bio izraz osobne hrabrosti, a ne slabosti, ponajmanje se moglo protumačiti kao čin izdaje. Zbog izjave da je član tada zabranjene partije dobio je najviše godina robije od svih koji su zajedno s njim bili uhapšeni i koji su se izvukli s puno, puno lakšom kaznom. Što jest jest, njegovo »priznanje« da je komunist, moglo je potencijalno dovesti u opasnost ostale članove Partije — i premda se to nije dogodilo jer nikoga nije povukao za sobom u zatvor, Otokar je bio izbačen iz Saveza komunista. Ali zašto ga nisu izbacili odmah nego tek potkraj izdržavanja zatvorske kazne u Mitrovici? Ruža je sumnjala da je pravi razlog ipak bio u osobnim netrpeljivostima i neslaganjima, možda čak i u njegovu javno izrečenom zgražanju nad Paktom o nenapadanju i prijateljstvu između Njemačkog Reicha i Sovjetskog Saveza koji su Staljin i Hitler potpisali u kolovozu 1939. Otokar, čije je konspirativno ime bilo Ćiro, nastavio je dalje kao da se ništa nije promijenilo i nije se htio osvrutati na stara neprijateljstva i ljubomore, ali poslije njegove smrti, Ruža je osjećala nelagodu — ne sasvim jasnu, više maglovitu slutnju — kao da je njen muž bio izdan, žrtvovan, kao da se za njega nije htjelo poduzeti sve što se moglo. Opet su joj došle na oči suze. Sjetila se kako su njih dvoje otišli na izlet: nakon jednog sata blagog uspona, stigli su na vidikovac i on je prebacio svoj kaput preko njenih ramena jer je zahladilo. Sjedili su na stijeni i gledali u daljinu, a Očko je recitirao poeziju:

»Ni desno, lijevo da se nijesi mako,

Već ravno pođi, dok te nosi, svijetom...«

Baš je mogao pronaći neke ljubavne stihove — pomislila je Ruža. Ali to je bio njen dragi — tipični on, uvijek tako smiješno ozbiljan. Recitirao je, a koga drugog, nego Augusta Šenou:

»Koracaj bez obzira krepko, živo,

Sudbina dok ne rekne tebi: Stoj!

I pravim drži pravo, krivim krivo,

I budi svoj!«

U njihovoj vezi je bilo premalo radosti iako su bili sposobni za to, još kako! Rijetki su bili trenuci koji bi se mogli nazvati bezbrižnima. Ruža ih je mogla sve pobrojiti na prste jedne ruke. Nehotice je raširila prste, uronjena u razmišljanje i palcem protrljala tanki srebrni prstenčić koji je simbolički predstavljao zlatnu burmu vjernosti. I tada se sjetila nečeg drugog, uznemirujućeg, nepojmljivog. Bilo je to kad su stražari otišli i ostavili otključana vrata. U projekciju između dva režima vlasti — kad se Jugoslavija počela raspadati zbog

invazije sila Osovine, 6. travnja, ali je još tobože ratovala nekoliko dana prije nego što će potpisati bezuvjetnu kapitulaciju, Banovina Hrvatska je igrala čudan šah. Ban Ivan Šubašić izdao je ukaz o zabrani slušanja »neprijateljskih radiostanica« i dao nalog da se pohapsi »defetiste i širitelje lažnih vijesti«, dok je spiker na Radio Zagrebu čitao bajke o »otporu naših četa Nijemcima«. Još je vrijedio naputak da kavane mogu biti otvorene do 21 sat, a da svi državni uredi i banke trebaju uredovati prema radnom vremenu. »Štuke« su prelijetale nebom nad Zagrebom kao strvinari. Sutradan su njemačke jedinice prešle Dravu i očekivalo se da će popodne već biti u glavnome gradu.

Došla je po njega. Mogla ga je jednostavno uzeti za ruku i izvesti van iz zatvora. Ali on je odlučio ostati. Nije bilo straže, mogli su jednostavno išetati, ali ne, on je odlučio ostati.

* * *

Čak je i toga dana sačuvala zrno nade, kao i sve mjesece prije dok je s Lidijom, Adžijinom ženom, nosila hranu za Očka i njenog Božidara. Oni su to, naravno, dijelili među drugovima. U bolja vremena, Lidija i Ruža su zajedno hodale zrinjevačkim korzom i mamile uzdahe — govorilo se da su »najlepše puce«. I u zatvor su dolazile obučene kao dame: uspjele su ishodovati propusnice. U gradu se osjećalo da dolazi rat: zabrinutih lica, ljudi su žurili kući s posla. Prozori su bili zamračeni, preko vitrina na prodavaonicama bile su navučene rolete, a svjetiljke na tramvajima, premazane modrom bojom da se ne bi vidjele iz daljine ni odozgo, pojačavale su dojam strepnje: prazna tramvajaska kola, kao igračke zlih duhova, jezivo su škripala na zavoju tračnica u predvečerje.

Čak i kad su iz zatvora u Savskoj bili premješteni u dvorac–logor Kerestinec, vjerovala je da će na kraju sve ispasti dobro. Tako se barem činilo — točno tako kako joj je na osnovi svojeg prijašnjeg zatvorskog iskustva opisivao Očko: svi komunistički »taoci« bili su zajedno, mogli su razgovarati, čak i pisati. Nisu ih tukli. Dvorac pretvoren u logor u ožujku te 1941. godine, sam po sebi je bio sablastan na način na koji to ponekad mogu biti lijepa mjesta na kojima se kroz vrijeme nataložila mahovina povijesne boli, davno zakopanih jauka i skorene krvi čiji miris je davno ispario, a boja iskopnila, pa čak nije ostala ni mrlja. To zdanje je u šesnaestom stoljeću bilo izgrađeno kao renesansni kaštel uz dva potoka iz kojih se punio jarak koji je zaokruživao povišeni plato na kojem se nalazio dvorac, a do glavnih dveri vodio je, preko vode, most koji se dizao i spuštao uz pomoć lanaca. Kaštel je imao četiri ugaone kule, naknadno dograđene uz zidine koje su ga branile od Turaka, a koje su pamtile i paleže seljačkih buna. Poslije je u osamnaestom stoljeću, na južnome krilu niknula kapela posvećena Blaženoj Djevici Mariji od Navještenja, a sjeverno od dvorca je oblikovan ljupki perivoj, dok se istočno od parka nalazilo jezero koje je služilo kao ribnjak, a zapadno su bile izgrađene gospodarske zgrade.

Ali u Kraljevini Jugoslaviji bilo je i kazamata s puno dužom zatvorskom tradicijom koji su bili nedvosmisleno zastrašujući već i samim svojim izgledom. Među njima je prednjačila dvokatna zgrada u središtu Beograda s dvorištem, zvana Glavnjača po glavnome prostoru za smještaj zatvorenika: mračnom, bez prozora, s niskim stropom. U tu bi se prostoriju naguralo više od stotinu zatvorenika koji su jeli i obavljali nuždu na istome mjestu — i zdravi i bolesni — pod slabim svjetlom koje je dolazilo kroz isti otvor kroz koji i zrak.

»Bilo je kratko i dalo se preživjeti« — suho je komentirao Očko.

Takvo stanje zatvora nije se moglo sakriti, pa su se čak u parlamentu potukli zastupnici kad su javno iznijeti podaci o stavljanju plućnih bolesnika u tamnice s vodom, guranju u dimnjake i noćnim silovanjima žena i dječaka, što su stražari dopuštali, i još bi maloljetnike i pretukli ako bi preglasno zapomagali. Ali su zato u zatvoru u Mitrovici politički zatvorenici imali bolje uvjete nakon štrajkova glada. Donesene su neke izmjene u zakonima pa su mogli održavati privid normalnog života, razgovarati, pisati, držati poduke i predavanja jedni drugima. Otokar je Ruži o tome pričao. Kao da ju je htio unaprijed pripremiti da bi se takvo što moglo ponoviti, govorio je o disciplini duha, uzničkoj rutini, o svojem radu na knjizi. Kad bi slučajno izronila neugodna tema, odmah bi usmjerio razgovor na nešto drugo, pokušavao zbijati šale, ali nije mu to baš dobro išlo. Ruža bi ga pomilovala po licu:

»Ne trudi se, ljubavi. Nikad nisi znao ispričati vic kako spada. Ali zato znaš biti ozbiljan na jako, jako komičan način. U tome si nenadmašan. Smiješno ozbiljni vitez — to si ti! Baš zato te volim. Kak bi ono rekel tvoj Gustiček: *Dok je meni tebe ... ?* — započela je stih, a on ga je izgovorio cijelog:

Dok je meni tebe, duša mi je mlada.

Zašto je odbio izaći kroz otključana vrata na slobodu?

* * *

Nakon jednog desetljeća između zidova, slobodan čovjek, kao kornjača s nevidljivim oklopom, počinje nositi zatvor kamo god ide. Očko je uvukao vrat i zgrbio se, a iz kragne kaputa virilo mu je samo lice s očalama. Uvijek je imao racionalno objašnjenje: »direktiva« je bila da nitko ne smije bježati sam da ne bi doveo u opasnost živote ostalih zarobljenika, a on je već jednom bio izbačen iz Partije jer je, rekli su mu, ugrozio sigurnost svojih drugova priznavši na sudu da je komunist. Otad je odgovornost bila samo njegova. I odanost je bila isključivo njegova stvar, a time je, paradoksalno, postala jača nego prije. U nje ga se uvukao duh nepokolebljivosti koji ga nije imao namjeru napustiti i tako je on napokon stekao potpuno pouzdanje u samoga sebe: opustio se, naučio vjerovati.

Samo te duh nepokolebljivosti, kad mu se potpuno predaš, neće izdati — uz sve okrutne trikove kojima se služi da bi te naučio disciplini. Bez njega, stvarnost ne bi imala uzemljenje, bila bi sva u bijegu, u fatamorgani prijelaza

od jedne do druge zavodničke slike čija pojavnost nije i nikada neće biti više od titranja vrućeg zraka nad pustinjom.

Ruža ga je iskušavala ljubavlju, vukla za ruku. Bilo je to puno teže nego kad se u dvorištu Kerestince, jednoga jutra pojavio njegov stari zatvorski pajdaš, novopečeni šef ustaškog redarstva, Božidar Cerovski, tobože radi inspekcije logora. Šetali su dugo, razgovarali. Znao je Otokar kakav dojam na logoraše ostavlja takoreći prisna šetnja dvojice bivših sremskomitrovačkih robijaša. Ostao je miran. Božo ga je, reda radi, nagovarao da potpiše javnu izjavu lojalnosti »ustaškoj državi« u zamjenu za život i uvjetnu slobodu. Ali, obojica su znali da to nije ostvarivo, da više ne postoje okolnosti u kojima bi jedan civilizirani čovjek mogao reći o drugom civiliziranome čovjeku — »Ljevičar, pa što?« — a taj drugi o prvome — »On? Nacionalist? I ... ? Gdje je problem?«

Božo je odmjeravao svoju beskompromisnost s Otokarovom nepokolebljivošću i namah mu se učinilo da je vaga za mjerenje težine radikalnih ideja kod njih dvojice stala u poziciju ravnovjesja. To bi u normalnim uvjetima bila dobra podloga za prijateljstvo. Ali takvih uvjeta više nije bilo. Božo se smračio: Otokar je gledao ravno pred sebe, hodao je meko, sa sudbinom već upisanom u tijelo. Koračali su jedan pored drugoga, amo-tamo, po dvorištu kaštela pretvorenog u zatvor, i svaki je izgovarao svoju repliku kao monolog. Kad su im se napokon susreli pogledi, nisu se mogli prepoznati: prazno su zurili jedan kroz drugog, kao dva loša glumca, nesposobni ostvariti priključak na smisao zajedničke životne drame.

Monika Herceg

Zapisi o ljubavi i smrti

(ulomci iz romana)

70 1.

Nervoza se cijedi niz pazuhe, lijepi mi bedra, dok se uspinjem stepenicama; očekujem njegovu, naizgled, odsutnost, koja je uvijek neprimjetna prisutnost skrivena u malenim pokretima; u pogledu kojim ispituje kriomice odnose slučajnih susjeda oko njegova stola, ili što je možda izglednije, dok potpuno posvećeno polako prevaljuje stranice. Oduvijek je bio predvidljiv u čekanju: ili zaron u knjigu, ili virkanje kroz prozore tuđe svakodnevice. Možda sam i umislila tu prisnost, prepoznavanje njegovih navika. Prva zamka zaljubljivana (tko nema grijeha, neka prvi baci kamen): umišljanje, izmišljanje, pretpostavljanje, upisivanje, dopisivanje, fabula lišena točno definiranih likova i zapleta, koja u tom trenutku ovisi isključivo o nama i našoj gladi za bliskosti. I oh, kako ćemo se samo bespogovorno prepustiti strastvenom pisanju te priče!

Glad. Nju je potrebno zapisati odmah nakon žudnje čiji je vodostaj u stalnom rastu.

Vidim djevojčicu; ne može joj biti više od sedam godina, trči koliko je noge nose, livada je u njenom sjećanju tako prostrana da joj se čini da je nikada neće pretrčati; a možda je i do izbezumljenosti koja povećava površine oko nje; trči i gotovo da jedva diše dok leti kroz travu koja joj šiba listove; srce pokušava prešćići vlastiti strah. Skriva se. Duboko diše, a srce prijeti da će raznijeti njeno maleno skrovište. Jesam li to ja, dok bježim od svađe koja je upravo pobacala sve posuđe koje smo posjedovali kroz maleni prozor stračare koja nas je gušila svojim dvjema sobama, koje su jedina slika doma koju pamtim? Ili je to moja majka, dok bježi od teške ruke svog oca? Srce je gladno; djevojčica grize nokte, a povremeno zagriže i meso malene ruke. Bol umiruje strah. Tako se glad prvi put ocrta; ona leži skrivena, ruka; ne prsti, cijela joj je ruka u ustima, grize pa siše i umiruje svoje rastrčane misli, umiruje, umiruje. Pst. Glad se upravo use-

lila u njene organe; glad, glad za dodirrom koji će uspavati njen sedmogodišnji strah.

Čežnja. Nju ćemo također spomenuti! Čežnem, cijeli svoj život čežnem za sigurnošću! Nezdravo čežnem! Neprimjereno čežnem! Čežnem naglas! Čežnem da prevalim nečije ime preko usta tako da znam njegov okus, dubinu njegove moguće istine, prosječnu snagu kojom pritišće drugo tijelo kada s njim vodi ljubav. Čežnem za osobom koja će me prehodati, prenamijeniti, prestrukturirati, premostiti, a možda, sasvim izgledno, čežnem za volumenom svoje istine. Svojim okusom. Tlakom koji sama stvaram kada nalegnem na tuđe tijelo, kada se uspnem na njega u namjeri da iz nas izgnam mrak, da nas zavolim. Čežnem za sobom.

Otišla sam i vratila se. Prestala sam voljeti, počela sam voljeti. Sve između stat će u priču.

2.

71

Moja je majka, prije nego što se udala u siromaštvo moga oca, zamijenivši tako jednu stračaru i srušenu, neobnovljivu obitelj drugom, ipak je za to vrijeme koje je unutar jednog skučenog prostora između nekoliko brda i dvije rijeke bilo stalo, za običaje tog zabačenog (bogu iza nogu, kako je to sama govorila) sela u koje je upravo planirala zakoračiti, donijela nepokolebljivo hrabru i neobičnu odluku: za oca će se udati ako s njim i njegovom obitelji uspije preživjeti, a možda i živjeti, barem nekoliko mjeseci. Mlada koja nije mlada; baba je gleda ispod oka, ali razumije, jer i sama je možda trebala provjeriti đavla za kojeg se udala i od kojega plavi ispod oprave s vječno dugim rukavima. Što skrivaš od mene, baba? U kotao masti pala je kao djevojka. Otuda ovaj ožiljak na ruci. Dužinom cijele podlaktice. Što još? Masnice, otkada pamtim, ali ne puštam tako lako djeda u sjećanja, za njih zaslužnog. Samo škiljave babine oči u mraku proviruju prema meni danas. Uvlačim joj se u krevet. Sve smrdi na mokraču. Neizdrživ vonj urina i znoja, ali stišćem se uz njenu toplinu. Ne sjećam se da sam se ikada stiskala uz majku. Koščata ženica, crne kose, pobjegla iz svoje zemlje, od svoje obitelji s četrnaest godina, žilava kao pirika, moja majka koja nije dopustila da je očekivanja od braka zavedu; prvo je provjerila za koga se to i gdje trebala odlučiti udati. Ljubav? O ljubavi nije ni razmišljala, u trenutku kada se uselila u malenu drvenu kućicu u kojoj su ona i moj otac dijelili sobu s njegovim roditeljima, sobu drvenog poda, po kojoj su još 1989. trčkarale kokoši, sobu najvećih siromaha u selu, koja je više nalikovala sobičku usred štale, samo godinu dana prije nego što će početi rat.

Posljedice iščekivanja ljubavi, a potom susreta s onim što dođe umjesto ljubavi na taj sudbonosni sastanak, nerijetko su jednako uništavajuće poput straha od smrti, straha od neuspjeha, straha od odbačenosti; straha od napuštanja, straha — prebrzog u prilagodbi našem tijelu i našem razumu da bi ga

se ikada uhvatilo i zavrnilo mu se vratom, ljepljivog i zaraznog, gustog, straha koji ostavlja okorjele mrlje koje je teško ukloniti; sjecišta naših očekivanja i stvarnosti postaju mjesta pulsirajuće boli koja može postati bol, muški, tjelesni bol, koji paralizira naše korake prema onome što bi već sutra mogla biti neka druga priča. Bol je u jeziku u kojem sam rođena imenica ženskog roda kada je riječ o onoj boli koja prožima ono što bismo mogli nazvati dušom, svijesti, nevidljiva bol onog nevidljivog što naseljava tijelo, nas. Bol muškog roda bol je tijela. Želi li moj jezik reći nešto o ispravnosti i dokazivosti boli koju osjećam, ja užarena žudnja, ja popustljiva ljubavnica, tvrdoglavo i ustrajno podrugljiva prema onima koji od boli zaziru?

Još nekoliko koraka, srce je pobjeglo u pete, tako je sve počelo; moje su godine spremne pobjeći glavom bez obzira. Grad nalik svim gradovima, glad nalik svim gladima, jedan sasvim maleni kafić okružen namjernim i neizbježnim samoćama, uz pokoju statistički manje izglednu sretnu ljubavnu priču. Promatramo: djevojka je prvo pred kafićem, još nije prešla cestu, promatra pažljivo i važe; sada je na sigurnom, stopala su se spojila s asfaltom, idući korak kao da je nemoguć, vidi ga kroz prozor, sjeo je na kat, još uvijek može promijeniti putanju, promijeniti slijed događaja. Jednom je negdje pročitala rečenicu, ako je vjerovati njenom poprilično promjenama sklonom pamćenju, koja je glasila nekako ovako: ako smo promašili ljubav, što smo uopće pogodili u životu, i ponavljajući kao mantru tih nekoliko riječi, ona odlučuje prekoračiti cestu.

Nije pribrana i ne voli kada joj cijelo srce zapne u grlu, ona koja bi mogla biti ja, preplašena je kao da prilazi smrtnoj opasnosti, i dalje nesigurna u svaki korak kojim se približava. Smrtno je zaljubljena, cijelo tijelo kao da je uhvaćeno u mrežu sitnih podražaja koji neprestano pobuđuju njeno umoreno tijelo, ne može razmišljati, ne može odlučiti, ne može se oduprijeti snažnom porivu da samo skoči u ponor pred njom, njega.

On je gore, na galeriji kafića, koji bi mogao biti bilo koji kafić bilo kojeg grada, netaknut njenom nervozom. Sad je već predugo čeka; kasni već pola sata; sasvim očekivano od nje, da je smak svijeta, ona bi zakasnila i nekako pronašla jedan zaseban svemir, ma i probila prostor-vrijeme ako treba da taj novi svemir, ako je potrebno, i sama stvori za sebe, da se još jedna apokalipsa dogodi samo za nju, privatna zabava. Pomišlja na njene ruke; grublje nego u ostalih žena koje su ga dodirivale; iako ga ni jedna nije voljela tako maglovito i sigurno u isto vrijeme; tjerajući ga u osjećaj stalnim paradoksom osjećaja, koji su ga ostavljali na milost i nemilost mislima da je sve stvarno, koliko i nepostojeće; da, paradoks njene ljubavi ostao mu je neobjašnjen i neobjašnjiv. A svjetlost, svjetlost koju bi vidio kroz njene pukotine, bila je ona od koje bi čovjek mogao oslijepiti. Zašto je uopće pristao doći kada je prije šest mjeseci rekla da ga više nikad ne želi vidjeti, ni da jedno od njih umre u nekoj suludoj nesreći ili najednom oboli od raka i nestane za dva tjedna; ne, ne, ne želi ga više nikada pogledati, čak ni mrtvog.

Kasni. Njegova se ljutnja prepire s njegovim strahom. Tko li je ono rekao da je vrijeme zapravo samo iluzija?

3.

Majka je prije smrti moga oca govorila da đavo uvijek dođe po svoje, a ocu, češće pijanom nego trijeznom, da ga đavo odnio. Majka je nakon smrti moga oca govorila kako je njen muž, naš otac, bio zaista dobar čovjek, pokoj mu duši; pritom se pitajući koji je razlog zašto mu grob stoji netaknut (samo bi ona došla počupati korov koji bi prekrio pokrov), neposjećen (samo bi ga se ona sjetila, dvaput godišnje, a mi se nismo udostojili godinama ni prići groblju), drveni križ trune (samo bi ga ona iznova i iznova popravljala i zabijala u zemlju), grob se uskoro neće moći ni naći (samo bi ona povremeno okopala prostor koji bi trebao biti grob, i na njega posadila cvijeće kojem nikada ne bih zapamtila ime, nešto žilavo što lako preživi, rekla je). Prema riječima moje majke, bila sam bezobrazna prema ocu koji me podigao (iako me zapravo podigla ona), ocu trulom sada kao što je to bio i u životu (smrt dogodila se puno prije nego što se srušio mrtav ispred zečnjaka toga rujanskog jutra (tada imam gotovo šesnaest godina), oca koji odavno hrani biljke koje majka sadi na njemu.

Statistički, na svijetu svaki dan umre sto pedeset tisuća ljudi. Jedno od osmero ljudi umrijet će u snu. Najsmrtonosniji dan u cijeloj ljudskoj povijesti bio je dvadeset i treći siječnja 1556., kada je smrtonosni potres pokosio u nekoliko sekundi sto tisuća ljudi u Kini, a kasnije, zbog posljedica potresa živote je izgubilo gotovo osamsto tisuća ljudskih bića; jedni su tako umrli u toj jednoj sekundi nepredvidljive prirode, drugi su smrt čekali dugo, vjerojatno moleći za njenu milost. Smrt mog djeda došla je brzo. Smrt mog oca došla je brzo. Smrt moje babe došla je brzo. Smrt moje majke došla je brzo.

Samo sam jedno mrtvo lice vidjela u životu.

Lijep je, počešljan, blijed, možda i ljepši nego ga pamtim; lijes je u sredini prostorije, oko njega ljudi obilaze kao da je rijetko remek-djelo prisutno među njima i zahtijeva poman pogled i pažnju; Smrt u odijelu, ali samo do prsiju; ostatak je tijela smrskan u nesreći pa vidimo samo kravatu zavezanu za vrat, i to lijepo lice. Glasine se brzo provlače mnoštvom; u nesreći mu je tijelo bilo tako zdrobljeno da su ga jedva skupili i iznijeli. Ne vidimo ni ruke, ali pretpostavljam da ih ima; nitko ne spominje ruke; samo kažu dolje je sve bilo smrskano od naleta drugog automobila, nježne su mu bile ruke, to pamtim; gotovo dječje. Smrt mu pristaje, kao što rijetko kome pristaje spektakl konačnosti.

Ne bojim se smrti. Moj strah drugačiji je, smrt se ne čini tako zastrašujuća jer je konačna; iza nje sve prestaje, a ono što muči mene trajno je stanje straha iz kojeg je nemoguće umaknuti, osloboditi se, ponavljajuća agonija poput one Prometejeve; tvoja te bol izjeda, a kada si gotovo umaknula, kada pomisliš da je sada napokon gotovo jer preumoran si, potrošena previše da ne kloneš, *per-*

petuum mobile samo je bajka, proces se ponavlja; uskrsnuo si i tvoja je nanovo oživljena bol ponovno ušla u tvoje uskrsle stanice, ponovno ti orao ključa jetru, beskonačno. I ta bol, koja nije taj bol, bol nemoći. Često sanjam da sam malena, neznatna, a sve je toliko veće od mene; osjećaj toga nije samo veličina u dimenzijama oprostorenog; bol te bespomoćnosti i bezglasnosti toliko je snažna da u trenutku kada primi tijelo, kada ga zagrlji, pritisne, organi se rasprsnu, unutarne krvarenje, krv je ušla i u pluća, nemoguće je udahnuti, neumorna pluća najednom su uklještena strahom, ne mogu se obraniti, ne mogu pobjeći; malena sam soba u koju nasrću, izbijaju iz mene zrak, a potom — tišina u meni tako je duboka da iza nje ne ostaje ništa, ni sjećanje. Samo mrak. Neznatna sam u tom mraku. Uдах. Izdah. Uдах. Izdah. Hajde, možeš to. Moraš ponovno udahnuti da se probudiš. Ako se ne probudim, je li to smrt? I koja po redu?

Ne, ne bojim se smrti. Bojim se ljubavi.

74 4.

Prvo sjećanje na bol zamagljeno je, kao i sva sljedeća sjećanja koja uključuju taj osjećaj. Bol. Informacija da je tijelo u opasnosti. Kuća gori. Provalnik je ušao. Alarm se oglasio. Treba spašavati živu glavu. Ne okreći se, Edita! Ili možda je potrebno reći sasvim suprotno, okreni se i spasi sebe priče koja bi te ionako ispričala na sliku i priliku bogova koji ženama nisu spominjali ime. Okreni se svojoj slobodi, Edita, i postani stup soli! Grijeh znatizelje, oduvijek najveći grijeh.

Ali tko je Edita? Nepoznata, zapamćena jedino prema svom grijehu neposlušnosti (a nije li to oduvijek bio — najveći grijeh?), nikada imenovana, njeno se ima pretpostavlja, njeno se ime prešućivalo, a nikada je se nije imenovalo drugačije osim žene Lotove, koja se okrenula usprkos upozorenju, da vidi gnjev Božji (jer ni potonje nije trebalo gledati u oči), da vidi mržnju kako uništava ono što je drugačije, nepoželjno jer je bilo slobodnije, razuzdanije, nepredvidljivo. Sodoma i Gomora iza nje, uništene usred orgazma koji zasljepljuje i nju, pulsira u njenoj utrobi koja ne želi ponovno pristati na laž čednosti.

Bol, kada tanke šibe love moje listove, moje ruke. Bol kada za mnom posežu koprive, bol kada teške ruke slijeću na moje lice. Laž. Nikada nas nisu tukli po licu, to je učestala tvrdnja za koju se također vjeruje i da je istinita. Sklona sam povjerovati u nju jer je majka uvijek govorila kako djeca trebaju znati gdje im je mjesto, ali također, ono što nije manje bitno — mora se znati i gdje se udara. Ne želiš trajno oštetiti svoje dijete, a sasvim sigurno ga ne želiš napraviti maloumnim udarcima po glavi; ipak je glava osjetljiva, sveta, glava je mjesto koje može ta malena tijela dovesti dalje nego što je nju njeno dovelo; jer njoj su glavu razbijali i uvijek je govorila da nikada ništa nije mogla pamtiti jer njena glava, oštećena u nekoliko navrata, nije više mogla dovoljno brzo povezivati, zaključivati, računati. Svako sjećanje moje majke nastajalo je na

tim nestabilnim temeljima. Nije nas tukla po glavi, nije nas šamarala, ili nam dijelila ćuške. Nije htjela da postanemo glupi. Ali šibe kojima nas je častila po rukama, nogama i svim ostalim dijelovima tijela niže od glave, šibe koje smo sami brali, shvaćajući da će jednako boljeti i one deblje i one tanke; iako se bol razlikovao, jedan nije bio manji od drugoga.

Bol, onaj strahotni, često i zamišljam, od vremena otkad su nam dostupne riječi majka nas plaši pričama o božjim kaznama. Bol je najlakše zamisliti kada slušam majčine priče o svecima. Svatko je od njih skončao mučen, umirući u vatri, raščetvoren, ili pak na neki kreativniji način. Sveta Lucija tako je bila je polivena uljem, oko nje je gorjela vatra koja je (ako je vjerovati) nije doticala, iako bi tako namočena u tren postala lomača, da bi joj na kraju, isprovocirani, iskopali oči i u grlo joj zabili mač.

Majka moje majke, također Lucija, u malenu se kuću, za siromašnog udovca koji je tada već imao jedno dijete, petogodišnjeg sina, udala kao dvadesetogodišnjakinja koja je mogla birati kojeg god je ženika željela. Po selima se tada pričalo da se Lucija na mladog oca već odavno bila namjerila, a istu tu je priču meni ispričala i moja majka, kao i to da se naveliko pričalo da je Lucija toliko željela mladog udovca da je isposlovala bacanje uroka na ženu ne puno stariju od nje, Maru, tako je bacivši u smrtnu postelju. Selima je putovala, brzo poput vijesti o smrti i ona druga priča, da je urok zapravo pao na mladog udovca koji je, sluđen Lucijom, vlastitoj ženi presudio nepoznatim otrovom, zbog čega je kasnije poludio. Svako je zlo dolazilo s cijenom bola, govorila je moja majka, koju su kasnije platili i ona i njena braća. Je li Lucija naprosto bila zaljubljena žena? Ili je ta ljubav zaista bila otrov koji je presudio svim kasnijim ljubavima?

Ljudi, kada je riječ o slomljenim srcima, zaista osjećaju i fizičku bol, kažu znanstvenici. Trenutak u kojem ženska bol i muška bol postaju jedno je trenutak gubitka, točka prestanka ljubavi. Trenutak u kojem je dvoje bića odvojeno, neočekivano i iznenada, ili kroz dulji period vremena, ono što je združeno voljom ili povjerenjem u obostrano prisvojeni narativ najednom je odijeljeno, razrezano, izdvojeno samo; i ta je bol nepodnošljiva našem nevidljivom jastvu, koliko i stanicama koje nam grade ovaj mekani, ranjivi oklop.

Nije me spazio. Vraćam se stepenicama. Umirujem vrisak iznutra, puštam da me ulica odnese kuda god poželi. Neću se okrenuti. Tijelo je progutalo vrisak. Psujem. Plač probija kroz sve površine, iz svake stanične membrane poteklo je tisuće suza i sada se tresem, usred studeni, usred opustošene ulice, ja još opustošenija, previše uplašena da pustim ljubavi da kaže što želi, makar mi pljunula u lice. Tako to ide. Strašno je voljeti. Nepodnošljivo je voljeti. Prva lekcija.

Čega još ima u ovom susretu? Straha od neprihvatanja. Straha od prihvaćanja. Čeznem, cijeli svoj život čeznem za ljubavi! Nezdravo čeznem! On je gore, na galeriji kafića, koji bi mogao biti bilo koji kafić bilo kojeg grada, netaknut njenim strahovima koji se sada već motaju oko njegovih nogu poput nestrpljivih pasa kojima je vrijeme za šetnju, netaknut njenom odlukom da se

u zadnji čas okrene i pobjegne glavom bez obzira, vukući strah po strah niz stepenice, oh kako ste samo neposlušni, gamad jedna, a ja vas hranim i brinem se za vas svakodnevno, a ne znate me poslušati i tako dalje, netaknut, dugačkim i kratkim rečenicama koje iz njenih usta ispadaju utišane dok ih pokušava progutati, opet, ali jebemu — teško je dok rida kao da je na sprovodu, dok hita cestom, koliko je noge nose. Sada već zaista predugo čeka, i uskoro će ustati od stola. Odgađa tu odluku, nadajući se da će svakog trena uletjeti u njegov vido-krug (oči mu više ne vrludaju stranicama i strancima) već pogledavaju prema cesti. Možda u zadnji tren uleti; znaš kako je to s našim cestama, bio je kolaps zbog saobraćajne nesreće, znaš kako je to s poslom danas, morala sam brzo ponovno skočiti do ureda, a ionako sam već kasnila jer sam pomislila da sam zaboravila zaključati vrata stana, isključiti štednjak, ili peglu, ili pećnicu ili ...

Tko li je ono rekao, Teno, da je vrijeme zapravo samo iluzija?

76 5.

Lice je pedantno postavljeno, riječi su unaprijed ulaštene, evo ih — stoje u kutiji za riječi, one primjerene, one pomno izabrane, one kojima trebam nekako objasniti: a) zašto sam pobjegla, b) zašto sam sada ipak ovdje, c) ništa od navedenog, ali gladna sam ga pa bi bilo poželjno barem ponešto objasniti. Ishod je s riječima uvijek nepredvidljiv, ponekad se skupe usred grla poput klupka dlaka pa ih sve — objašnjenja, racionalne analize, hipoteze, zaključke, poetične komade sasvim ozbiljnih obrazloženja za postupke i reakcije, samo ispovraćam pred sugovornike. Bljuc. Jebiga. Pokušala sam. Ponekad tu cijelu zavrzlamu samo progutam, svjesna kako ću navečer trpjeti posljedice te nepromišljene odluke, kako će stjenka mog želuca opet patiti, kiselinu pojačavaju neizgovorene istine, neizgovorene nepravde, neizgovoreno ne volim te i volim te, neizgovoreno oprostite, samo sve više podižemo pH naše tekućine i eto ga, u tren — žgaravica, gastritis, rak. No, riječi su tu, pripremljene pedantno, promišljeno, i čekaju. Šta bude da bude.

Otvorila sam vrata, dobar dan, ušla u vlastitu maternicu, ušla u svoj strah, ljuljam se usred sjećanja; njegov znoj, miris sperme, miris moje tekućine, nepresušan izvor; moja bi vagina odustala s vremenom od svih ljubavnika, prestali bi joj biti zanimljivi, nisu pratili ni njen ni moj ritam, čitali smjerokaze, seks bi se često pretvarao u nužnu transakciju za opstanak odnosa, dosada, dosada, na brzinu upaljeno tijelo brzo bi se ugasil; i moja bi se rodnica sušila već nakon nekoliko pokušaja, predvidljivost i dosada, uvijek — osim u slučaju njega; on se vraćao u mene uvijek promijenjen, svako je vođenje ljubavi bilo drugačije (i bilo je vođenje ljubavi, po prvi put), i sada — sve je to najednom ponovno zalijepljeno na moje dlanove i vonja kao što samo ideje ljubavi mogu vonjati. Jesam li se opet zajebala?

Promatram ga nekoliko sekundi, mogla bih se strmoglaviti sa stepenica na koje se korak nesigurno usidrio, samo još tri koraka i gore sam, ali ovdje, vrijeme još nije potrčalo u jednom smjeru, mogu ga prevariti, mogu u svom vlastitom referentom sustavu tih nekoliko sekundi protegnuti možda na koju više: on je kakav pamtim, zapljuskuje me užareni zrak, udah, u plućima pješćana oluju, dišem teško, izdah, ubrzanje, strovaljuju se kroz mene, njegovi prsti, udah, izdah. Nemoćno i zaprepašteno poput čovjeka u slobodnom padu koji se prepušta akceleraciji gravitacije, predosjećam miris od kojeg će mi se zavrtjeti, hrlim mu u susret. Gola sam od trenutka kada je u mom vidnom polju, srce je potrčalo i zadihano me moli da se okrenem, odgodim propast, progutam žudnju, pronađem ispriku zašto nisam došla. Promet, iznenadna bolest, temperatura, povraćanje, oprostite što nisam javila prije, znaš kako je, vazda kaos, vazda manjak vremena. Gola sam, znojna, njegova koža priziva moju dok kapljice silaze niz moj pupak, niz bedra. Zima je napokon stegnula (ili je to ipak bila ljetna sparina, pripovjedačica je nepouzdana), kaput, vesta, potkošulja, ali sve je nestalo s mene u hipu s nekoliko pomisli na udah mirisa njegova vrata, i koža bridi, i u trbuhu jato izgladnjelih ptica polijeće prema mom jugu, i ovdje sam, i nisam, i udah i izdah sada se utrkuju poput izgladnjelih životinja do jednog nedovoljnog komadića mesa; žudnja se spušta niz tijelo oprezno, ali nezaustavljivo kao teretni kamion nizbrdicom, opipljivo golema; i ledena gruda, i užarena lava.

Bol, zašećerena užurbanom, čekanjem obogaćenom požudom (što ne raste u čekanju, neka prvo baci kamen), negdje u predjelu trbuha, niže, niže?, tvoja je rodnica topla kuća prešućenog, tiho je i glasno je unutra; utišajte se prsti, utišajmo se, ne, niže, niže, opipaj je, pritisni je prstom tako da se rasprsne, bol je skliznula, skotrljala se niz tebe, zaslađena bol, i vrati se oko tvog klitorisa, pritisni jače, razbij površinu njene napetosti, neka se razlije. Zatim duboki udah. Duboki izdah.

Nedostaje ti. Tu si rečenicu zaboravila spremi s ostalima. S trideset i pet godina, drugi si put u životu vodila ljubav. Pa si pobjegla. Jer je ljubav nekada najteža.

6.

Ništa se nije ovako dogodilo. Sve se ovako dogodilo.

Elektron se ponaša kao val, dok ga ne pokušamo pronaći. Tada se na našim mjernim uređajima pojavljuje čestica. Ili, ako ćemo se sjetiti misaonog eksperimenta s nesretnom Schrodingerovom mačkom, u trenutku dok me se ne opazi, ja zaista i nisam i jesam. Svijet je ovisan o svojim promatračima. Čestica se ponaša kao val, dok na nju ne skrenemo pogled, a tada — najednom, samo za našu privatnu zabavu, postaje čestica. Kukavica sam koja će pobjeći. Hrabra sam dovoljno da po prvi puta ne pobjegnem. U meni su isprepletene puta-

nje svih mogućih događaja koji se u tom trenu mogu zbiti, ishoda misli, pitanja što radim ovdje i jesam li zaista trebala doći, ali svijest o tome da je ovo nešto izvanredno, događaj koji pobija toliko mnogo drugih događaja, ta množina, mi, on i ja, jednako nevjerovatni i jednako rijetki da bi u taj mi trebalo povjerovati, sada, ovdje. Tako to ide. Strašno je znati da nećemo često u životu voljeti, iako želimo vjerovati u suprotno. Druga lekcija.

Zato je sasvim moguća i ova verzija događaja:

Oklijevam dovoljno dugo da njegov pogled susreće moj. Kad me ugleda i nasmije se, nemam šanse oduprijeti se neizbježnom, budućnost je izvjesna u te četiri sekunde na stepenicama, koje u mom privatnom sustavu vremena traju barem deset. Pogled na knjizi koju prepoznajem, njegovo tijelo bočno okrenuto, noga na nozi, kako uvijek sjedi kada je koncentriran, udaljen u trenutak, usred putovanja kroz prostor–vrijeme, nedokučiv promatračima. Gutam žudnju. Gorko je. Okusni pupoljci šalju signal, bijeg, bijeg, bijeg za koji je prekasno. Zagrljaj, predug, tijelo je glasno, ruke se zadržavaju, same traže put do drugog dlana. Zdravo. Poljubac u obraz. Pokušavam ne dati ni znaka da moj unutarnji potres svako malo može prouzročiti tsunami na stolu za koji sjedam.

»Pročitao sam.« Pogled mu se spušta, zadržao se u u mojim očima dovoljno dugo da poželim skrenuti pogled, kliže niz moju oznojenu kožu sve do klitorisa, kroz mene je toplina prohujala kao ljetni požar koji prijeti zapaliti cijelo naselje. Osjetim njegove hladne prste. Unutra je, ukopan u moju mekoću, prekopava me, pretražuje meku jazbinu pokušavajući iskopati sumnju, ali tu je samo kolebljiva, ali neupitna sigurnost da moram biti ovdje. Sada. Udah. Izdah. Zatvorim oči, i dalje udaljena nekoliko koraka. Nekoliko sekundi pretvorilo se u malenu povijest požude, tijelom se razlije užitak.

Razgovori koje bih inače imala sama sa sobom, pri susretima s ljubavnicima, za koje sam bila privezana isključivo žudnjom, izgledali bi otprilike ovako: Kvragu, Teno, ponovno smo pojeli govno. Kvragu, Teno, ovako ljubav ne izgleda. Kvragu, Teno, zašto pobogu ponovno ne možeš prestati ideju ljubavi mijenjati za ljubav. Kvragu, Teno, možemo li od te silne čežnje ikada vidjeti ikoga zaista?

7.

Prema nekim teorijama zaljubljujemo se tri puta tijekom našeg života. Svako je zaljublivanje učenje različite lekcije. Prema nekim statistikama, ta je brojka sada smanjena na dva, a nakon deset godina isto je istraživanje pokazalo rast — prosječno se zaljubimo četiri puta. Istraživanja stimulacije našeg mozga pokazuju da je potrebno oko dvije sekunde da se zaljubimo na prvi pogled.

Ne znam kako se događaju čudesna preobraćenja, ali znam kako se događa Ljubav (prehrabra izjava za potpuno nepouzdanu pripovjedačicu?). Nepredvidivo, poput pljačke na cesti, smrti tijekom sna, ili udara groma, bez mogućno-

sti za bijegom, jež u stomaku, toplina koja se širi iznutra poput iskre orgazma, istovremeno — na svakom milimetru kože, elektricitet. Ipak, možda bismo ovdje trebali osloboditi čitatelja nestvarnih očekivanja. Ljubav se nije pojavila odmah, iskra koja se oslobodila u tih, ako je vjerovati znanstvenicima, dvije sekunde, bila je samo početak plamena, korak prema ponoru (jer nije li svaka ljubav upravo to; koračanje prema mraku u kojem ne vidimo ono što će se dogoditi, pa ipak vjerujemo da je ispred nas netko da nas uhvati kad posrnemo?). Pojavila se mjesecima kasnije. Ovdje se samo činila kao ljubav, veća od onih prije, jasnija od onih prije, jednako sklona stvaranju elektriciteta u tijelu kao i ljubavne priče koje napišemo kao ljubavne, zaljubljujući se u naše vlastite napisane ljude, kada ljudsko biće ipak ne vidi ono drugo, već samo ono što poželi vidjeti.

Oni koji nikada nisu upoznali Ljubav, od nje će pobjeći kao vrag od tamjana. Oni hrabriji, možda će se vratiti i ponovno je pogledati u oči, nadajući se da sada ona neće pobjeći od njih. Sasvim jedno je sigurno: oni koji susretnu Ljubav, nemaju potrebu susresti boga. Ili je i u takve veličanstveno velebne tvrdnje ipak potrebno posumnjati?

79

Trijeznjenje pripovjedačice?

Od ljubavi? Sasvim moguće. Patetične izjave oko osjećaja ljubavi ne pomažu mnogo jasnijem shvaćanju tog kompleksnog osjećaja, a samim time imamo veća očekivanja, koja također ne pomažu; mitologizacija ljubavi nipošto nije rješenje. Što onda osjećaš? Što je onda to što osjećam? Do trideset i treće godine spavala sam s više od trideset muškaraca. S trideset i tri godine prvi sam puta vodila ljubav.

Možda je ta priča krenula ovako:

Jednom davno, u tijelu iz kojeg je veći dio života htjela pobjeći živjela je prvo naivna i poprilično nesigurna djevojčica, da bi se u to tijelo s vremenom uselila i mlada, nesigurna žena koja nikada nije naučila koje su razlike između žene i djevojčice, osim da je sada tijelo još teže nositi. Bitno je napomenuti i da, u trenutku kada se događa ova sudbonosna selidba, djevojčica ne iseljava. Naša su djetinjstva zauvijek u našim tijelima. Treća lekcija.

Ako u trenutku kada desetogodišnja djevojčica povjeruje u ljubav (ili barem u nju poželi povjerovati) razmotrimo ideju pitagorejaca da sve što se spoznaje ima broj, njenih upornih deset godina koje pogledava na drugu stranu ulice vjerujući da će se lice dječaka kojeg nestrpljivo iščekuje uskoro pojaviti, samo što nije, može biti taj znakoviti broj. Deset. Ako tome dodamo dva, sigurno je da imamo i broj koraka do kuće prema kojoj proteže pogled. Možda je to i maleni broj njenog stopala, trideset i pet, ili naprosto sat u kojem ona ugleda sedamnaest sati i sedamnaest minuta (kazaljka na kazaljci, to je zasigurno znak!). Znoje joj se ruke, tišina koja pada sa sparinom kasnog lipanjskog dana

na njene oči koje škilje prema sasvim jednostavnim ulaznim vratima sasvim obične kuće, jednog sasvim običnog ljetnog dana, usred sasvim prolaznog, malenog, zamjenskog grada. Djevojčica pogledava, ali preplavljuje je sram. Negdje, nešto je probuđeno, ali ona ne razumije što se to prelijeva njenim nogama, pa skrene pogled dovoljno brzo da potisne želju da ga ugleda. Je li to bilo prvo zaljubljanje? Ili barem prva želja da djevojčica u jednog dječaka useli sve čežnje da je se vidi i voli. Što zapravo zaista zna o njemu, osim onoga što je u njega sama upisala?

80

Ako povjerujemo da sve što se spoznaje ne samo da ima broj, nego da će taj broj u neprestanim iteracijama svijeta biti isti broj, ili ako povjerujemo Parmenidu da će jedino ako razum savlada osjetila, spoznaja dospjeti u predjele istine, ako mu povjerujemo, što će se dogoditi kada djevojčica odluči da će dječaku nekako reći da je zaljubljena u njega, netom prebrojivši broj otkucaja srca u minuti (sedamdeset i pet), a dječak upravo u tom trenu istrči i dobaci joj loptu? Uvijek je desetak koševa ispred nje dok igraju nešto što je teško nazvati košarkom, na malenom uvijek praznom igralištu, oboje bezdomni (ona u svom izbjeglištvu, već treće u koje je doselila, dok se negdje, daleko, ili blizu, još uvijek ne razumije dovoljno prostorne udaljenosti, obnavlja njena srušena kuća; on u svom, iako ga nije nikada pitala gdje je živio prije). Uvijek je desetak koševa ispred nje, ali ona se iz sve snage trudi napeti sitne ruke u pokušaju pogađanja.

Pogoditi koš. Pogoditi život.

Marina Šur Puhlovski

U očekivanju stolara

(ulomak iz romana u nastajanju)

81

Treba početi brojati koliko si cigareta popušila a da si jedva primijetila da pušiš, kažem si, pošto sam u pepeljari ugledala čikove, njih gomilu, a dan je tek počeo. To si kažem, ali ne brojim ih, nego brzo istresam čikove u košaru ispod stola, da mi taj budući rak pluća — kojim me plaše — barem nije pred očima. Imala sam periode kad bih prestajala pušiti, čak godinama, ali onda bi me u životu dočekala neka katastrofa, protiv koje sam odmah morala početi pušiti, da joj se oduprem.

Recimo, kad je kći na očevu stolu našla papir na kojem je pisalo da je dužan milijun i petsto kuna državi u ime neplaćenog poreza. Novost mi je javila telefonom na more, gdje sam ljetovala sa svojim drugim izvanbračnim. Smjesta sam dograbila cigarete drugog izvanbračnog i zapalila, kao da ću s cigaretom u pepeo pretvoriti i taj dug sa stola.

Zašto si uopće prčkala po tatinom stolu, pomislila sam. Ja, kao supruga, to ne činim nikada. Ne petljam se u probleme koje ne mogu riješiti, kao što su novčani. A ni u ljubavne se ne petljam, jer ni te ne mogu riješiti. Mogu, recimo, dati napraviti masku na perilici suđa (kupljenoj bez maske) ili riješiti propale prozore, tj. drvene okvire koje je nagrizao zub vremena, tako da ih zamijenim novima, ako imam čime, i neću se praviti da ne vidim da su propali, pa da mi stakla ispadnu na ulicu. Ali ovo...

Pokvarila si mi ljetovanje zbog nečeg protiv čega ne mogu ništa, ljutila sam se na kćer.

Od tog trenutka ponovo sam počela pušiti, da više ne prestanem.

Tako ti tvoji najbliži ugrožavaju zdravlje. Jedan (muž) pravi dugove veličine da se pitaš kako je mogao potrošiti toliki novac na koji se plaća toliki porez (znaš kako je mogao, kockom, ali dosad nisi razmišljala o veličini te potrošnje, pa te je zgranula), dok si ti stalno bez novaca, barem dovoljnog. (Iako, što je dovoljno? U mom horoskopu piše da ću pokazati veliku sklonost trošenju, zna-

či da ciljaj na više od dovoljnog. U praksi — sve mi izgleda nedovoljno.) Drugi najbliži (kći) o dugu te obavještava kao da ga ti možeš riješiti, a zna da ne možeš. Niti ona može. A ni onaj koji je napravio dug ne može ga riješiti, barem prema mojim saznanjima, koja su, istina, manjkava, jer saznanja o protoku novca izbjegavam. Dug nije riješio. Ali to je vrsta duga koja se može razvlačiti, duguješ državi, koja je spora u naplati, a ne kamatarima, koji te odmah zatuku ako im ga ne vratiš. Godinama sam, dakle, pušila protiv tog duga, koji je prijetio iz bezdana države, opet sam se navukla, pa nisam prestala pušiti ni kad se dug riješio. A riješio se ne tako da ga je netko otplatilo, nego jer je zastario!

Eto kako život funkcionira: ja, koja nikad ništa nisam zatajila, niti ikome išta ukrala, ne mogu gotovo ništa zaraditi (jedva zaradim za cigarete i pokoju krpicu) grbeći se nad laptopom od jutra do večeri (s prekidima za hranjenje i za sapunice), radi duhovnog zdravlja naroda (u što ne vjerujem: a i taj narod jedva što čita, osim objava po portalima, ali zamišljam da ipak pripomažem, jer mi je tako ugodnije), a onaj koji je ukrao bude nagrađen da mu se otpiše to što je ukrao. Njemu je to poklonjeno! Nema veze što je poklonjeno i meni (hvala bogu da jest), kao partneru dotičnog. Ja sam samo kolateralni dobitnik, a ne onaj pravi, koji je kašu zakuhao. Umjesto da mu kažu: Sad kusaj što si zakuhao (propadni), kaša je ispala gozba od kavijara, jastoga i tartar bifteka (za koji je specijalist) — koju je pokušao u slast!

Moram priznati da sam s njim podijelila tu slast — kao što sam podijelila i gorčinu kad je kći pronašla papir o ovrsi na stolu, a koji mi je uništio ljetovanje s drugim izvanbračnim, kao najljepši dio godine. Nauralala sam se preko telefona... (još nismo imali mobitele).

Do podjele slasti došlo je kad ja više nisam mogla izdržati pritisak tog duga. Doma sam odgojena da nikad ne budem dužna, da nikad ne posuđujem, a dug sam smatrala svojim kao i njegovim (nisam se mogla načuditi kad mi je jedna osoba rekla: »Pa što te briga za dug tvog muža!«, kao da muž živi na Veneri, a ja na Jupiteru!) pa sam ga natjerala da se odemo raspitati kako bismo mogli taj dug nekako vratiti. Cic po mic, jer drugog načina nema. Ionako su mu već uzimali dio plaće u ime duga, kap u moru suza.

Dakle, odosmo nas dvoje u poreznu službu na općinu. Općinski službenik vadi papire o tom predmetu, gleda ih, gleda, a onda kaže:

»Pa vi nemate nikakav dug, gospodine. Sve je otišlo u zastaru!«

Nas dvoje se gledamo kao likovi u crtiću koji su dobili na lotu (valjda i takvih ima), potpuno smo fizički drogirani tom viješću, koja nam oblikuje grimase, prvo skamenjene, pa oduševljene. Odletjeli smo s općine kao dva leptira u svadbenom letu, u kafić pred općinom, on na travaricu, ja na pivu (tada još s alkoholom). Oslobođeni!

»To se samo tebi može dogoditi«, rekla sam svom zakonitom. »Da sam ja napravila taj dug već bih bila pod savskim mostom!« (Kako se nekad, u prvoj

Vugi, u Zagrebu, govorilo za one koji su konačno propali, pa im je savski most ostao kao jedini krov nad glavom.)

jaja

Sad me muče ta jaja koja treba staviti kuhati. Nemam živaca čučati uz jaja u kuhinji (nisam životinja koja cijeli dan može vrebati na plijen iz šipražja). Staviti ću ih kuhati i odmah se vratiti u sobu, za laptop i svoja razmišljanja, i zaboraviti da se kuhaju sve dok ne dođem u kuhinju punu dima, s pougljenjenim i eksplozivnim jajima i uništenom posudom. Znam da će se to dogoditi, a ipak stalno ponavljam isto, kao da se ipak neće dogoditi. Nepojmljivo. Uz to treba odlučiti što ću si danas skuhati, izvaditi komad puretine iz škrinje (trebalo je pred spavanje, ali zaboravila sam), koju ću, kad se otopi, narezati na tanke šnite, začiniti, i imati za par dana. Jedem kao ptica. Uz to skuhat ću i neko povrće, recimo kelj na lešo. To je najbrže gotovo. Samo skuhaš kelj, dodaš maslinovo ulje, sol, papar, češnjak i stvar je svršena. A ako ostaneš gladna, imaš sir...

Moj drugi zakoniti pred ručak zna reći:

»Hajde da riješimo i tu bol!«

Rekao bi istinu: glad boli. Da glad ne boli ja nikad ne bih jela. A da ne jedem ne bih mogla biti ni pojedena (recimo, od Mjeseca, kao što tvrdi Gurdijev, naime, kaže da nas Mjesec jede)... Što jedu Bog i Vrag nitko nikad nije napisao. Dakle su oni to što jesu zato što ne jedu. Besmrtni si kad ne jedeš.

Što se tiče sira — ne kupujem ga (kao ni povrće i voće) u trgovini, nego na placu, kod svoje seljanke, kod koje se uvijek mora čekati u repu, jer je najbolja u pravljenu sireva. A ostale seljanke okolo stoje za pultovima bez kupaca. Znam ih gledati kako nas gledaju (taj rep) i malo mi je neugodno da ih svi tako otvoreno ignoriramo, kao da su kužne. Naradile su se oko sireva, a sad tu stoje od nas u repu prezrene. Probala sam kupiti koji sir od njih, ali uvijek bih se pokajala. Ni sluga »mom« siru, a pokvari se za čas. Morala sam odustati od pravednosti i uvažavanja jednakosti.

Te jutarnje odluke o kuhanju najviše donosim zato da se uopće prisilim kuhati. Kad nemam plan kuhanja uhvati me popodneva lijenost, pa se odlučim za tunu iz konzerve i sir, čalabrenem još koji indijski oraščić, i, ako baš umirem od gladi, uzmem jogurt spravljen na grčki način, jer taj mi je najbolji. Ali ta tuna je puna otrova (čitala sam nedavno), potkopat će mi ovo malo preostalog zdravlja. Moram joj se oduprijeti. Ne baš da mrzim kuhati, ne mrzim, ali nakuhalo sam se u životu otkako mi je umrla mama, kćeri jedno, mužu drugo, sebi treće, nikad kraja kuhanju i suđu, nikad kraja nabavkama za kuhanje. I drugom izvanbračnom sam kuhala kad bih bila s njim. Nikad odmora od tog

paketa (nabavljaj, kuhaj, peri), pa ni sad, kad sam sama. I još ta tmurnost pri pogledu na prozor.

Mokri snijeg je prestao padati, pretvorio se u mlake na pločniku (prošetala sam stanom i vidjela), ali nebo se nije nasmiješilo suncem, grdo te gleda sa svojih nedosežnih visina, vedrinu je ostavilo negdje iznad sebe, znam jer sam se vozila avionom.

izbori

Vječno si predbacujem što sam se rodila u takvom gradu mjesecima natmurenom, mjesecima s tim sivim poklopcem (ako je grad lonac), što sam tako loše birala pri (eventualnom) prolasku kroz tibetansku zemlju »bardo« u potrazi za novim tijelom. Loše sam birala lokaciju rođenja, tj. ovaj grad.

Majku sam, recimo, ipak dobro izabrala, za nju si ne predbacujem. (Loše sam birala i oca, ali majka je važnija.) A i sebe sam, rekla bih, dobro izabrala. Ne mrzim se, nisam si odbojna, zapravo se volim.

Dobro si ispala, unatoč svih loših okolnosti, znam samu sebe pohvaliti. Kad padneš, a često padaš, jer ti stalno podmeću nogu (gurnu je pred tvoje dok si zamišljena), ustaneš tri puta jača nego što si bila kad si pala. Nitko ti ne može ništa, znam si reći.

To bi bila mamina zasluga, da je ja nisam odabrala. Ovako je i to moja zasluga, kao i svi izbori, dakle, i oni loši. Najlošiji su bili izbori muškaraca, od oca, preko muževa, do ljubavnika — svi pogrešni.

Ipak — od pogrešnih izbora najteže mi pada taj da sam se rodila u ovom gradu, čak i bez rijeke (za nas iz centra Sava je bogu iza nogu). Trebala sam se roditi uz more, ali ne u nekoj selendri uz obalu ili na otoku, gdje se crkava od dosade najveći dio godine (osim ako si zaljubljen, ili pijan, kad ti nikada nije dosadno) i gdje su svi protiv tebe ako nije po njihovom. Spremni su te zatući ako nije po njihovom. Još od pelena te pripremaju da bude po njihovom. (Znam po mom drugom izvanbračnom, rođenom i odraslom na otoku, gdje i danas živi). Trebala sam se roditi u gradu na moru — pravom gradu, kakav je Istanbul (na prvom mjestu), Buenos Aires, Sudney, Hong Kong, može i Lisabon (iako i on pomalo miriše na selendru, a i premalen je), dakle, višemilijunskom gradu gdje te ne zarobi provincija i more uzmeš kad ti zatreba, a ako se mene pita, stalno zatreba.

Kad god gledam turske sapunice, s radnjom u Istanbulu, zavidim likovima kad, nakon što su ih opsjeli problemi, istrče ne obalu i sve ih pobacaju u Bospor, neka ih odnese. Nekad, za Osmanlija, Bospor je gutao leševe sultanovih protivnika i nevjernih haremskih žena (vidjela sam u sapunicama), danas je manje materijalnog, a više duhovnog tereta, ali more ne radi razlike. More guta sve.

Svojevremeno sam razmišljala: kad umrem neka mi pepeo bace u more, ali tada sam još bila daleko od pepela. Sad, kad sam bliže, prizemljila sam se i razmišljam kakva bi to bila gnjavaža za nasljednike (kći). Držati urnu s pepelom kod kuće (gdje, na polici?), dok ne nađu vremena za otputovati na more, a kroz glavu šulja se misao: to je nekad bila mama, a jednom ću biti ja, mučenje mozga koji se užasava tog pepela; pa odlazak na more kao radost koju kvari cilj, jer ne idemo samo uživati, idemo na pogreb (mama uvijek sve pokvari); konačno, traženje pogodnog mjesta za bacanje pepela. Nemamo barku. U moru, uz obalu, pliva smeće, ne možemo mamu baciti u smeće, traži čisto more, a već ti je svega preko glave. Konačno rasprava: baciti samo pepeo, ili pepeo s teglom? Ne, baca se samo pepeo, a kuda onda s teglom? Nije to obična tegla za krastavce, nego ona za posmrtno ostatke, pa je dio mame možda još u njoj, na atomskoj razini. Kako to baciti?

Neka me pokopaju na groblju, daleko od očiju, ne mislim je maltretirati.

razgovor s književnicom–prijateljicom

85

Malo kuham, malo pečem, malo se po šumi šećem, pjeva onaj zlobni patuljak Cvilidreta, iz Grimmovih priča, u kojem se pomalo prepoznajem dok cirkuliram između kuhinje i sobe. Jaja su u zdjelici, u vodici, na vatri, i ja ponavljam: jaja, jaja, ne zaboravi na jaja, dok se vraćam u boravak, za laptop, gdje imam otvorena dva fajla, ili »prozora«, ili kako se to već zove. (Treći je u mojoj glavi iz koje je izašao ovaj roman).

Otvoren je Facebook (za praćenje poruka stolara preko *messaginga*), i stranica *worda* za tekst koji mi je upravo naručen preko *maila*, kao književnici. O tom tekstu ću razmišljati paralelno s ostalim aktivnostima (Facebook, komunikacija sa stolarom, prehrambeni planovi). Mi, žene, živimo u svijetu paralelnih događanja. Muškarci rade jednu stvar, pa onda drugu, a mi žene sve obavljamo paralelno; da to ne možemo, rastrgali bi nas zahtjevima sa svih strana, od kuhinjskih do metafizičkih. A možda možemo, jer moramo.

Tekst (taj naručeni) nije samostalan, nego je razgovor s drugom književnicom, putem izmjene tekstova.

Originalna zamisao: dvije književnice razgovaraju o književnosti. Jedna postavlja pitanja, a druga odgovara, i onda u tom odgovoru i ona postavi pitanje, na koja druga odgovara.

Književnica je moja prijateljica. Njoj je ponuđeno voditi taj razgovor za koji je, kao sugovornika, izabrala mene. Od mene je mlađa dvadesetak godina, ali, kad je duh u pitanju, ta razlika ne znači ništa. Ona je više zainteresirana za psihologiju, ja za filozofiju u književnosti, pa ćemo se nadopuniti.

Poslala mi je prvo pitanje na koje trebam odgovoriti, dugo stranicu i pol, pa ga još nisam pročitala. Razgovor će izaći u pravom časopisu, ne na portalu.

Iako, pitam se, tko to još čita? Recimo, ja ne. Zgrozim se kad vidim koliko ljudi piše po tim prošlostoljetnim časopisima o svemu i svačemu, koliko znanja, koliko pameti, koliko suvišnosti, da od jutra do mraka čitam i ne radim ništa drugo ne bih to stigla pročitati. Jasno da ne čitam slična razglabanja po portalima, kamoli blogove.

viškovi

Danas je svega previše.

Mislim da je to prava riječ za današnje vrijeme: PREVIŠE.

86

Isto se odnosi i na sve moguće predmete koje želiš kupiti, na primjer kremu protiv bora. Ne nudi se jedna, dvije, tri, nudi ih se milijun. Svega je već milijun, pa ti izaberi najbolje. A uostalom, i što je najbolje, kako to provjeriti? Ne možeš kupiti sve, pa provjeravati. Kad uđem u trgovinu i rasprostru mi tu ponudu kažem prodavačici: recite mi vi što da od toga kupim, ali, gle, ni prodavačica ne zna. Sve ti iznosi i namješta grimasu kao da bi ti trebala znati, a ne je gnjaviti svojim neznanjem. U trgovinu danas treba doći spreman. Kao i u internetsku trgovinu. Raspitivati se danima što treba kupiti. Onda, kad si sve saznala, i kupiš, primjerice, najbolji masažer za lice (na internetu, jer se tamo ponudio), ispada da ga ne možeš koristiti, jer ga ne znaš uključiti. Moraš imati aplikaciju na mobitelu i znati postupak kako se to uključuje, a kraj svega što si naučila što se tiče virtualnog svijeta i dalje si spiljski čovjek. Previše je i toga što treba naučiti. Barem za nas iz prošlog stoljeća koji se nismo rodili s mobitelom u ručici.

Moj muž, recimo, ne želi ništa naučiti, ni na mobitelu ni na laptopu, osim onog što baš mora. Pametni mobitel ima jer smo mu ga kći i ja nagurale. Ali naučiti poslati poruku — nema šanse. Ili znati kako se na ekranu laptopa obilježuju stranice i prenosi tekst (*copy-past*) — nema šanse. Za te stvari zove mene, koja sam prema njemu lumen.

»Pregazilo me je vrijeme«, kaže.

»A kako to mene nije pregazilo«, kažem ja (iako sam i dalje spiljski čovjek), i moram priznati uživam u ovoj stečenoj nadmoći nakon svih onih godina kad me se potrkavalo kao uzdržavanu ženu, koja pojma nema ni o čemu.

A kad sam kod mobitela....

Sjećam se poznate iz prošlog stoljeća koja je tražila da je zakopaju s mobitelom. Bojala se mogućnosti da će je zakopati živu. Može prividno umrijeti a da nitko ne primijeti to prividno. Ukoliko se u grobu probudi nazvat će bivšeg muža, zaduženog za taj »posao«, da ga obavijesti da je živa. Neka je vadi van!

Zamišljam čovjeka kako zuri u svoj mobitel i čeka. Kada prestati čekati? Koliko čovjek u grobu može ostati živ?

Išla sam pogledati na *Google* ima li što o tome i ima, jasno. Danas nema čega nema. Smišljen je čak i naziv za taj strah od zakapanja »na živo« — ta-tofobija.

Još jedna fobija! I njih već ima milijun. Dane su i upute što činiti ako ti se to dogodi (a nemaš pri sebi mobitel), u devet točaka, pod naslovom: »Živi zakopani — vodič za preživljavanje«. To se, jasno, tiče onih koji se nisu dali spaliti, pa su barem u tom pogledu sigurni. A s kakvim je ushićenjem napisan taj članak! S kakvom radošću pisanja! Gotovo s uvjerenjem da će to svima zatrebati, da se spašava čovječanstvo.

Dotični autor ukazao mi je na još jednu opsesiju pismenih: Svi spašavaju čovječanstvo. A od čega, pitam se. Od njega samog?

Mislim da se radi o dubinskom shvaćanju da riječ PREVIŠE u sebe uključuje PREMALO. Svi se spremaju za »premalo«, za apokalipsu.

Po meni je s tim u vezi i rezultat nedavnih istraživanja ljudskih emocija koje je kao glavnu emociju današnjice označilo — BIJES. Ljudi su globalno bijesni, dakle, destruktivni, dakle zli, dakle se spremaju uništiti ovaj svijet koji ih je učinio bijesnima. Previše će postati premalo. Apokalipsa znači da više neće biti ničega. Neće se birati najbolje, nego će se tražiti jedino. Potrošači koji su do jučer bauljali po supermarketima, ludi od ponude, bauljat će po šumama u potrazi za bobicama. Ako će šuma biti.

87

demoni

U pučkom vjerovanju bijes je bio vrag, sotona, đavo, demon, zli duh koji se uvukao u čovjeka, pa ga se iz ovog može i istjerati. Dakle, Vrag je trenutno onaj koji pobjeđuje, a Bog onaj koji gubi, ako u tu dvojicu još itko vjeruje. Da bi se demoni istjerali treba vjerovati da postoje; u tebi, u tvojoj kući, a ne na filmu na televiziji. U demone se više ne vjeruje, ali iskorištavaju se za zabavu. To je prava vražja igra, pretvoriti jezivu istinu u fantaziju. Filmski repertoari kreću su demonima u koje nitko ne vjeruje!

Zašto ljudi gledaju sapunice?, pitao me je svojevrmeno moj muž, i odmah sâm odgovorio: zato jer uživaju u tuđoj nesreći! Uživaju u tuđoj patnji!

Morala sam se zamisliti u čemu uživam dok gledam sapunice, sve te ljubavne tragedije, i priznati mu da je to djelomice istina. Djelomice — jer u tuđoj nesreći uživam s očekivanjem da će se ova pretvoriti u sreću! Očekujem nagradu za patnju. Na istom principu postoje i bajke — nesreća, bol, tuga, a onda preokret, dobri patnici su nagrađeni, a zlotvori kažnjeni. Dakle, od djetinjstva znam za demone (uvijene u fantaziju) i od djetinjstva znam da oni neće pobijediti.

Ogromna je naslada kad demoni budu uništeni.

Sjećam se gledanja jednog filma o Pepeljugi (kao odrasla, što je ipak razlika) gdje je izostao prizor u kojoj se zločestoj maćehi na noge navlače užarene cipele, ne bi li joj smrt bila što bolnija. Sve mučenje maćehe je izbjegnuto! Kakvo razočaranje, kao da me je netko pokrao! Dakle, ne samo da uživam u pobjedi Pepeljuge (nakon njene patnje, u kojoj sam uživala radi buduće pobjede), nego hoću uživati i u kažnjavanju zlotvora, u njegovoj patnji. Hoću osvetu. Nemam ni trunka sažaljenja za maćehu — a kao, puna sam sažaljenja i suosjećanja, ali samo za izabrane, za dobre. Isto se ponavlja i dok gledam sapunice — jedva čekam kaznu za gadove.

Nešto tu debelo ne štima, rekla bih. Nije po Isusu, nije po Budi, nego je po osvetoljubivom Starom zavjetu oko za oko, zub za zub. A tko hoće oko za oko, zub za zub? Tko drugi nego demoni, tko drugi nego Vrag. Svi smo demonizirani, svi smo bijesni, najradije bismo ubili golubove jer nam seru po balkonu. Nećemo — civilizirani smo. Ali civilizacija nas nije promijenila na način da ih ni ne poželimo ubiti. Nije istrijebila demone. Tu su, u nama, neprepoznati, čekaju. Nitko ih ne istjeruje, bujaju. U nekom nabujaju toliko da uzme pušku ili nešto slično, ode na ulicu, u školu, u kafić, i pobije sve živo što mu se nađe pred očima. Ako se sam ne ubije, strpaju ga u ludnicu.

(Da li u ludnicama iz ljude istjeruju demone? Ne bih rekla, jer ni tamo u njih ne vjeruju. Samo pokušavaju izliječiti neizlječivo, a uspješni su ako poludjelog ne puste iz ludnice).

Dakle, u zabavi se skrivaju demoni, sabirem domišljeno u zaključak, a koji je živi užas. Jer i ja volim zabavno.

Prisjećam se mistika Krishnamurtija (veliko ime u mistici), koji je pričao kako su mu godinama dolazili poklonici sa svih strana svijeta, slušati što govori. Mislio je da su to sljedbenici, da će promijeniti duh čovječanstva, a onda je odjednom shvatio da nikog nije promijenio. Ti su ljudi dolazili jer ih je zabavljao svojim pričama. Uživali su slušati ga. Kući su se vraćali prazni kao ćupovi, kakvi su i došli.

Zabavljao sam ih, zakukao je. Potrošio sam život na zabavu!

Prethodno sam zapamtila jer na kraju ni s piscima nije drugačije, mislim na one koji vjeruju u nekakvu svoju književnu misiju, recimo, da će ljudima proširiti postojanje, kako je govorio Kierkegaard. Pišemo da bismo više postojali! Čitamo da bismo više postojali! (Uvijek nam je premalo postojanja, jer prestat ćemo postojati). Sve grandiozno, a na kraju, svi su se samo zabavljali, pisci, kao i čitatelji. Da se pisci nisu zabavljali, ne bi pisali. Da ljude nisu zabavljali svojim pisanjem — ne bi njihove knjige čitali. Kakva je onda razlika između njih i onih koji i ne žele nego zabavljati, proizvođače šunda, tj. duhovnog smeća. Ispada da je razlika samo u umišljaju. Takav je svijet demona.

Hoću li to napisati u onom naručenom razgovoru za časopis, kao odgovor na prvo pitanje koje mi je postavila prijateljica književnica, točnije na dio tog pitanja, koje bi, ukratko, glasilo:

Zašto pišemo?

Zašto čitamo?

Kakva je to komunikacija?

I koliko je uopće važna komunikacija?

Jasno da neću napisati da pišemo/čitamo radi zabave. Treba braniti svoj ceh tobožnjih mudraca od ceha zabavljača (iako i ovi u sebi ciljaju na nešto uzvišeno), koji su ionako u boljoj poziciji. Slavniji su i više zarađuju. Onom časopisu u vezi pisanja/čitanja podmetnut ću Kierkegaarda, njegove pojmove »proširenja postojanja« i »ushita« nad tim proširenjem, koje je ujedno i tjeskobno (ushit i tjeskoba u paru) — jer što više postojiš više si svjestan da jednom nećeš postojati, da se smrt bliži. Tjeskobom se plaća ushit (Hvala lijepa). Podmetnut ću im i onoga koji je »uvijek u pravu« (Goethea), s nekoliko misli o pisanju, jer autoriteti su najvažniji. Kad ima dosta autoriteta u člancima svi su sretni i zadovoljni. Autoritetima se može vjerovati.

Demone ćemo zatajiti.

89

dobra strana katastrofe

Jaja, jaja, jaja će me izludjeti. Jaja sam se sjetila kad sam krenula na zahod. Već u prvom hodniku osjetila sam miris (zagoretine?), u drugom, dočeka me je dim. U kuhinji — pakao. Zatvaraj plin, otvaraj vrata za balkon, baci posudu s izgorjelim jajima i zdjelicom u sudoper, pusti hladnu vodu. Čisti, peri, struži. Ljuske od jaja samo što nisu na plafonu. To je bila eksplozija. Otvaram vrata balkona, radi provjetranja. Novi karton još nije posran. Čujem neko gugutanje odozgo, podižem glavu, dakle, tu su. Na štangi nadstrešnice. Odozgo dolje seru! Konačno su uhvaćeni.

Kako je sve relativno! Katastrofa s jajima otkrila je svoju dobu stranu — hvatanje goluba na djelu zagađivanja balkona, što je problem koji me muči mjesecima. Bolje reći, podriva me mjesecima, glode mi živčane temelje, već ionako u odumiranju (čak onom fizičkom, noge, stopala). Kako je onaj koji je »uvijek u pravu« opisao Mefista? »Čest sile, što uvijek želeć zlo, tek dobro stvarat zna« — evo odgovora potvrđenog u mojoj kuhinji, na mom balkonu! Dakle je sve Bog, sve je dobro, poručuje nam Goethe, i ono što izgleda kao zlo je dobro, samo treba pričekati — lamentiram nad pitanjem svih pitanja, uvijek iznova, otkako sam ga osvijestila još negdje u gimnaziji. Istodobno razmatram što sam postigla hvatanjem golubova pri nedjelu, ako sam uopće nešto postigla.

Uvijek je važno da je problem jasan — kao taj s golubovima i njihovim drekom. Ne spuštaju se na balkon, seru odozgo. Zato nisu potrgali rastegnute konce — zamku koju sam im smjestila. Kad je problem jasan, može se i riješiti. Genijalno rješenje došlo mi je po povratku u boravak. Na štangu, na koju slijeću, zalijepit ću traku ljepljivu na obje strane, i na nju ću zalijepiti čavlice sa

širom glavom, da bodlje strše u vis. Kad idući put dođu neće imati gdje sletjeti, u protivnom će se nabosti. (Eureka: opet).

Pothvat je zahtjevan. Treba kupiti materijal — traku, čavlice — a ne mogu se penjati na lojtre. Nisam stabilna, moglo bi mi se zavrtjeti, pa da završim na dvorištu. Bojim se tog dvorišta čak i kad vješam rublje, ne zbog straha od visine, nego jer se uvijek sjetim mame moje prijateljice iz škole koja je na balkonu drugog kata istresala tepih. Skupa s njim prevrnula se u dvorište. Pokupili su je na mjestu mrtvu. Na lojtre će ići spremačica.

Prije nego što je otišao kao gastarbajter u Srbiju, moj muž je sastavio popis problema koje treba riješiti u stanu. Neke ću ja riješiti, dok ga nema. Neke ćemo zajedno kad se vrati. Na popisu su bili i golubovi s upitnikom. Tu stavku ću sada prekrižiti.

Još nije ni podne a već sam nasmrtno umorna, razmišljam. Jutro je trebalo biti mir božji, a ispala je gnjavaža koja me je iscrpila. Jaja, plan »golubovi«, a kopka me i čekanje na odgovor stolara Roka na onu moju prijetnju u *messengeru* (da sam sredila poznatog fiškala — pa ću i njega, ako me prevari i ne obavi posao). Ni da je Einstein ne bi dokučio čime mu ja to prijetim — urokom Ciganke koji je sredio fiškala! Ha. Ha. Ha. (Još nisu uveli stavljanje smajlića u tekst dok pišeš u svom *wordu*, što bi bilo odlično). Po svoj prilici — ako ga je prijetnja uopće zabrinula — brine ga mogućnost da sam upetljana s vlastima. Da sam moćna! Samo netko moćan je mogao savladati fiškala kojeg svi mrze, a nitko mu ne može ništa. Tko zna kakav »putar« si je stolar »stavio na glavu«, u kakvim je govornima, radnim, osobnim. Ne treba mu još jedno, ni radi čega, u što spada ta moja »maska« na perilici suđa, koju mi je obećao staviti prije četiri mjeseca. I nikad je nije donio... A sve sam mu unaprijed platila.

Vlasti su za takve, stolarčice u stečaju, sitne obrtnike, pogubnije nego prije kad su se proganjali samo politički prijestupnici. Ako se nisi petljao u politiku, mogao si biti miran i petljati koliko hoćeš. Danas više oko nikakvog sitnog petljanja ne možeš biti miran. Miran si samo ako si na vlasti, ili ako si enormno bogat, dakle, ako petljaš na veliko. Možeš prodati više od pola države grabežljivcima svijeta — što pola, sve možeš prodati ni za što, osim provizije u svom džepu — i živjet ćeš i dalje kao zaštićena životinja (kao, primjerice, vuk) iako i tu ima iznimaka.

rasprodaja čizama od sedam milja

Recimo, iznimka je naš nekadašnji premijer, kolega po struci (književni komparatist), za čije vladavine smo najbolje živjeli (barem nam se tako činilo), a onda je sve propalo kad su ga strpali u zatvor. Nismo mogli vjerovati da mu se to dogodilo. Tako pametnom, tako načitanom, tako zgodnom, tako simpa-

tičnom, tako uspješnom, tako korisnom. A bio je i vjernik, jasno. Svima je odgovarao.

Jadnik je bio čovjek s maštom, koji je uspio ostvariti sve o čemu je maštao u svojoj dječjoj glavi u mračnom socijalističkom stančiću, u bivšoj Jugi, napučenim likovima kao iz romana o Oliveru Twistu. Prvenstveno, maštao je o vili na sjeveru Zagreba. (Stambena problematika kao i kod prvog predsjednika). Te vile na sjeveru Zagreba mnogima su trn u oku otkako su ih ugledali, bilo da su se tu rodili, bilo da su se dotepili (ovima su ne trn, nego grm u oku) pa taj trn (grm) hoće iz oka izvaditi. Znači — u ove useliti. Sve vlasti, kad bi došle na vlast, prvo su ciljale na te vile (barem u 20. stoljeću), endehazijska, pa komunistička, pa ova zadnja, demokratska (ne znam kako bih je drugačije nazvala, iako mi u tom »demokratska« nešto debelo ne štima, jer ne vidim što dijeli s narodom; samo ga pelješi). Vile su bile i ostale prvi cilj svake vladavine, pa tako i ovom našem premijeru. Iz potleušice iz djetinjstva preselio se u vilu na sjeveru. On je bio kao onaj junak iz bajki koji je dobio čarobne čizme od sedam milja u kojima je brzinski prelazio brda i doline, valjda i ponore, a onda odjednom — stop!

Iz čista mira, jednog ljetnog dana.

Dakle, ja sam na moru, uživam sa svojim drugim izvanbračnim, koji sprema hobotnicu (vlastoručno uhvaćenu), na dalmatinski, s kuhanim krumpiri-
ma, televizija je upaljena, i na njoj odjednom pojavljuje se naš premijer, onako sav plav, okrugao, pitom. Hoda do mikrofona, nekako presporo (barem u mom sjećanju), stane, pogleda preko ekrana u svoj narod i onda tom svom narodu kaže:

Zbogom! Ja odlazim!

Nezaboravna mi je ta slika premijerovog odlaska. U mom sjećanju premijer je i mahnuo svom narodu (pa, pa) kao da ga žali što mu više neće biti dobro. Jer on odlazi. I onda — ode, kao onaj lik iz crtića koji se pojavljuje iz crte — onaj Linija. Ode bez objašnjenja, zašto, kako, bez utjehe za napuštene pred televizorom. Jednostavno je ravno otklizio s ekrana pred našim očima koje nisu mogle vjerovati u to što su vidjele. Još je malo vrludao po lijepoj našoj, nešto tumačio, ljutio se, gestikulirao, čupao kose, mahao rukama, baš kao onaj Linija, onda su ga skinuli s te krivudave linije i strpali u zatvor. Zbog krađe. Ne jedne, nego njih valjda tucet (nisam brojala). Pokrao je svoj narod i bio otkriven u krađi. Nije odmah pušten, kao mnogi prije i poslije njega, nego se godinama povlačio po zatvorima. Iznimka. Čak ga se moglo i žaliti kao iznimku, jer nekako je bilo nepravedno da kraj tolikih lopova samo on odgovara. Najsimpatičniji među njima.

Naslijedila ga je premijerka, koja također kao da je izašla iz *Olivera Twista*, barem su mi tako ispričali. Kao djevojčica u kući u provinciji nije imala ni tekuću vodu, morala je po ovu na pumpu, na ulicu. Dok je voda iz pumpe curila u kantu, a ona pritiskala polugu, ponavljala je:

»Biti ću kraljica, biti ću kraljica, biti ću kraljica!«

I postala je kraljica (tj, premijerka). I ona je dobila čizme od sedam milja, da preskače preko brda i dolina, dok nije postala premijerka.

Te čizme od sedam milja dobio je i spomenuti gradonačelnik iz Pogane Vlake, za koju ne bismo ni čuli da nije bilo njega. On je preskočio još više brda i dolina nego ovi gore spomenuti. Neki guslar iz domaje ispjevao je o njemu pjesmu, koja sve govori:

»Prve gaće i kaputa malo,
sašilo mu kad u školu ga slalo,
bos najviše hoda je po selu,
zimi ljeti kroz godinu cijelu,
kad je prvi razred pohađao,
od krmeta opanke imao«.

92 Iz opanka — u čizme od sedam milja, prava bajka.

Iako, ne treba se baš ni čuditi. U bivšoj Jugi već smo imali kralja koji također kao da je izašao iz *Olivera Twista*, ne kralja po nazivu (po nazivu je bio predsjednik), nego po ovlastima. On je prvo završio za bravara, a onda je i on dobio čizme od sedam milja, itd., itd.... Sve kao u bajkama.

Pravog, okrunjenog kralja smo imali samo jednog, Tomislava, i to kratko, tri godine, u 10 stoljeću, ali kralj je kralj i ako kratko traje, ako ga i nema trebalo bi ga izmisliti, kako je Voltaire rekao za Boga. Kralj je otac, kao što je i Bog otac, pa ti možeš biti dijete i nekom vidljivom (ne samo nevidljivom kao što je Bog). Dok imaš oca — netko te štiti. Sjećam se žene koja je govorila: Idem ja bosa (požaliti se na nepravdu) Titi (bivšem bravaru, pa predsjedniku), tolika je to zaštita.

Kod nas kao da je bila rasprodaja čizama od sedam milja zadnjih osamdesetak godina, rekla bih. Većina onih koji su se dočepali vlasti rodili su se kao sirotinja iz romana o Oliveru Twistu, a onda su naletjeli na rasprodaju čizama od sedam milja, i iz kaljuže ravno u vilu na sjeveru, vilu na moru, vilu u planinama, i gdje još sve ne. Vile na sve strane. Bivši bravar imao ih je najviše. Da sam to rekla dok je bio živ — vidjela bih svoga boga (tj. rešetke zatvora).

Danas je — barem zasad — hvala bogu, drugačije. Danas je cijela zemlja postala kao »Govornički kutak« londonskog Hyde Parka, gdje možeš govoriti što hoćeš, prosvjedovati koliko hoćeš, i buniti se koliko hoćeš, tako da možeš gladovati kao slobodan građanin, a ne kao logoraš, kao u represivnim sistemima. Sretna sam da me nije zapala sudbina logoraša, i da imam muža u osamdesetima koji još može raditi. Po mojoj penziji književnice, koja je kao socijalna pomoć, unatoč više od metra objavljenih knjiga na kojima sam se valjda narodila, otkako su nam maknuli kante, više ne bih imala gdje ni prekapati.

Kontejneri su mi previsoki. (Moguće da je micanje kanti za smeće bila urota protiv penzionera s minimalcima, koji su svojim aktivnostima narušavali ugled grada. Sad više nemaju kante. Pobjeda!)

Jutro prolazi, a ja još nisam dobila znak sa stranice Facebooka, pokrivenu stranicom *worda* (s prvim pitanjem književnice–prijateljice) u obliku zvučnog prozorčića, da je stolar Roko pročitao moju prijeteću poruku i oglasio se. Na Facebooku nitko ništa nije komentirao ni na objave od jučer ili prekjučer, već su otklizile u bespuće. Neka su. Danas nisam stavila ništa — osim te prijeteće poruke s fiškalom Roku u *messenger* — baš zato da mi ne komentiraju. Zanima me samo reakcija mog stolara.

tko još čita knjige

Inače, pitanje »O čemu razmišljaš«, koje ti postavlja Facebook, čim ga otvoriš — da mu odgovorim kako treba zahtijevalo bi ovaj tekst, cijeli roman. Tko bi to tamo čitao? Facebook je za aforizme, ne za romane. Vrhunac pismene raskošnosti su pjesme, i to samo one kratke. I duže dosade na pola puta, dok pomičeš stranicu. Kratko i slatko, uz fotografiju, to je Facebook. Akteri su svi iznad pedesete. Rijetko ispod. Kad me zatraži prijateljstvo netko od trideset odmah znam da mi nešto hoće prodati. Ne zanimam ga kao osoba, nego kao kupac. Najčešće traže popunjavanje anketa o načinu prehrane, jer pravilno se hraniti je najvažnija stvar. Nije važno da li imaš čime, nego da je pravilno. Ja, hvala bogu, imam čime, i već znam sva pravila, pa na te ankete nikad ne odgovaram. Jednostavno se oglušim. Moljenje tih anketara ostaje mi u glavi kao krivica — jer se nisam odazvala. Netko s druge strane na tim anketama zarađuje, one ga hrane, a ja mu uskraćujem hranu za tih desetak minuta koje bih potrošila na anketu. Nije lijepo. Ali i ja imam proizvod za prodaju — svoje knjige — pa ih nikad ne nudim preko Facebooka kao hranu za dušu, što ove valjda jesu. Imam doma hrpe svojih knjiga koje sam dobila umjesto honorara, dakle, živi novac, koji propada po ormarima, ali ne tražim kupce. Mislim da je to nametljivo. Osim toga, da li bi ta, koja traži moje vrijeme za svoju anketu, potrošila svoj novac (zarađen na anketi) i svoje vrijeme na moj proizvod? Ne bi sigurno. Da joj ponudim knjigu — mislila bi da sam luda.

Tko još čita knjige!?, rekla mi je jedna prijateljica prije dvadesetak godina, kao glas javnosti. Pisala sam bez razmišljanja da li me tko čita, a onda sam se počela pitati — stvarno, da li tko još uopće čita? Tko treba hranu za dušu? Tko treba hranu za duh? Valjda onaj tko ih ima? A tko su ti? Oni koji ne rade! Studenti i penzioneri. Oni koji rade od jutra do večeri nemaju kad čitati. Nemaju više ni dušu, ni duh, ne pri sebi, pohranili su ih u neku mentalnu škrinju za zamrzavanje da je eventualno odlede prije smrti.

Osam sati rada, osam sati slobodnog vremena, osam sati sna, govorio je Marks napadajući kapitalizam Zapada, koji je uskraćivao onih osam sati slobodnog vremena za slobodu od »nasušnih potreba« (frazu je iz crtića *Knjiga o džungli*), od ropstva nužnog, kako je govorio Aristotel, koji je to vrijeme slobode nazvao *shole*. Bez *shole* si samo rob, govorio je Aristotel. Kapitalistički svijet je dobio tih osam sati za biranje, hoćeš li se samo zabavljati, ili ćeš i razmišljati (dakle, i čitati, jer »razmišljanje bez čitanja stvara čovjeka neuravnoteženim«, a »čitanje bez razmišljanja stvara nesređen duh«, kako reče Konfucije). Izbor je na tebi. I naš, socijalistički svijet dobio je tih osam sati slobode, taj *shole*, ali onda smo i mi postali kapitalistički i izgubili *shole*. A to se dogodilo stoga jer se kapitalizam kod nas rodio nedavno, kažu. (Točnije: uoči Domovinskog rata). Pa je kapitalizam kod nas još mlad — kao što je bio u devetnaestom stoljeću na Zapadu, kad ga je napadao Marks. Mlad je i bahat, kakva je već mladost. Hoće tebe cijelog, s tijelom i dušom, a ne da se osam sati izležavaš, a on gubi novac koji bi na tebi zaradio u tih osam sati. Dozvoljeno ti je pogledati štogod na televiziji, jer i tada na tebi zarađuje, a ostavit će ti i vremena za kupnju, da potrošiš što si zaradio. Dakle, da mu zarađeno vratiš. Sve je programirano, sve je točno izračunato. Tvoje preživljavanje je ukalkulirano. Kao i pohranjivanje duha i duše u zamrzivač. Život ti je postao kao nekadašnji ruski sendvič — šnita bijelog kruha između dvije šnite crnog — bez sira i salame, bez putra, majoneze, kečapa, krastavaca.

Metafora »ruskog sendviča« iz vremena je kad se bijeli kruh još cijenio — danas je odbačen, kao nezdrav. Zdrav je onaj crni. Nezdravi su i svi spomenuti dodaci, kao premasni ili preslani ili oboje. Dakle je i tvoje zdravlje donekle ukalkulirano.

Što se tiče knjiga — i ova je roba koju netko proizvodi, pa se na njoj može zaraditi, ali zarađuju samo mehaničari knjiga, samo izdavači, za koje se brine država. Pisce dopada neka crkavica ili ništa. Dakle, i ti se brineš za izdavače, kao pisac (proizvođač proizvoda) i kao porezni obveznik čijim novcem se država brine za sve, pa i za tebe, ali to ne uključuje zaradu od čitanja tvoje knjige. Jedini čitači (ponavljam) — studenti i penzioneri, jedini neradnici, nemaju novaca za kupnju knjiga, posuđuju ih u knjižnicama, za koje se također brine država. Svi su kako-tako zbrinuti osim pisaca. Oni žive kao mrtvaci po grobljima, koji, znamo, ne zarađuju ništa. Zato valjda i sami knjižničari knjižnice nazivaju »grobljima«. Nisam o knjižnicama razmišljala kao o grobljima dok mi jedan knjižničar nije rekao:

Knjižnice su groblja!

Dakle, duše pisaca su u grobljima, pa i tvoja, ukoliko si pisac. Živiš u carstvu mrtvih.

Facebook paranoja

Vraćam se Facebooku, na kojem sam još živa. I sretna sam što sam živa, pa sam se na Facebook navukla kao na neku ovisnost, recimo o alkoholu (alkoholičar, pretežno muškarci) ili o kupovanju (šoppingholičarka, pretežno žene). Što si onda ako stalno otvaraš Facebook — facebookholičarka? Ili fejšholičarka — skraćeno, jer nam je već i Facebook preduga riječ, već smo je skratili. Sve skraćujemo osim vrijeme boravka na Facebooku, jer ga ne zbrajamo. Možemo tamo zaviriti kad nam puhne, od jutra do večeri, kad god nam je dosadno (kao glavni motiv), dakle, kad nam nešto fali, a ne znamo što, pa se to nadamo saznati na Facebooku. (Ostale prednosti već sam nabrojila). Međutim, da zbrojimo koliko je to minuta, sati, možda bismo se zabrinuli. Ne znam da to itko radi, ja ne.

Za covida — kao svjetske katastrofe (jer imali smo i svoju lokalnu usred haranja virusa — potres) na fejsu smo se podržavali, tvoj strah, moja nada, moj strah, tvoja nada, odmah je bilo lakše što smo svi u istom dreku, jer iz skupnog govna valjda će nas neko izbaviti (možda onaj tko nas je tamo uvalio?), sami nećemo nikada.

Sad, kad razmislim, nekako mi je zabrinjavajuća ta uloga Faceboka za covida, kao da nas je ovaj pripremao za covid, kao da se odavno znalo što slijedi, što nas čeka, pa nam se unaprijed priredila utjeha, kakva takva. Paranoja! (Jer nitko ne misli na utjehu, nego samo na svoju zaradu.)

Neću dalje, kažem si, a onda me nešto opet vuče u razmišljanje da nas Facebook kontrolira, da se na njemu iscrpljujemo i postajemo bezopasni, eutanizirani, na neki način. Sve tu obavimo, istresemo sve bjesove, sve primjedbe, sve radosti, sve žalosti, osobito sve uspjehe (ovi su također stresni, jer koliko će potrajati, nakon onih »petnaest minuta slave«, koje je Andy Warhol svakom obećao još davne 1968.), sve što nam se događa od jutra do večeri, čak i da li smo za ručak imali ribu ili sarmu, i kako smo češljali mačku, pa smo mirni i bezopasni. Na ovo me je navela nedavna objava na Facebooku:

»Najopasniji su ljudi koji nisu na Facebooku, jer ne znaš ni gdje su, ni što misle, ni što jedu za doručak.«

Ha, ha, ha. Pucaš od smijeha zbog te kombinacije egzistencije i esencije, sučeljavanja banalnosti doručka i uzvišenosti misli, i promiče ti da možda netko želi znati gdje smo i što mislimo, da možda nismo slučajno na Facebooku, nego je ovaj neki tor u koji smo stjerani kao ovce. Ne znamo da smo ovce, ne znamo da smo u toru, kao što ni ovce to ne znaju, znaju samo da su ovce, da su negdje i da su žive. Paranoja!

aplikacije na mobitelu

Cvik! Oglasio se mobitel Nije poziv, taj zvoni (nekad je bila melodija, ali sad smo se vratili dobrom starom zvonu, kao pouzdanijem), nego obavijest:

Vrijeme je za novu dozu vode!

Aplikaciju sam si valjda sama namjestila (iako se ne sjećam), da ne zaboravim popiti onu litru vode dnevno, neophodnu za održanje zdravlja. Svi se brinu za tvoje zdravlje nakon što su se pobrinuli da te otruju. Da se razumijemo: nitko ne truže tebe, nego kupca, koji tobože postaješ svojom voljom: taktika je razrađena.

Ne pijem vodu kad me upozore da moram, ali aplikaciju ne isključujem, kao da bih time bila na gubitku. Gubitku čega? Jasno je čega — brige za mene, brige za moje zdravlje, brige za moje postojanje, jer da nisam važna ne bi se za mene ni brinuli. Odlično su to smislili. Nikog nije briga za tvoje zdravlje, ni kćer, ni muža, čak ni tebe samu osobito (pušiš, izbjegavaš doktore, čak i svakodnevno kukanje) ali, eto, ima netko tko se brine, osjetiš se zaštićenom. Slično je s aplikacijom o određenom broju koraka koje moraš napraviti na dan, ako želiš doživjeti sto godina (a tko ne želi i kad govori drugačije?) — i ta je stalno u akciji. I djeluje agresivnije.

96

Provjerite svoje izvješće o hodanju, piše mi na telefonu (nakon što je iščeznula poruka o vodi) i mene već grize savjest što tu sjedim, s osteoporozom, kao kakva stara klada, umjesto da sam napravila barem tri tisuće koraka od predviđenih šest, izabраниh na aplikaciji. (Bolja opcija — deset tisuća koraka — nedostižan je san; cijeli dan bih trebala hodati). Četiri tisuće koraka napravim do placa i natrag, ali ne po ovakvom danu koji mi se gadi i gledati, s mokrim snijegom koji je prestao padati, pa je još i gori. Na telefonu ni koraka, jer ne nosim ga po stanu, iako bih možda trebalo, za utjehu. Ovako mi se čini da sam sigurno gotova kad nemam zabilježen baš nijedan korak. Niti te korake danas mislim napraviti.

književne promocije

Dobro bi mi došlo kakvo književno predstavljanje, natjeralo bi me izaći. Hodati! Na te događaje rijetko idem jer me zanimaju, češće idem da me vide. Ako te ne vide, zaborave te, reče mi davno jedna književnica, kao savjet za preživljavanje u svijetu književnosti, nimalo pretjeran, nimalo naivan. Slično je bilo i za vladavine Kralja Sunca, Louisa XIV. (već sam ga spomenula). I na njegovu dvoru postojao si samo ako su te često viđali. Ako bi se izolirao na svome seoskom posjedu i ne navraćao pred kralja, makar pisao knjigu o kojoj će se raspravljati stoljećima (poput memoara Louisa de Rouvroy de Saint Simon), kad bi konačno došao, kralj bi srdito rekao:

»A tko je ovaj? Zašto je uopće došao? Neka ide tamo gdje je bio do sada!«
Dakle, propao si.

Prije svake promocije boga molim da si neću čupati kose od dosade, kao na onoj prekjucher, recimo. Gotovo me je dotukla! Na predstavljanje je doveden je-

dan živi mrtvac, pravi zombi, koji je cijeli sat gledao u jednu točku ispred sebe i u nju prepričavao svoju činovničku karijeru na fakultetu za književnost, istim ravnim tonom. Nepomičan! Da je barem mikrofon držao kako treba, pred ustima, a ne pred ošitom, da se orilo možda ne bi tako zamorilo (opet rima!), ali nije. Jedina živost (kao odnos prema sebi, prema nama nije postojao) naslućivala se iz poštalice: Da ne duljim, nakon čega bi nastavio duljiti. Ničeg nije ni bilo osim tog duljenja. I AI bi bio čovječniji! Kapci su mi padali na oči, stolica mi se užarila, kao ona na kojoj su ispržili Gupca, kičma je počela šaptati da će puknuti (kosti su, ako niste znali, psihotične, od psihe se i razbolijevaju), vidjela sam se kako ustajem, grabim kaput, tašku, i kažem: Sorry, moram ići. Prokleta pristojnost, prokleti *kinderstube*, kako se nekad govorilo, držao me je na stolici dok zombi konačno nije završio.

Onda se čudimo da na književne tribine dolazi deset ljudi (što je sjajna posjećenost), a na koncerte pjevača deset ili sto tisuća! Dovoljan je jedan takav, jedanput doživljen, pa da uđe u legendu kao razlog izbjegavanja književnih tribina kao najgorih duhovnih stupica.

Dodatno sam se umorila već od samog prisjećanja.

Ivana Šojat

Mama

(skica za roman)

98 Volio sam je.

Mislim da sam je volio.

Ako voljeti nekog znači htjeti da te taj netko zagrlji, onda sam je volio živčano i nestrpljivo, ljubavlju koja podsjeća na čekanje božićnog jutra i darova ispod plastične jelke koju je stari zbog mene morao držati na stolu u blagovaonici. Zato što sam dugo mjesečario i pišao u krevet. Pišanje je bilo manji problem. Zbog toga mi je madrac smrdio kao vrtički klozet, no zbog mjesečarenja sam u snu padao preko stvari i budio se krvav.

»Kao da se pokušavaš ubiti«, rekao je stari kad me jednom usred noći vozio na Hitnu nakon što sam u snu pao preko bicikla koji je držao u predsoblju. Nisam po njegovu glasu mogao procijeniti je li ljut ili zabrinut. Nisam, zapravo, bio u stanju misliti. Krv mi se iz razjapljene rane na čelu slijevala preko očiju. »Imaš još jedna usta«, pokušao se našaliti doktor na Hitnoj. Stari se kiselo nasmijao. Ja nisam. Mislio sam da bi mi možda bolje bilo da je sa mnom mama. Iz nekog razloga sam se tad sjetio Borisove mame koja mu ljubi razbijena koljena i uvijek ima one glupe sprejeve za dezinfekciju koji ne peku. Moj stari ima samo alkohol od kojeg mi suze frcaju na oči, ali ih treptanjem tjeram natrag, jer pravi momci ne plaču. Tako kaže stari koji nikad nije plakao.

Često sam se znao pitati plače li mama. S kim plače, zbog koga ili čega plače ako ikad plače? Znao sam poželjeti da plače za mnom, da me ne može pronaći zato što joj tata ne dopušta da me pronađe, pa bih se nacerio kao da je vidim kako rida i rekao: »Samo plači, manje ćeš pišat'«, kako je ona govorila meni kad bih plakao dok smo još bili zajedno.

Mrzio sam je.

Kratko i povremeno. Misli bi mi se tad u glavi uspaničile kao one metalik-zelene muhe koje slijeću na govna po parkovima, a ljeti i na naše prljavo posuđe u sudoperu. Kad to krene, kad mi se počnu u unutrašnjost lubanje za-

bijati kao u stakla, sjednem za računalo i pokrenem igricu u kojoj gazim kurve, škrugućem zubima i tiho, gnjevno ponavljam: »Crkni, kurvo, crkni!«

A onda me to prođe. Muhe se valjda ošamute od sudaranja i smire se. Sve se smiri, pa je počnem opravdavati.

Stvarno sam bio nemoguć kao mali. Sjećam se. Penjao sam se na zavjese, trgao ih, razbio televizor i nekoliko čaša. I dugo sam pišao u krevet. Možda stvarno nije mogla izdržati. Možda joj je netko trebao javiti da više nisam takav.

Kad pomislim na to, na mogućnost da joj netko kaže da više nisam nemoguć, polako me, kao pritajena životinjica koja se sprema za napad, obuzme bijes prema starom. U glavi mi se zavrti misao da bi baš on trebao nazvati mamu i reći joj da se »mali popravio«. A stari samo leži na kauču i zuri u televizor. Ne poduzima ništa.

Ponekad znam zastati na vratima njegove sobe i gledati ga kako zuri u taj ekran u buci tona pojačanog na najjače kao u oluji na moru ili jezeru. Gledam ga, a on me ne vidi. Želim mu viknuti da je budala, da je mama zapravo otišla zato što je on budala. Ne zato što sam ja bio nemoguć. Stojim cijelu vječnost i krv mi se slijeva u stopala koja kao da se pretvaraju u olovo. Onda odem u svoju sobu i igram igrice, vičem na ljude koji igraju zajedno sa mnom, ljude koje nikad neću sresti. Ponekad u tom vikanju provedem cijelu noć, pa poslije ne mogu zaspati od buke koja mi se u glavi i oko nje nagomilala kao sivi, olujni oblak.

Razmišljam, pitam se do kad bi se čovjek trebao nadati.

Na toj misli koja me nosi lebdim kao na madracu na napuhavanje, na slanoj vodi koja je ljujuška na vjetru koji se pojačava. Između dvaju bjesova.

Nisam se odmah htio javiti. Broj nisam imao u imeniku. S nepoznatih brojeva vrebaju ljudi koji ti žele nešto prodati ili referenti Zavoda za zapošljavanje.

Uporno me netko zvao s tog nepoznatog broja. Netko uporniji od mene.

Nisam joj odmah prepoznao glas. Zato je rekla: »Ja sam.«

»Stara?« pitao sam da provjerim. Nije rekla ništa. Samo je puhнула na nos. U slušalici je zvučalo kao da je vjetar. Htio sam joj reći da je i vuk kozličima rekao »Ja sam« kad je glumio njihovu majku. »Ja sam« može biti bilo tko. Možda sam joj zatim htio reći i da je to bila posljednja bajka koju mi je stari čitao. Pitao sam ga zašto je mama-koza išla po mlijeko za kozličice. Pitao sam ga je li ta koza zapravo maćeħa, kad nema svog mlijeka za kozličice. Stari mi je rekao da postavljam glupa pitanja i da mi više neće čitati bajke. Kad sam mu, puno godina poslije, spomenuo to čitanje te bajke, on mi je rekao da me samo htio naučiti da ne otvaram vrata svakome tko na njih pozvoni.

Stara me pitala što radim. Rekao sam joj da ne radim ništa. Bilo mi je glupo reći joj da odštopavam umivaonik koji se opet začepio od mojih dlaka nakon brijanja.

»Nigdje ne radiš?« promijenila je mama zatim pitanje. Nisam rekao ništa. Samo sam zatresao glavom, pa je ona pitala ponovo. Rekao sam da ne radim, da tražim posao. Bila je to samo djelomična laž.

»Naći ćemo ti nešto«, rekla je, a ja sam telefon prilijepio na uho dok sam iz kupaonice koračao prema svojoj sobi, prema balkonu na koji sam polako izašao. Imao sam dojam da sunce razdvaja oblake kao zastore, da izlazi van i smiješi mi se.

Mama se vratila, pomislio sam i u glavi mi je zašuštalo nešto poput onih zlatnih papira kojima ljudi u filmovima omataju ogromne darove za one koje vole. Zamirisalo mi je na *Happy Meal* u kojemu sam dobio Tomicu iz Tomice i prijatelja, kad sam ciknuo od sreće, pa cijeli dan oponašao plavu lokomotivu nasmiješena lica sa žutom jedinicom na boku.

Sve se vraća na početak, i to sam pomislio. Krećemo iznova, gdje smo stali. Zaboravit ćemo sve između, svih deset godina koje su se ugrurale između. Osjećao sam se kao klinac, no kontrolirao sam glas, pazio da ne pukne, ne prsne u nešto dječje, pa da stara pomisli da sam sretan.

»Dodi na kavu«, samo je odjednom rekla stara.

Nije me pitala ni kako sam, ni što sam tih deset godina radio, ni jesam li patio, jesam li završio školu, kako sam završio tu školu. Nije isto raditi nešto i osjećati nešto. Mislim da mi je to tad palo na pamet. Ili to pomišljam sada dok o tome razmišljam. Samo me pozvala na kavu. Glumio sam da oklijevam, da ne znam imam li nekih obaveza. Predložila je poslijepodne istoga dana.

»Pf«, stisnuo sam usne i na njih bučno ispuštao zrak, naginjao glavu čas lijevo, čas desno kao da me vidi, pa joj dočaravam to moje traženje nekog procijepa u vremenu u koji bih ugurao nju, nas i kavu. Znao sam da ne može znati da je vrijeme zapravo jedino čime raspolazem u izobilju, da uglavnom zurim u računalo, naizmjenično igram igrice i gledam *reelse* s glupim ljudima koji rade glupe stvari, pijem pivo, jedem sranja.

»Može«, rekao sam joj.

»Može«, ponovila je ona i rekla mi gdje i kad da dođem, premda je trebala znati da znam gdje stanuje. Ili, možda, nije. Kako bi mogla znati da ponekad biciklom prođem njezinom ulicom, navučem majicu s kapuljačom, nabacim sunčane naočale, čak i noću, pa polako prođem ispred njezine kuće, pogledam je li ondje, gori li svjetlo u prozoru koji gleda na ulicu? Ponekad vidim sjenu ili siluetu koja polako putuje kroz tu osvijetljenu prostoriju, pa se zapitam što li radi, što gleda na televizoru ili što jede, misli li na mene.

Nije mogla znati da sam u glavi imao popis svih njezinih kandidata za mog očuha, prema vozilima koja su se ispred njezine kuće mijenjala, prema motorima, skuterima, starijim ili novijim automobilima.

»Nazvala me stara«, rekao sam starom u kuhinji, otvarajući hladnjak. Posegnuo sam za napola ispijenom dvolitrenom bocom piva i čekao njegovu reak-

ciju. Stari si je pekao jaja na oko. Ulje je prštalo na sve strane. Valjda mu je kapljica tog ulja koje je cvrčalo frcnula na ruku, jer je naposljetku opsovao, no i dalje nije rekao ništa. Zato sam samo otišao u svoju sobu, ispio malo piva, pa otišao u kupaonicu srediti se.

»Što se tako dotjeruješ?« pitao me stari s kojim sam se umalo sudario u predsoblju. Nisam vidio lice kad sam mu ponovio da me zvala stara.

»Ideš?« ipak je rekao. Promrmljao sam da idem. Kao da mi je svejedno.

I on je zatim promrmljao nešto što nisam u cijelosti čuo. Mislim da je rekao: »Dobro se i sjetila nakon deset godina.«

Kad su se starci razveli, sud me prvo dodijelio mami. Ona me trpjela gotovo godinu dana, nešto manje od godinu dana. Ali, bio sam nenormalan, »luđak kao i stari«, kako je mama ponavljala svima, neizdrživ. Stara me zato jednog dana posjela na kauč u dnevnoj sobi i rekla mi da sam joj uništio život i da to više ne može podnijeti. Rekla mi je da ne želi da »onaj kreten«, misleći na starog, pomisli da odustaje od mene, nego da će me ona ostaviti ispred Socijalne službe, a ja ću otići gore i nekoj teti tamo reći da želim živjeti s tatom.

To mi tad nije zvučalo loše. Kod starog sam uvijek mogao raditi sve što sam htio. Zato sam čak pomislio da će mi tako biti bolje. Odigrao sam kako sam najbolje znao. Čak sam i suzu pustio pred tom tetom koja je zatim učinila nešto zbog čega je stara već sljedeći tjedan u auto potrpala sve moje stvari i mene i odvezla me do starog.

Obuzela me mučnina dok sam na biciklu klizio prema njezinoj kući. Osjećao sam se kao da sam opet u osnovnoj školi, pa pred cijelim razredom treba recitirati pjesmicu koju smo morali naučiti napamet. Jedno vrijeme sam zato samo stajao ispred kuće i disao na nos, uvlačio u sebe sve mirise njezine ulice. Netko je pekao kruh u jajima, netko drugi palačinke. Iz nekih dvorišta u nebo su se podizali zeleni oblaci mirisa pokošene trave.

Naposljetku sam pozvonio. Mama je nehajno otvorila dvorišnu kapiju i pitala me što stojim tu kao govno.

»Ajde, ulazi«, rekla mi je. Ponašala se kao da smo se vidjeli jučer. Bilo mi je zbog toga i drago i krivo. Nisam znao zašto.

Sjeli smo za stol u kuhinji koja je smrdjela na prljavo posuđe i talog kave. Kao i kod starog i mene, kad ni on ni ja ne želimo oprati posuđe, pa u sudoperu dobijemo »prljavu Himalaju«, kako to stari u šali zove.

»‘Očeš pivo ili džin-tonik«, pitala me stara. U čudu sam je pogledao i rekao joj da sam došao na kavu. Ona mi je uzvratila da nitko normalan ne pije kavu iza pet popodne. Rekao sam joj da ću isto što i ona. Ona pije džin-tonik. Čak ima i neke začine koji idu u to. Bilo mi je fino, pa sam se nalijevao tim i smijao se dok mi je objašnjavala koliko je moj stari glup i nesposoban. Kreveljila se. Baš je bila zabavna. Zvučala je zabavno čak i kad sam joj ponovio da ne radim.

»Naći ćemo ti posao«, odlučno je rekla i ustala smučkati nam još džin-tonika. Malo je teturala dok se vraćala s čašama i objašnjavala mi da će mi ona i njezin dečko naći posao u gradskom Zelenilu. On je tamo neki šef.

Kući sam se vratio pijan.

Starog sam opet sreo u predsoblju. Išao je pišati u trenutku kad sam ušao u stan.

»Pa jesi ti pio kavu ili si trčao kroz grmlje?« upitao me. Nisam znao kako zna da sam dvaput pao s bicikla.

»Samo budale piju kavu iza pet popodne«, rekao sam starom i pridodao da je to mama rekla.

Stari nije rekao ništa. Samo je otišao u klozet. Mislim da je pritom samome sebi u bradu promrmljao da sam pijan.

»Stara i Dražen su mi našli posao«, rekao sam starom nakon tjedan ili dva. Stari se samo zagledao u mene. Shvatio sam da nema pojma tko je Dražen, pa sam mu objasnio da je to mamin dečko. Stari je samo kimnuo glavom. Nije rekao ništa, pa ni ja nisam rekao ništa. Jedno vrijeme sam ga gledao kako pere posuđe, valjda čekao da ipak nešto kaže, no budući da je šutio, samo sam otišao u svoju sobu.

Nastavio sam odlaziti staroj barem dvaput tjedno. Za prvu plaću sam kupio dvije boce džina i nekoliko litara tonika. Zaboravio sam kupiti začine, pa me ukorila.

»Bez začina će netko pomisliti da smo alkoholičari«, rekla je glumeći ozbiljnost. »Za začinima smo fensi-šmensi«, dodala je i prasnula u smijeh. Dražen je u jednom gutljaju ispio barem pola litre piva i podignuo tako jako da se soba zatresla. Svi smo se smijali.

Mama se stvarno vratila. To i dalje nisam spominjao starom koji me i dalje nije ništa pitao. Samo bi ponekad zaključio da se od stare uvijek vraćam pijan, a ja bih mu šaljivo uzvratio da nisam pijan, nego sam fensi-šmensi.

Starog sam susretao u predsoblju u kojem se nijedan od nas nikad ne bi sjetio upaliti svjetlo. »Hej, mali«, rekao bi mi. »Hej, stari«, rekao bih mu. Kao da si više nismo imali što reći.

Milijun puta sam mu htio reći da je sa starom sve drukčije, da me ona obasipa pitanjima, tjera me da pričam, da o njoj znam stoput više nego što sam ikad znao o njemu, da smo prebrodili tih deset godina. Ona i ja.

»Ideš?« pitao me stari na povratku s posla, kad je vidio torbe pune moje odjeće u predsoblju u kojem sam ranije upalio svjetlo. Prvi put nakon cijele vječnosti sam mu vidio oči u kojima je bilo nečeg psećeg i tužnog. Kimnuo sam glavom i rekao da idem mami. Na trenutak je izgledao kao da me želi nešto pitati, pa sam čekao. Nije mi, međutim, postavio nijedno jedino pitanje. Samo je stao ispred štednjaka, počeo si peći jaja. Pošao sam za njim u kuhinju i gledao mu leđa. Opsovao je kad mu je tava umalo ispala iz ruke.

Poželio sam mu reći da znam da sam bio nenormalno dijete, da sam bio lud kao i on, mama mi je sve ispričala. Htio sam mu priznati da se sve slabije sjećam svega što je činio da me zabavi, da je sve to blijedo i jadno, godinama daleko.

»Idem«, rekao sam.

»Hajde, mali«, rekao je štednjaku.

Otišao sam.

Maja Ručević

Borilište

(fragmenti iz romana)

104 *U cijelom tom brezinom gaju, samo je u jednoj nastambi, sklepanoj i trošnoj, kao u Collodijevoj bajci, gorjelo svjetlo. U njoj je, usred svega tog zelenila, živjelo nekoliko odrvenjelih lutaka. Nastamba se zvala Bunker bez broja ili kraće Bunker bb. To nije bio njihov dom, u klasičnom smislu te riječi. Tu su, zapravo, osnovale svoje kazalište. I bile su žive, veoma žive. Katkad i na onaj životinjski, nesmiljeni način borbe za opstanak. Tada bi iz njihove nastambe, iz tog divljeg bunkera, dopirali krici i vapaji. Netko bi platio svojim drvetom. Netko se osakatio. Ostao bez sjaja, mirisa ili bi ga izjela crvotočina. Poslije takvih dana ptice bi u gaju, kao poslije oluje, kada grane sunce, opet pjevale raskošno i visokim tonovima, ali bunker bi se zamračio. Njušeći miris spaljenog drveta na zgarištu, lutke bi se primirile, uvukle u svoje godove, u defanzivnom stavu. Zatvorile bi svoje drvene kapke, poput škura na sobi umirućeg i nastojale prespavati dan, braneći se tako jedne od drugih. Bilježeći sinestetiku dana, samo je najmlađa lutka zapisivala njihove priče...*

Bunker bb

Osjećam promjene u anatomiji intuicije. Odrastam. A i više se fokusiram na želje koje mi kao i svakoj lutki pripadaju. Zasad imam pravo samo na maštu. To je jedini mogući izlaz. Još ništa, izuzev breza ovog gaja, nisam vidjela. A predosjećam, izvan bunkera postoje svjetovi u kojima žene uvečer piju vino kraj ograde i oblače nebesku konfekciju koju šiju vrijedni kranovi. Gradovi pitomi, u kojima divlji kestenovi zakrivaju njihova tijela na balkonima. I ja ću jednom biti takva žena, ona kojoj nitko ne piše i nitko je ne zove dok iz uzorka čipke na obrubu svoje ljetne haljine, u oker-modri sumrak, melankolično gata.

Vidim ti samoću. Ruke u molitvi. Tvoj glas, kompas. Pazi na dušin kompas.

U prošlom životu bila sam monahinja. Čim napustim bunker, ali do toga još moram tesati drvo da očvrsne, ispunit ću sebi želju o kojoj nikome ne govorim. Nikada i neću, i to znam. Takvo nešto od mene bi napravilo čudakinju, a ja sam već sujesna da je svijet prema takvim lutkama okrutan. Kao vrlo mala lutka šetala sam gajem i pomislila: ono što je u mojoj glavi nitko nikada ne mora saznati. To je bila moja prva sujesna misao o pravu na izbor. U bunkeru izbora nema.

Postoji nešto u meni čemu ne mogu nazrijeti ni genezu ni krajnji ishod, a tiče se neizmjerne potrebe za osamljivanjem. Imam šum na srcu i osjećam zamršenost energije, nešto nalik na Pollockova psihodelična platna. Ne mogu normalno disati. Potreban mi je privatni hezihazam da bih osjetila vodstvo u sebi. Ovdje nema utočišta ni oslonca. Ovdje se događa nešto trulo, neko muljevito propadanje, živ pijesak za zdrav razum. Radar ne radi kako treba. Frekvencija nasilja zaglušuje i ne čujem glas nutrine.

Bunker bb

105

Groteskna vrckavost isforsiranog izraza lica prekrivenog mrežicama rozog tila. Zlokobno proročanstvo veselih satenskih krpa. Kreveljeća pakost. Nešto opasno pritajeno izbija iz naoko radosne lutke–klauna čiji hihot dopire iz kupaonice. Dan je od samog početka napet, prošaran nevidljivim, ali gotovo opipljivim iskrama netrpeljivosti u zraku. Lutke besciljno tumaraju kuloarima bunkera, možda su same sebi cilj? Umorne aure kruže jedne oko drugih tražeći povod silovitom sudaranju. Odjednom, prolom jauka iz vodene kutije. Štrkljaste noge trče brzo. Pet metara dugačkih kao maratonska staza. Pokreti gonjeni jezom, a ipak, u slow motionu. Pred vratima vodene kutije stojim ukopana i znam: za sve su krivi oni opojni kemijski spojevi u blijedo zelenkastim bocama poslaganima u mračnim prostranstvima bifea. Otvaram vrata, ali guraju me van uz glasne povike. Zatvaraju. Virim kroz ključanicu. Sve je poliveno, štrcaju mlazovi tuša, dvije lutke oznojenih vratova u grčevitom klinču pokušavaju podići lutku Ljudmilu. Ona ceri zubnu protezu i jeca. Vade je iz kade; sva nabrekla, oslanja se o veš–mašinu, naglim potezom povlači frotirnu krpu s crvenim logotipom Faks helizim »Prima« s mašine i ruši sav sadržaj, kožni nesoser, češalj s ravnomjerno raspoređenim tankim zupcima, vrećicu sa spužvastim i metalnim viklerima i iglama, sodu bikarbonu, britvice. Pada na koljena i neartikulirano vrišti, proklinje, ne prestaje plakati. Preludij za poslijepodne jednog očaja. Odškrinem vrata da bolje vidim. Srce mi tuče kao u kolibrića. Želim unutra, želim se ubrizgati u srce pijane lutke koju volim i reći joj da će sutra osvanuti novi dan, i neće biti crn. Ali Ljudmila pada u nesvijest, negdje točno na sredini hladnog mozaika pločica, između kamencem oštećenog ruba kade i plastične košare za veš. Jedna od dviju lutki u vodenoj kutiji izgovara: Zovi Hitnu.

Poezija dana je ispjevana.

Bunker bb

106

Bijeg iz bunkera planiram dugo i temeljito. Pamtim svaki detalj, želim sve ponijeti sa sobom. Znam da ću se još dugo nakon odlaska boriti s podvojenim osjećajima mržnje i ljubavi. Uspomena koja će tek nastati bit će filigranski primjerak madlena. Spoj rembrandtovski svijesti o prolaznosti vremena i voice-over i slow motion skokova među kazaljnkama, sve isprskano mrljama Zolina naturalizma. Umjetnost nakaznog mehanizma jenjavanja. Jenjava sve, poput boje iz cvjetastih tapeta u hodniku bunkera, tom poprištu sukoba, guli se i implodira pod pritiskom propadanja. Istanjuju se žicolike garote telefonskih kabela koji su me davili u košmarima, kao i nacereni kosturi od azbestne staklene vune u termoakumulacijskoj peći pokraj koje sam spavala. Ako to ne sačuvam, pobjeći ću s beznačajnim prahom. Godinama smo u bunkeru skupljali blago, prolazili pokraj njega imuni i nezahvalni. Sve ću spasiti. Naslijedit ću ovaj Had kao rijetku terminalnu bolest, njime i ploviti, ali nikoga i ništa nigdje neću prevesti, sve ću kao pohlepni lađar zadržati za sebe; i mirise faširanog mesa u rijetka i slatka nedjeljna poslijepodneva bez utučenog fragmentiranja po sobama, i podzemnu tamu spremnika kauča na razulačenje u kojem krijem svoj dnevnik, i bale dragocjenog žerseja, muslina i pliša, škare kojima su lutke rezale kose i jezike, batove za meso kojima su tukle butove i glave, ispišani pijesak za mačke koje su tu oboljevale od podmuklih virusa, tlakomjer kojim se mjerila visina pritiska otrovnih tvari u odrvenjelim gušteračama, sabrana djela realizma u tamnozelenom uvezu boje bora u zimski gajski sumrak. Bježat ću ploveći, razjareno, kao vodeni Harun koji istodobno ima i misiju i prokletstvo da doživotno pamti.

Bunker bb

Noć balzamira zapaljeni bubnjić dana, cvilež šina kojima danju hropću zaparene ljudske lokomotive. Ciljevi, planovi, programi, sve ušuti, ogoli se i od boja. Monokromatika smiraja. Neko vrijeme samo ležim. Potom nahrupi južni rub bunkera. I u njemu sitna tijela koja okretanjem oko moje osi oblikuju optiku sjećanja. Ponovno je sve raznobojno, pokretno i bučno. Ponovno palim crni vrh solarnog pleksusa. S planine iznad koje lete nezaboravni gorostasi dolijećem u padobranu umora. Upadam u cijev poznatih hipnotičkih vizuala. Tu je Sila, preimenovala se iz Mile, Ljudmile, tvrdila da se tako zove pri kraju života. Ona je najpokretnije sitno tijelo u mom kaleidoskopu uspomena. Sitna Sila teško umire. I dok to čini, širi oko sebe svoja filigranski krhka krila da je ne zaboravim. Sve je u njezinu životu bilo prošiveno nepoderivim koncima nježnosti, otpornim poput niti koje tkaju neke vrste paukova, a koriste ih čak i plastični kirurzi za delikatne zahvate. Zašila je njima svoje oštećene živčane završetke, hladnoću u kostima i melankoličnu narav. Zato se i nije bacila s

mosta sa svojom djecom šezdeset i četvrte. Dovoljno je bila staložena. Znala je da je njezina misija davanje. Tako je i starjela. U mene je ubrizgala cijelo svoje biće kao infuziju u vodu Hada kojim postojano teku rijeke boli, jadikovanja, vatre, zaborava, mržnje, sjećanja i hladnoće. Voljela me. Dala mi je sve što je mogla. Nedostajala mi je čak i kada sam bila pokraj nje, dok je bila zdrava i u snazi. Nikada to nisam shvatila. Je li moguće nekoga oplakivati dok još nije iščeznuo i dok ti nesebično daje sebe? Kao da sam se oduvijek pripremala na trenutak u kojem će započeti hlapljenje. Demencija ju je samo produhovila. Kada je nastupila, jednog dana kada sam ušla k njoj u sobu, rekla mi je: »Baš dobro da si došla, majčice moja«. Možda sam joj i bila poput majke, tko zna. Toliko zaštitničkog impulsa ni prema kome nisam osjetila. Bila je silna čak i u toj zbunjenosti, pobrkavši naše odnose i uloge. Štoviše, toliko ih je ispremiješala da mi i dalje lebde pred očima kao lelujave, neegzaktne, ali upečatljive šare. Oduvijek tražim muškarca kakvog bi ona odobrila. Pouzdanog, srčanog, koji se ne boji otvoriti svoje karte, ma kakve bile, i pomiješati ih s mojima. Koji bi me smatrao »posebnom« (njezina omiljena riječ za karakteriziranje nečijeg dobrog srca), izdvojio me od ostalih žena i vjerovao u mene, baš kao ona. S koliko je samo pažnje slušala o mojim osjećajima, zapažanjima, bodrila svaku moju misao i želju. Odrastajući i školujući se, postajala sam kompleksnija, i kao u svakom ljudskom biću koje razmišlja, stremi i čezne, unutar mene granalo se drvo raznorodnih težnji. Neuka i priprosta, a osjećajna i razborita, usmjeravala je moje pupoljke k suncu. Svaki put kada kiši, u bunkeru otvaram kišobran za nju. Za njezin košmarni, a dobrohotni unutarnji svijet. Ne smije se smočiti ta proćelava glava, sunce moje sićušno. Moja predsjednica bunkera od plijesni. Moja zaštitnica. Sila Ljudmila.

107

Gorka voda

Svaki čvrsti oblik materije zasniva se na kristalnoj strukturi, no ako se čvrsto tijelo ne sastoji od jednog, nego od većeg broja sitnih kristala koji se granaju u raznim smjerovima, izostaje pravilni oblik i nemoguće je vidjeti simetriju. Tako kažu pravila.

Čvrsti ste, mladi i jedri, a već razlomljeni. Nema simetrije u vašim osmijesima kao ni u onima koje prenosite potomcima. Nema simetrije u razdoru kristala. U pukotinama između poredanih vrijednosti od kojih se očekuje trajanje, puše i fijuče. Nešto satire caklinu. Nešto ledeno šiba i struji iz vaših rascijepljenih pogleda na život. To su vaša asimetrična djeca. Predana nasljeđa straha od strukture. Vjekovni genski formfehlerei. Humanoidne utvare, bujajuća tijela podložna iznenadnim i neobjašnjivim bolovima među rešetkama, psihe rasporene oštrobriđnim zupcima rasapa koji prati svaki pokušaj uspostave stabilnog identiteta. Tijela ste, čvrsta, napeta i zategnuta, kao puni luk krivnje koji poput aureole treperi iznad vaše savjesti. No treperi li, doista? I je li više

ikome važan? Vaša su napuknuća, kako život teče, za vašu djecu sve obesmišljaj-nija. Ionako ih nikad niste pitali: Puca li nešto i u vama? Briše li nas nešto u vašim očima? Možda ste zaleđeni baš zato što mi nismo znali biti topli?

Gorka voda

108

Ne znam kako bih vam prišla. Kako se prilazi uspomeni na osobe koje su toliko boljele? Smrt je tu nevažna granica, sve se već zbio prije nje, i njezina neumit-nost donijela je samo neku vrstu prozračnosti. Ne moram se više baviti tijeli-ma, riječima, pogledima. Doživljavam vas, oživljavam, proživljavam i dalje na bezbroj načina (sjećanjem na zrnatu strukturu sira koji si voljela ili na nez-grapni rukopis malobrojnih pisama koja si mi napisao), sve vrijeme ne znajući što točno činiti s vama. Kao da je vaša ovozemaljska prisutnost hranila neku vrstu lakoujerne i infantilne nade da bi se nešto ipak moglo promijeniti prije kraja. Danas pomišljam kako je to bilo ljudski i prirodno. Ono što je još neko-liko godina nakon vaših smrti ostajalo neprirodnim bio je moj pokušaj da vas opravdam, nastojeći vaše amorfne i promašene uloge utisnuti u neki kalup, ali nisam vas mogla ni oblikovati ni ispeći, oživotvoriti kao konkretne subjektne izvjesnosti. Oduvijek ste mi izmicali. Ostavljali me, zaboravljali, nedovoljno bodrili, nerijetko kritizirali, čak ste osjećali i ljubomoru (nikad to neću shvati-ti). Ne shvaćajući svoje zadaće i važnost u razvoju onoga kojeg ste stvorili, pod-bacili ste i pretvorili se u okamine disfunkcije. Ne klanjam vam se više. Stigla sam do kraja zalihe misli o vama. Ne pamtim temperaturu vaših ruku, obraza, čela. Niste me mnogo dodirivali. Grlili ste mlako, kao da vas je stid. Ta foto-grafija na kojoj ste me tek napravili još će neko vrijeme stajati ovdje u gorkoj vodi moje zlopamtljive prošlosti. Ne volim vas. Volim samo spoznaju da sam vam, prije nego što sam to sebi priznala, uspjela oprostiti to što me niste željeli i shvatiti razloge zbog kojih mi to nikad niste htjeli nadoknaditi. U ovom životu odmjerila sam snage sa svojom karmom. Kao u kakvom svirepom borilištu.

Gorka voda

»U smislu starine patina je svjedočanstvo svega što se tijekom povijesti de-silo predmetu. Odlomljen dio noge namještaja, trag grebanja na ploči stola, isušenost boja, naprslina u završnom sloju ili u glazuri kod keramike, nježni tragovi istrošenosti na rubu ploče. Sve te stvari sudjeluju u stvaranju mekšega vanjskog izgleda, te suptilne promjene u boji, sve to gradi karakter predmeta. Patina u sebi nosi sve ove efekte, bilo prirodne ili uzrokovane djelovanjem čo-vjeka i sve to zajedno čini pravu starinu«, stoji u definiciji na internetu.

Na toj fotografiji mi smo zametak nedovršenosti. Nepodnošljiva težina ne-postajanja. Ne služim se rado parafrazama poznatih naslova, ali Kunderin je

tako prikladan. Zbog patine smo omekšali, baš poput naših karaktera, smežuranih pod teretom reizmišljanja. Zaborav je neumoljiv omekšivač krutosti čijenjenica, i koliko god ja u toj patini vidjela sve suprotno od onoga što je njezina relevantna značajka — suptilnost promjene — morat ću prestati tražiti značenja tamo gdje ona nikad nisu niknula. Zamjerke, optužbe i gorčina ustupile su mjesto nečemu nalik na staračku popustljivost i rezignirano odustajanje. Nema lijeka za naprsline i okrznuća. Na kraju krajeva, to je umjetnost, to stvara patinu–starinu. Oštećeni i minuli trajat ćemo poput najčuvanijih remek–djela, s jednom razlikom: mi nismo Mona Lisa nad kojom pažljivo bdije cijelo jedno stručno osoblje. Osim toga, naš muzej nitko ne posjećuje. Ipak, jedinstveni smo.

Ta se apartnost, među ostalim, ogleda u našim nogama na kaldrmi toga provincijskog gradića. Svatko od nas pozira različita stava. Muškarac sa stopalima već duboko i zaneseno okrenutima prema van, k sujetovima i egzotičnim vizurama, žena s vršcima ulaštenih cipela, položenima ravno, beznadno poput crte na elektrokardiogramu umirućeg, dijete s nogama okrenutim prema unutra, ka krivnji, rupi, nedostatku.

Ima li smisla pokušavati prebroditi nerazmjer između zabilježenog trenutka koji nije ispunio svoju svrhu i godina i godina iščekivanja da on ipak postane nešto za što nije postojalo dovoljno snage ili bar zericica dobre volje sudbine? Tu vrstu umjetničke obrade prepustit ćemo patini.

Dijete stoji između roditelja koji ga drže za obje ruke, ali ti stisci nisu isti. Majčina ruka djetetove prste obujmljuje »pravilno«, reklo bi se predvidljivo, no očev je stisak nehajan, čak i nezgrapan; kao da s pola ruke zahvaća zglob i podlakticu, ne prste, ne prve reflekse, ne inicijalne potrebe. Iza oca je niz kamenitih zgrada, iza njegovih leđa tabla zlatarske radnje. Sve upućuje na monden život u bijelom kamenu. Na budućnost u kojoj za ruku ne drži mladunčad, ne pazi na svoje ptiće poput jastreba u skandinavskoj divljini dok ženka leti natrag u Afriku. To ne ide uz takav habitus. Iza majčinih leđa uredno je potkresana živica i krošnja nekog stabla. Ona naginje usamljenosti. Dijete je između, u međuprostoru između dva tijela i života, kao sred vjetrometine. Njegov put je otvoren i ne vidi se od majčinih leđa, ali svakako vodi u dubinu ulice kojoj se ne nazire kraj. Izlazi li na rijeku? Na trg? Korzo ili park? Na što izlaze neželjena djeca? Jesu li ona ustvari ćorsokaci u koje se zavlači patina poput preuranjene zrelosti? Postaju li takva djeca starinom već pri prvom pogledu u fotoobjektiv?

109

Gorka voda

Ponekad sam embrij. 46 kromosoma, 23 od tebe i 23 od tebe. U minijaturnoj galaksiji otisnuli ste svoje zapise, ne zapitavši se želite li to uistinu, želi li to embrij. Jezikom gorke vode toliko je puta dosad izgovarao: ne želim vas, ne želim vas, ja sam taj koji ne želi vas, a ne obrnuto! Ponekad, da, sasvim često, do kraja vaših života, lagao je sebi da vas ne voli.

Nešto se zakompliciralo. Nešto nije pratilo linearni, kronološki, anatomski razvoj ljubavi. Kod mene kao da se sve vraćalo unatrag. Starila sam prividno, očekujući sve ono što očekuju sitne, neiskusne godine. Starila sam kroz optiku djeteta, žudeći za zajedništvom, za cjelinom od troje. Dok su se drugi brinuli o slobodnim aktivnostima, diplomama, zaposlenjima, kreditima, pravljenju novih embrija, maštala sam o svemu što nismo utjelovili. Patetično, jedna od onih stvari kojih se čovjek stidi, nerado ih dijeli s drugima, radije s dnevnikom. Što je sve moglo, a nije učinilo troje?

Troje nije išlo na ljetovanje, plivalo i prskalo se, lovilo ribice u plićaku i jelo sladolede. Troje se nije sanjkalo na brdu iza kuće. Troje nije kretalo zajedno u školu, učilo brojke i slova. Troje nije prolazilo kroz prve simpatije, ljubavne jade, prištiće, ponižavanja, buntove, euforije, svjedodžbe, pohvalnice. Troje nije odabiralo kućnog ljubimca i s njim razdragano šetalo šumama. Troje nije neplanirano uskakalo u auto i odlazilo na izlete na kojima se prstima jedu hrskave lepinje i pečeno meso. Troje nije zabrinuto trčalo u sklonište kada je bio rat. Troje nije nedjeljom uvečer peklo palačinke i preokretalo ih u zraku gađajući tavu. Troje nije odlučivalo o popisu za nabavu na tržnici ni raspoređivalo teret punih vrećica po rukama. Troje nije plakalo i tješilo. Troje nije do besvijesti utiskivalo poljupce, dok ne dosade. Troje nikada ništa nije zajedno činilo jer troje nije postojalo.

Troje postoji samo na fotografiji i u nedosanjanom dnevničkom snu. Iako sam željela da raste, troje se ne razvija. Mora implodirati. Vratiti se u stadij zametka. Troje je potrebno pobaciti i balzamirati. Zauvijek pospremiti u spomen-kutiju. Ne Pandorinu, već Norinu. Troje se više ne smije otvarati jer to troje, iako nezaživljeno, volim.

Bunker revisited

*ikebane, kaleidoskope, centrifuge
igle, škare, bodeže
djeteline, knjige, nakit
tablete, alkohol, lutriju
preljube, izdaje, razvode
psovke, suze, batine*

*sve sam to,
kao okamenjene bidermajere,
bacila nekim novim
mladenkama bunkera*

Rade Jarak

Vatromet

(iz romana u nastajanju)

*

111

Ostajali smo među zadnjima na plaži. Kad bi većina kupača otišla ili se povukla prema Excelsioru gdje je još bilo sunca, a sjena padala s Lazareta i polako osvajala površinu žala, napravili bismo još jednu »banju«. More je bilo srebrno i prozirno. Potom bismo se brzo obrisali u sjeni i kretali kući. Nebo bi posivjelo, nad morem se povlačila blijeda izmaglica, iznad grada su letjele čiope u kaotičnim, shizofrenim putanjama, ispuštajući kratke i oštre krikove, i uskoro je trebao nastupiti prvi sumrak.

Kad bih stigao kući, tetka bi pripremila laganu večeru, sendvič od sira i pršuta i pomadore sa solju, ponekad i brodet preostao od ručka. Onda bih se istuširao, obukao čistu majicu, kratke hlače i sandale. Tetka bi mi dala novce za kino, spustio bih se u grad kroz Ulicu od Buže, i otišao prema kinu.

Za vrijeme najdužih ljetnih dana, oko ljetnog solsticija, mrak je padao u osam sati i trideset minuta navečer (što je sada devet i trideset, jer se »ljetno vrijeme« službeno pomaklo unaprijed). Tada je počinjala prva predstava u ljetnom kinu.

Ljetno kino *Jadran* nalazilo se na padini ispod Svete Marije u starom gradu, u Ulici iza Roka, zbijeno između visokih kuća. Ukoliko bi se prikazivao neki razvikani filmski hit, svi prozori, tarace i mali balkoni bili su puni ljudi koji su se pripremili gledati film. Stanari su pozivali u goste prijatelje i rođake da zajedno gledaju. Simpatični su bili mali balkoni, kao improvizirane lože, na koje bi stale dvije ili tri stolice te mali stol na kojemu su bila osvježavajuća pića, kava i čajevi, pepeljare. Sav taj šareni narod nagrnuo bi na prozore, tarace, balkone da besplatno i s visine uživa u filmu.

Na vrhu kina nalazio se mali bar u kojemu se moglo kupiti piće, ali mi klinci najviše smo voljeli sjesti naprijed, u prvi red, jer se ispred nalazila beton-

ska gredica s cvijećem, na koju se moglo pružiti noge. Neki su čak sa sobom od kuće donosili jastuke, »kušine«, koje bi stavili pod leđa na drvene stolice da bi se osjećali udobnije. Jednom prilikom netko je donio pečenu kokoš iz jeftinog restorana u obližnjoj Ulici Garište, i ekipa je jela batke, karabatkke i bijelo meso ne skidajući pogled s ekrana, dok im se mast cijedila niz obraze.

Taman kad bi krenula uvodna špica i prvi kadrovi filma, neprimjetno bi pao mrak. Ali više ništa nismo primjećivali, osim šarenih slika koje su se izmjenjivale pred nama na velikom ekranu.

Gledali smo skoro sve što je bilo na repertoaru: *Otimači izgubljenog kovčega*, *Žandarm iz Saint Tropeza*, *Deset zapovijedi*, *Ćao inspektore!*, *Top Gun*, *Veliko plavetnilo*, *Nebeska stvorenja*...

Kad bi film završio odlazili smo Ulicom iza Roka prema Stradunu. Govorili smo: »Bio je dobar film.«, ili: »Odličan je! Stvarno, jako dobar!« i slične stvari.

Izlazili smo na Stradun, u rijeku ljudi, napraviti još koji »đir« prije povratka kući. Neki su radili »dugi đir«, što se govorilo da »poljube Zvonik i mala Vrata od Pila«, a drugi su radili »kratki đir«, negdje od Široke ulice pa do slastičarnice »Cele«. Napili bismo se vode na Onofrijevoj fontani i potom smo odlazili kućama, sretni što je ujutro novi dan, što ljeto traje, i što ćemo se ponovo naći na plaži.

*

Dživo je još jedan od mojih novih prijatelja s plaže. Ujutro dolazi po mene oko osam sati, stoji u našem predvorju, snažan i preplanuo u majici kratkih rukava. Orlovskog nosa i smeđih očiju. Stariji je od mene dvije godine i dobio je barku koja je na vezu u starom portu, iza Svetog Ivana.

Uzimam šugaman i odmah krećemo. Spuštamo se u stari grad prolazeći ispod podvožnjaka i kroz Bužu. Spuštamo se Ulicom Ruđera Boškovića, »Ulicom od Buže«, pa pored knjižare preko Straduna koji je skoro sasvim pust tako rano ujutro. Prolazimo pored Kneževa dvora i katedrale i penjemo se na Pustijernu. Tamo se nalazi Dživov magazin u kojemu su stvari potrebne za barku.

Ušli smo na Pustijernu, uz Mrtvo Zvono i Svetu Mariju, najstariji kvart u gradu. Ušli smo u utrobu Pustijerne, pod volte, u mračne srednjovjekovne prolaze. Na jednom kantunu, prema Jezuitima, nalazi se magazin. Dživo ga otvori i uđe, rupa je mala i mračna. Uskoro izvadi motor, »bidon« benzina i vesla.

Vesla su jako stara, drvena i debela, s oljuštenom bojom. Motor je pravi raritet, stari britanski *Seagull*, iz tridesetih godina, prije Drugog svjetskog rata, motor od »tri i po konja«. Možda nitko u gradu nije imao tako stari motor.

Dživo motor prebaci na rame, u drugu ruku uzme bidon benzina, a ja uzmem vesla. Nosio sam vesla ukriž, preko oba ramena.

Benzin se nikada nije smio ostaviti na barci, jer bi se vrlo lako moglo dogoditi da ga ujutro više ne bude.

Spustili smo se s Pustijerne skalinama pored katedrale, pa smo krenuli prema portu i Porporeli hodajući Ulicom Damjana Jude, podno gradskih zidina. Izašli smo u porat na mala vrata od Akvarija.

Išli smo uz tvrđavu Svetog Ivana sve do veza. Barka je također bila »starija od Isukrsta«, mala drvena ribarska pasara s početka stoljeća.

More je tu bilo plitko, jedva do koljena zbog jutarnje oseke, ali je obala bila visoka preko dva metra. Da bi se mogli spustiti niže do barke, u rivu su bili uglavljeni željezni klinovi, s vremenom zahrđali, i željezne alke za vezivanje, smještene tu i tamo između kamenja. Dživo se spustio niz rivu stajući nogom na metalni klin i skočio na barku. Potom se privukao konopom k obali. Kad se privukao, imao je vremena samo sekundu ili dvije da uzme teški motor, prije nego što ga konop s krme počne vući natrag. Ali on je imao snažne ruke, uzeo je motor i odnio ga na barku te pričvrstio na krmi. Dodao sam mu vesla pa benzin. Potom sam i ja skočio na barku. Prova je bila prilično nestabilna i trebalo je paziti prilikom skoka da se održi ravnoteža i ne upadne u more.

U barci je bilo vode, na dnu, ispod »pajula«, jer je dno malo propuštalo. Digli smo pajule i »sekali« barku. Izbacivali smo vodu u starom kanisteru presječenom na pola.

Odvezali smo barku, stavili vesla i počeli veslati unatrag prema većoj dubini. Dživo je namotao konop na okruglu glavu Seagulla i potegao. Ali motor nije mogao upaliti.

Barka je plutala skoro na sredini porta. Dživo je iznova i iznova namatao konop, motor bi kresnuo, proradio pa stao. Nešto nije bilo u redu.

Plutali smo i ometali ostali promet u portu. S nekih brodova u prolazu počeli su beštinati.

— Maknite se, aj'e... Miči se budalo, aj'e...! Kreteni...

Doveslali smo do Malog mula gdje je bilo mjesta za pristati.

Na Velikom mulu, koji je izgradila Austrija, pristajali su brodovi za Lokrum i Cavtat i drugi turistički brodovi. Dok je Mali mul bio zapravo iz vremena Republike, star možda i tisuću godina. Bio je nešto kraći, jer je dio mora kasnije bio nasut na Peskariji. Na Malom mulu vezivali su se i okupljali uglavnom ribari, tamo je bilo ribarskih mreža i kašeta za ribe, i obavezno mnogo ribarskih razgovora.

Vezali smo se za kolonu, stavili dvije »pajete« da se barka ne tare o mul i Dživo je počeo čačkati oko motora. Pokušavao je spojiti neku cjevčicu za benzin. Sunce je peklo, znoj mu je curio niz lice, niz orlovski nos i preplanule, mišićave ruke.

Ipak, motor nikako nije mogao proraditi.

Jedan od ribara koji su stajali na mulu i razgovarali, pride, nagne se i upita:

— Što je s motorom?

— Ne radi. Cijev za benzin je u redu, provjerio sam — reče Dživo.

— Uzmi i dolij *Dvotaktola*, *cazzo* — reče ribar.

Dživo se popenje na mul i ode po *Dvotaktol*.

Ja sam ostao na barci, kosa mi je bila slijepljena na sljepoočnicama od znoja, ali to me uopće nije brinulo. Uskoro, Dživo se vratio s plastičnom bocom *Dvotaktola*. Nalije ulje i kresne motor konopom. Motor konačno proradi — a ja se popenjem i odvežem barku. Dživo stisne ručicu motora i doda gas, jer stari *Seagull* nije mogao voziti u rikverc. Barka krene naprijed i odvoji se od mula u blagom luku.

Motor radi, to je najvažnije. Prošli smo Kaše i Porporelu i krenuli prema Banjama, povjetarac nas je rashladio. Bacili smo sidro na kraju Strompulina, prema Komardi.

Onda smo se okupali i potom skupili društvo i krenuli barkom prema Orsuli.

114

*

I ja želim otići bos na plažu. Na sebi imam samo kupaće gaćice, a šugaman nosim oko vrata. Ali pošto stanujem nešto dalje od ostalih, put je duži.

Moja je uličica od utabane zemlje, tu treba brzo preći preko sitnih kamenčića koji se zabijaju u tabane. Najveći problem je asfalt izložen jakom suncu, asfalt je skoro užaren. Kao ploča na špaheru.

Najteži je onaj dio gdje trebam preći cestu i raskršće kod podvožnjaka, ispod vatrogasaca i spustiti se asfaltom pored parkinga prema tvrđavi Revelin. Brzo pretrčavam cestu kao da trčim po žeravici. Cilj mi je dokopati se bijele crte koja označava kraj kolnika. Ona je tek blago topla i mekana, kao da će se uskoro rastopiti. Potom hodam po bijeloj crti, nogu pred nogu (poput Indijanca).

Iza Revelina postavljeni su stupovi za naplatu parkiranja, identični kao u francuskom komičnom stripu *Gaston* (*Gaša*, tako je izlazio u *Stripoteci*). Iza Revelina hvatam malo sjene. Na Pločama pored butige, pločnik je mastan i prljav, na njemu ima izvrnutih korneta od sladoleda, zgužvanih kutija cigareta, odgrizaka jabuke i drugih nečistoća od tko zna čega. Prošavši trg na Pločama idem kroz Lazarete da izbjegnem gornju cestu i asfalt. Na grubo tesanom kamenu Lazareta, pored štandova sa suvenirima i dalje, uvijek ima komadića stakla, od čaša i pivskih boca, preostalih nakon tuluma prošle noći.

Nebo je bilo potpuno otvoreno i teško je bilo podići pogled.

Zaranjamo zajedno prema dubini i bovama. Njezino tijelo u kupaćem kostimu pod vodom nalik je na nestalnu, titrajuću mrlju. Na trenutke blještavu mrlju nasuprot tamnomodne pozadine, ako je na tom dijelu dno kamenito, ili nasuprot zelene pozadine, ako je ispod pijesak.

Izranja s kosom slijepljenom na potiljak i vrat, a sunce sija u njezino lice. Potom oboje duboko udišemo zrak i ponovo zaronimo.

Na jednom mjestu na morskom dnu ležao je stari odbačeni automobilski kotač, »rota«. Zaronili bismo sve do njega i dodirnuli ga vrhovima prstiju.

Nešto kasnije sjeli smo na žale.

— Hoćeš li doći kod mene doma? Da nešto pojedemo — upitala me.

— Kod tebe? — odgovorio sam iznenađeno.

— Da. Gladna sam. Roditelji mi nisu doma. Pošli su na put.

— I moji su otišli na put.

— Moji su u Švicarskoj, u Ženevi.

— A moji u Zagrebu.

— Dođi onda lijepo kod mene. Pojest ćemo nešto i vratit' se opet na Banje.

— Važi.

Bio sam sretan što me pozvala kući. Bio sam sretan što ću je još bolje upoznati, tu malu divlju djevojčicu s plaže. Što ću čak otići kod nje, u njezinu kuću. To je bila čast kakvoj se ni u snu nisam nadao. To je bila čast kakvu možda nitko na plaži nije dobio. Zar sam ja taj sretnik?

Popeli smo se na cestu i onda prvom ulicom dalje uzbrdo. Penjali smo se tako neko vrijeme držeći se skalina koji su bili u sjeni.

Na dugačkom zidu složenom od grubo tesanog kamenja, nalazila su se manja zelena vrata. Tu i tamo između kamenja pri dnu zida probijale su suhe travčice, a pri vrhu rastao je veći grm kapare, kao kruna, ili neki grb zaboravljene vlastelinske obitelji. Na vratima je bila zahrđala metalna ručka.

Ona se uhvati za ručku i osloni ramenom na vrata te ih gurne unutra. Vrata se škripeći otvore i mi uđemo u dvorište. Po sredini je bila popločana staza s pergolom na kojoj je rasla vinova loza. Pored staze nalazile su se kamene vaze s kaktusima i dubrovačkom zečinom. A iza, s lijeve i desne strane, u vrtu, bile su gredice pomadora, luka i drugog povrća. U kraju, uza zid, rasle su naranče, gustog tamnozelenog lišća.

Kuća je bila nevelika, starinska, obrasla djelomično u bršljan, čak je i dio krova bio pokriven bršljanom. Malo pored kuće, na žici za sušenje visile su dvije bijele plahte koje je lagano pomicao povjetarac, kao neka zaboravljena jedra.

Pred kućom je raslo malo i nakrivljeno drvo, nalik na ukoso postavljen suncobran. — To je *kaki*. Japanska jabuka — reče mi djevojčica. Vidio sam nekoliko velikih i žutih plodova. U pjegi hlada pod drvetom nalazio se okrugli stolić i dvije bijele stolice.

Na stoliću je ležao list papira pritisnut s nekoliko žala. Uzeo sam list i pogledao ga. Na njemu su pisala ova slova:

S
Z I
J

— Što ovo znači? — upitam.

— To su strane svijeta. Učila sam gdje se nalaze sjever, istok, zapad i jug — rekla je.

— A tako — vratio sam papir na stol i pritisnuo ga žalima.

— Doma je samo kućna pomoćnica. — reče otvarajući kućna vrata.

Čim smo s toplog, suncem okupanog dvorišta ušli u sjenovito predsoblje, osjetio sam svježinu i ugodnu hladnoću.

116

— Mala! Će si? — vikne djevojčica.

Otvore se vrata kuhinje iz koje šikne svjetlo u predsoblje. Na vratima se pojavi sitna, mršava žena, u širokoj zelenoj vesti na leptiriće koja joj je padala do ispod koljena.

— Ovo je moj prijatelj s Banja — predstavi me djevojčica.

— Dobar vam dan, Gospođa — rekao sam.

— Moj najbolji prijatelj — doda djevojčica.

Žena me odmjeri i progunda — Dobar dan.

— Dobro da ste došli, vanka je pak'o — doda.

Možda je odraslima bilo prevruće, ali mi smo bili djeca i žega nam nije smetala.

— Što je za objed? — upita djevojčica.

— Kuhane mahune — reče žena.

— Uh, opet mahune. A palaćinke?

— Prvo juha s mahunama. Palaćinke će biti za večeru.

— Uhhh, ne volim mahune — ponovi djevojčica mrzovoljno.

— To je zdravo, prvo ćeš to pojesti. Ajde, sjedite.

Ušli smo u kuhinju popločanu kvadratnim crveno bijelim ploćicama. Naše bose noge hodale su po prohladnim ploćicama. Odgurnuli smo teške stolice i sjeli za stol. Žena donese dva tanjura s toplom kašom od mahuna.

— I ti ih sigurno voliš. Je li tako? — reče žena, nudeći mi žlicu.

— Aha, volim ih — rekao sam. Nisam baš volio mahune, ali se nisam usudio to pokazati pred njima.

Donijela je dvije fete crnog kruha. Svakome po jednu.

Srkali smo varivo polako, žvakali kruh.

Kad je pojela, djevojčica ustane i ode do starinskog kamenog pila. Uzme jednu čašu, napuni je vodom i popije dugi gutljaj. Potom ostatak vode prolije u pilo.

— Hoćeš li vode?

— Da.

— Uzmi.

Natočio sam punu čašu i popio skoro u jednom gutljaju.

— Sad ćemo na Banje — rekla je.

Izašli smo iz kuće, Mala je skidala plahte sa sušila. — Pamet u glavu na Banjama. Nemoj se glupirat! Ne divljaj na Banjama! — vikala je za nama. Djevojčica joj samo mahne rukom — Ne brini se, Mala. — Prošli smo kroz vrt i zatvorili zelena vrata za sobom. Krenuli niza skaline.

Prešli smo cestu kojom je upravo prolazio narančasti autobus gradskog prijevoza i spustili se na Banje. Prošli smo pored kase na ulazu gdje je sjedila djevojka koja je naplaćivala karte, u bijeloj majici na kojoj je pisalo »Sanitat« (to je bila firma koja je upravljala plažom).

— E!

— Adio.

— Vratili ste se.

— Jesmo.

— Aj'e, prolazite.

Hodali smo po plaži, a pijesak je škripao pod našim stopalima.

— Idemo skakati sa Strompulina — predloži djevojčica.

*

Postali smo toliko dobri da smo stavljali šugamane jedan pored drugog, kupali se zajedno.

— Hoćemo li sutra poći na Lokrum? — padne joj na pamet jednog popodneva. Složio sam se, naravno.

Njezina prisutnost pružala mi je neku nejasnu sreću, za koju nisam znao odakle dolazi i zašto. Ali opet, uza sve to osjećao sam i neki nejasni, ničim izazvani strah, neku pritajenu zebnju od budućnosti, zebnju od nekih budućih događaja koji se mogu ostvariti, ali i ne moraju. Ili mogu završiti loše.

Ipak, ljudi žive u sadašnjosti i koriste trenutak dok traje, naravno ako se ne boje i ako savladaju strah.

Otišli smo po dogovoru sutradan na Lokrum. Brod je bio novi, nova *Skala*. Ili možda *Zrinski*. Bili su to potpuno isti brodovi blizanci. Široki i obojani u bijelo, sa žutim dimnjacima.

Hodali smo po Lokrumu i ona je predložila da odemo na mjesto koje se zvalo »Pod maslinama«, na zapadnoj strani. Čulo se cvrčanje cvrčaka, vrlo jako,

i kao da su svi uhvatili jednak ritam. Hodali smo pod sjenama gustih krošnji. Usput, zalutali smo u jednom od poludivljih vrtova.

Taj vrt je zasadio neki od austrijskih careva, mislim Maksimilijan od Meksika kad se vratio u Europu, ili tako netko. A pored je izgradio i svoju rezidenciju. Vrt je djelomično bio održavan, ali bilo je dijelova koje je preuzelo divlje raslinje. Lutali smo okolo i u toj maloj džungli naišli na jedan kameni postament, velik oko metar i pol, koji je možda nekada služio kao postolje za bistu nekog austrijskog cara, ili tko zna koga.

Ona se nalakti na postament prekriven žutim lišajevima.

— Zamisli da je ovdje moj spomenik.

Pokušao sam zamisliti njezinu glavu isklesanu u kamenu. Nije mi išlo.

— Glupost — rekao sam.

Sjeli smo na travu ispod jedne masline. Nešto dalje bila je uska staza koja se dijelom preko strmih stijena spuštala prema moru.

— Znaš li plivati delfin? — upitala me.

118

Znao sam dobro plivati kraul, skakati na glavu i na »skijaški prelom« — poseban skok koji smo izmislili na Strompulinu, u zraku bi zauzeli pozu kao skijaši na skakaonicama — ali plivati delfin, jako težak ali lijep stil, nisam znao.

— Ja ću te naučiti — rekla je.

— Gledaj sad. Prvo ideš naprijed, na glavu, a kad potoneš, naglo trzneš ramenima prema gore i udariš nogama. — Pokazivala mi je pokrete na suhom, stojeći na jednoj nozi. Tijelo joj se uvijalo poput vala.

Spustili smo se do mora preko stijena,

Skrivena uvala bila je zaklonjena crnim nazubljenim grebenom po kojemu su šetali rakovi i s druge strane visokom bijelom stijenom. S tog mjesta vidjela se samo pučina, blistava površina mora i jednoličnost neba. Surova pučina južnog Jadrana. Pučina koju češljaju vjetrovi, bura i snažni »šiloci« s Otranta.

Skočili smo u more.

Ona zapliva nekoliko zamaha delfina. Vidio sam kako se njezina leđa uzdižu iz mora s napetim mišićima,

— Ajde pokušaj — rekla je.

Pokušao sam nekoliko puta, ali sam tonuo duboko i nisam se mogao vratiti na površinu.

— Moraš napraviti jaki trzaj ramenima i glavom — rekla je.

Udahnuo sam duboko i pokušao opet.

Sljedeći put sam uspio, osjećao sam se moćno kad sam izletio iz vode raširivši ruke poput leptira (zato se stil zove i leptir, *butterfly*) i zatim udario nogama. Krenulo me. Bilo je skoro kao poezija.

Naglo ohrabren plivao sam još nekoliko zamaha, osjećao sam se fantastično, ali sam uskoro osjetio da gubim snagu i dah.

— Moraš još malo trenirati — rekla je.

Izašli smo iz mora na obalu i promatrali valove i pučinu. Nebo je bilo sjajno. Mali rakovi su izlazili iz škrapa i hitro prelazili preko kamenja. Čula se ritmična pjesma cvrčaka iz šume iznad nas.

Ipak, teško je bilo izdržati dugo na stijenama potpuno izloženim suncu.

Opet smo skočili u more. Ja sam vježbao delfin, a ona je počela roniti u podnožju visokih stijena koje su se nalazile nedaleko naše uvale.

Nešto kasnije ona zaroni i izvadi dubinskog ježa.

Bio je duboko ljubičaste boje koja je pri korijenu prelazila u crnu, a na vrhovima bodlji imao je bijele pjege.

*

Čula se cika i graja s plaže, te ritmično lomljenje velikih valova. Prije nego što sam se spustio dolje, otišao sam pored kioska na cesti do ograde da vidim koliki su valovi.

Kad sam stigao i uhvatio se za ogradu u kojoj su bila mala stilizirana sunca umjesto šipki, upravo se jedan val zelenkaste boje, nalik na propetog bika, izdigao i bučno lomio na pijesak na dijelu plaže prema Excelsioru. Na svojoj kresti punoj pjene nosio je kupače koji su vrištali, luftmadrace, plastične lopte.

Vjetar je bio više u moru, nego u zraku, zato je nebo bilo skoro čisto s tek nekoliko manjih oblaka, nalik na pamuk. Idealan dan za kupanje, a još i ti valovi.

Nisam mogao dočekati da se spustim na plažu. Brzo sam sišao niza stepenice, ostavio odjeću na žalima i zaletio se potpuno suh i bacio u trbuh prvog većeg vala. Osjetio sam odmah njegovu snagu, način kako me vrtio, vrtio, vrtio, dok me nije potpuno slomljenog izbacio na pijesak.

Gdje ćeš veće uživancije, boljeg kupanja, straha i uzbuđenja kad dolazi novi val, cike i vrištanja.

Skokova, padanja, turbulencija, prevrtanja, kad ne znaš gdje je površina, a gdje dno.

To je bio dan velikih valova.

*

U srcu sezone svakog ljeta, navečer nakon svečanog otvaranja »Ljetnih igara«, priređivao se vatromet. Pao je dogovor među nama da ćemo gledati vatromet s plaže.

Sjeli smo na žale i zauzeli poziciju. Grad je tiho brujaio posvuda oko nas. Ljudi je bilo na Porporeli, na cesti iznad plaže, na taraci Excelsiora, na taraci Umjetničke galerije. Na moru su bile brodice i barke, čija su signalna svjetla titrala u noći. Nebo je bilo posuto zvijezdama, a more tamno kao nafta.

Oko nas se uskoro stvorila gužva, rekao sam joj: — Hajdemo na stijene.

Otišli smo prema hotelu Excelsior i popeli se na visoku stijenu. Oko nas nije bilo nikoga. Kad je vatromet konačno počeo, žamor i brujanje grada potpuno je prestalo, svi pogledi bili su uprti u nebo.

Čim je pukla prva raketa, nebo se prekrilo blještavim zvjezdicama koje su se dalje rasprskavale u nizove i nizove novih i različitih boja, činilo se kao da toj čaroliji nema kraja. Uzdah oduševljenja tiho je ispunio čitav grad i kanal ispred Lokruma. — Divno! — Krasno! — Čudo!

Nebom su se rasplamsavali purpurni, žuti, smaragdno zeleni cvjetovi. I kad pomisliš da je gotovo pojavi se još jedan. — Jao! — Uh! — Vidi ovog! — Majko mila!

Išle su nove i nove rakete uz glasno šištanje, eksplozije i rapsodiju, kaleidoskop boja. Spektakularno.

Polako su se brojne rakete ispucavale. Pucali su ih s lukobrana Kaše. Neki komadi napola dogorjelog papira padali su na Banje, pa i po nama koji smo sjedili na vrhu stijene nalik na veliko jaje.

— Znaš li što odrasli rade kad su sami? — upitala me iznenada.

— Što?

— Oni se ljube.

— ...

— Jesi to ikad radio?

— Jesam, naravno.

— Pa, idemo onda.

— Dobro, ali kako misliš...

— Ovako.

— Tako.

— Aha.

...

Nakon vatrometa na nebu je još ostalo oblaka od dima, a samo nebo se nekako napuhalo, naraslo, raširilo, a zvijezde su opet počele sijati dalekim treperavim sjajem. Plaža se polako praznila i žamor je zamirao, a noć je pokrila žal.

*

Nekoliko desetljeća kasnije, negdje 2006. ili možda 2007., krajem ljeta išao sam ulicom na Pločama, uz oleandre pored škole i primijetio sam čudan automobil. Radilo se o pravom *odtimeru*, plavom Fiatu 850, automobilu kakav nisam vidio još od djetinjstva. Fiat je bio nalik na *Fića*, ali s kockastim stražnjim dijelom.

Za volanom je bila žena, učinila mi se poznata, kao da je to bila ona moja djevojčica iz djetinjstva, sad već odrasla žena. Nisam je nikada više vidio nakon

tih davnih ljeta, jer se bila odselila u inozemstvo i životni putovi su nam se razdvojili. Ali kako je sve potrajalo samo nekoliko sekundi, nisam bio siguran da je to ona. Kad je auto prošao mogao sam vidjeti samo tamnu siluetu vozačice, čija je kosa bila skupljena u rep.

Još više sam se iznenadio kad sam vidio registraciju automobila, pozadi je bila kvadratna tablica, mali crni kvadrat s bijelim slovima. Pisalo je: »Rimini«, a ispod još nekoliko brojeva, koje naravno nisam zapamtio. To je bila stara talijanska registracija, izvan upotrebe bar tridesetak godina.

Još sam pogledom pratio automobil. Zastao je na pješačkom prijelazu ispred Vrata od Ploča, da propusti ljude koji su išli u stari grad, a potom je krenuo dalje i nestao mi iz vidokruga iza tvrđave Revelin.

Otkuda se takav automobil stvorio u gradu? Nemam pojma, možda je stigao brodom iz Italije, ili je izmilio iz neke garaže gdje je stajao zatvoren desetljećima.

Je li automobil vozila moja znanica, simpatija iz djetinjstva? Vjerojatno to nije bila ona. Možda mi se samo pričini.

Onda mi padne na pamet da je automobil jednom davno bio registriran u Riminiju, gradu Federica Fellinija.

Tako je završio moj mali *Amarkord*.

Jelena Zlatar Gamberožić

Puno i prazno

122 Želim shvatiti zašto je sve bilo puno, zatim prazno.

O punom i praznom, tako se zvala odlična zbirka priča koju sam davno pročitala. U njoj se radilo o punjenju hranom, identitetom, osobnostima, osjećajima, navikama. A zatim čišćenju od svega toga.

A ono što još više želim jest izaći iz koordinata punog i praznog. Uхватiti ljeto, barem jedno ljeto u životu, osedlati ga i odjuriti s njim u nepoznato.

Pokušala sam zahvatiti kao mrežom i ovo ljeto nakon što je otišao, ali svuda se prostirala ista pustoš i neumoljiva ravnodušnost valova. More koje je nekada djelovalo kao dom, bez njega je počelo izgledati kao namreškana smrt.

Što učiniti s tolikom prazninom, tijelom koje ne može podnijeti više ni malo napora, koje više nema cilj, svrhu i smisao? Koje samo želi leći i utonuti u mekano, u utješno, u ono što s njegovim odlaskom više ne postoji?

Možda to mogu ako uronim u more i više ne izronim.

Prazna ljeta djetinjstva nižu mi se pred očima. Visok neboder i pogled na grad. Prazan grad, tišina. Kilometri ispred mene. Što s tim vremenom, što sa samom sobom u tom vremenu? Crvena haljina, neobrijane noge, prve dlake na njima. S balkona svijet izgleda širok, nepregledan.

Ali možda je jednaka pustoš bila i s njim. Zašto mislim da je nešto bilo drugačije? Što mi se čini da je njegova prisutnost davala, čime je punila prostor?

Stojim do gležnjeva u moru. Prazna boca. Mogla bih se napuniti slanom vodom. *Od izvora do ušća, od izvora do ušća*, zvoni mi u glavi naslov iz stare radne bilježnice. Osnovna škola. Priroda i društvo.

Puna kuća — prazna kuća. On je punio kuću, činio je domom. Svojim govorom, nezaustavljivim, brzim, pronicljivim govorom, ponajprije. Svojom pojavom koja je graničila između čovjeka i kućnog ljubimca, nekoga koga je bilo nemoguće ne pomaziti, ne zagrliti, ne zamoliti za zagrljaj.

Puna soba, prazna soba. On je sobu punio kretnjama, riječima, bujicama, hodom, idejama, slikama koje su otvarale nove slike.

Tko sam bila u toj sobi? Sada kada stojim do gležnjeva, pa ću malo kasnije do koljena i još kasnije, do bedara u slanoj vodi, tko sam zapravo bila? Voda će uskoro doći do ramena. Stijene oko mene. Tko sam sada?

Pokušavam se sagledati: puno — prazno.

Pun vrt, prazan vrt. Njegovo cvijeće, ukrasi, stolice, drvo, ptice. Nemogućnost šutnje, nemogućnost puštanja praznini da preuzme.

Bila sam samo okvir, čini mi se. Ogledalo u kojem se volio ogledati. Ili: bila sam praznina iz koje je uzimao zrak. I on je ponekad morao udahnuti.

Bila sam nabor koji je valjalo izravnati, poderotina koju je trebalo pokrpati. Pukotina u staklu.

— Ne znam kakve ljubavne izjave želiš? Što trebam napraviti? Smijem li večeras ostati kod kuće? — pitao bi s lažnom naivnošću.

Željela sam samo osjetiti da sam stvarna, da postojim, da sam organizam, nešto više od zlatne ribice koja bi se ponekad sakrila u jednom uglu akvarija i prekrila svim perajama kao da se želi još više utišati.

Više od biljke koja raste u beskraj ako joj pokloniš samo malo pozornosti, zraka i vode.

Ali i to bi bilo dovoljno. Živo biće, bilo kakvo, u njegovim očima: biljno, riblje.

I, mogu li se ikako vidjeti, osim kroz njegove oči? Kao riba, biljka, okvir, možda jedan od ukrasa za dvorište.

Ulazim dublje u more. Sumrak je.

Što se zapravo događa u moru? Život buja, mogu vidjeti kada pogledam sasvim malo ispod površine. Nenametljiv život, onaj koji se bavi svojim poslom, svojim preživljavanjem. I samo time.

Sada sam već u moru do vrata i čudi me to što ne mogu povratiti snagu u rukama, ne mogu zaplivati, ne mogu poželjeti doći do druge obale, do pijeska koji bi svojom mekoćom poslužio kao utjeha.

Sjajna zadnja scena, pomišljam. Samo zalazak i netko tko stoji do vrata u slanoj vodi i ne zna koliko će tu dugo ostati i hoće li se odgurnuti nogama prema horizontu i može li se snaći toliko, barem toliko, da otpliva par krugova i vrati se na obalu? I ima li snage za vraćanje do kuće? Ima li snage za umiti se, leći, ispružiti ruke i noge? Ima li želje za ičim sada kada više ne postoji osim kao praznina: prazna grobnica, prazno nebo?

A on je bio ono što je punilo.

Barem sam željela da to bude samo on; nitko drugi.

Pa čime je zapravo punio, osim riječima, konceptima, uvjerenjima, idejama, dogmama, propovijedima, beskrajno dugim, beskrajno nebitnima?

I zašto sam pratila propovijed i onda kada sam je smatrala sasvim pogrešnom?

— Ako tako to vidiš, možda se i ne bismo trebali nalaziti.

Pa bol. Pogrešno vidim. Naravno, naravno da nije tako, molim te nemoj ići, pomišljam, umjesto: doista, vjerojatno i ne bismo.

— Stvari su onakve kakve jesu. Ja nisam ti.

A onakve su kakvim ih on vidi, i zašto nisam uspijevala pružiti otpor tome? Samo zbog sobe, kuće, vrta koji su postajali sve puniji, sada se tamo počela nalaziti sakupljačka riznica od zemlje, od vaza, od trava, od gnjilih limuna, od starih pernica, od daščica koje nisu služile ničemu, kalendara s bogorodicama.

— Čini mi se da sam ja ovdje višak. U tebi nema mjesta za dvoje.

Rekla sam dok smo hodali po parku.

— Mi smo samo jako različiti, zato me ne razumiješ.

Ali ja sam razumjela sve, već u prvih nekoliko tjedana, intuicija je divlja zvijer kada je pustim iz kaveza, poždere sve pred sobom, raspara fine jastuke koje si stavio na fine fotelje, ne možeš je pripitomiti, ne možeš je prevariti.

— Trebamo samo još vremena da se 'podesimo'.

Ali koliko vremena? — mudro i lukavo si to smislio. Kupuješ vrijeme za nagomilavanje sebe; tvoji debeli, krvavi ostaci se lijepe po zidovima. Ruka. Dio kose. Dio trbuha.

A ja ne mogu ništa od toga napustiti. Držim se za svaki tvoj dio kao da je svet, kao da u njima otvaram crkvena vrata, čujem muziku, osjećam miris tamjana. Stavljam prste u svetu vodu i zatim se njome dodirujem.

Nešto je u tebi za mene sveto, posljednja spoznaja, s glavom ispod vode.

* * *

Ono što je sveto, to je puno; ono što nije, to je prazno.

Mogu li napuniti svoju prazninu još nečim osim tobom, mislim, dok s mene curi slana voda, dok mi more napušta usta, pluća, ruke. Dok se slika oko mene opet sastavlja i opet sam tu, živa, među ljudima.

Komešanje na plaži. Što je bilo, zašto sam se gotovo utopila? Tko je kriv?

Zaista: tko je kriv?

No, svi ti ljudi, mislim mokra, umorna, zadihana, svi ti ljudi ne stvaraju puninu, ne ispunjavaju, ne probijaju granice kože, čak ni onda kada mi spašavaju život.

I što uopće znači spasiti život? Kako se to radi?

— Uvijek ću biti s tobom.

Ali nisi bio, a bol je preuzela prevelik dio mog tijela i nisam se s tim znala nositi. Morala sam ući u duboko, u nepoznato, u ralje koje su se oko mene sklapale u obliku valova.

U namreškanu smrt.

Ispod vode bilo je ugodnije: nesvjestica, nemoć, nemogućnost prisjećanja, pomicanja. Slabost koja se širila oko mene kao pelerina.

A zatim noć. Valovi jednolično udaraju u obalu: noć.

* * *

Dane je nekako potrebno premostiti, moram naći način. Naizmjenično, obuzimaju me bol, groznica i tupost. Tijelo nastoji izbaciti bol znojenjem, suzama, osjećam kako ga pokušava maknuti iz svojih pora.

A što ostaje od mene osim tijela, što je ono u unutrašnjosti, meko i ranjivo, to do čega si ti stigao, a onda kao da nisi znao što i kako dalje s tim?

Tko sam osim tijela?

Kakva je nutrina? Spužvasta, pahuljasta, svilenasta? Kako da pridobijem sebe, onu sebe koja je unutra, kako da je izmamim van, tako da s njom mogu imati otvoren razgovor, s tim jadnim koje se šćućurilo negdje između crijeva, pluća, slezene?

I što ako nema ničega, ako sam samo tijelo koje je reagiralo na drugo tijelo, na drugu osobu, na obećanje nečega što se na kraju nije ostvarilo?

Što ako su tkiva samo nastavila postojati, krv samo nastavila teći i obilaziti organe?

Kao vrućina i hladnoća, jesu li samo takve i senzacije koje sam imala prema tebi?

Vrijeme prolazi i dugo i pusto ljetno se odmotava mirno. Ne traži ništa, ništa i ne bi moglo dobiti od mene, mirno se ljujuška, udiše i izdiše. I ja se, zajedno s njim, želim mirno ljujuškati, udisati, izdisati, ne osjećati ništa, ne misliti.

* * *

Na kraju se to i počinje događati. Udisaj, izdisaj. Potpuni mir. Kao da pratim rast i pad sjena u danu. Nešto se uzdiže, nešto se spušta. Ljudi se kreću po vrućem trgu i čini mi se da im mogu predvidjeti kretanje: svakodnevno, neobavezno i obavezno kretanje. Ono što moraju, ono što žele, i ono što bi htjeli napraviti umjesto onoga što čine.

Samo promatram, i moje oči postaju gotovo nepomične, kao lutkine.

Samo promatram, jer je još prebolno pomicati se, zrak je pregust. Ne mogu ništa ni reći, sve je još uvijek samo bol, bol rane koja ne zarasta.

No, bol više nije jaka. Sada lagano, podmuklo titra ispod površine. Jedno sam je vrijeme željela pretvoriti u nešto drugo, u radost, u snagu, u ljutnju, ali shvatila sam da će to samo dodatno iscrpiti već slabe izvore energije. Bolje je ništa ne dirati, bolje je samo promatrati.

I zatim, s promatranjem, neprestanim, tihim promatranjem, dolazi i do skidanja koprene.

Ispod svijeta koji postoji i u koji netremice gledam, otvara se novi svijet. Nisam sigurna po čemu se razlikuje od onoga u koji sam gledala, sve je to nalik slojevima nekog povrća, poput luka ili kupusa. Ništa se ne razlikuje u svojoj biti, ali svaki sljedeći sloj otkriva novu svježinu, jasnije boje, bolju sliku onoga što ta stvar doista jest. Dolazim do jezgri, barem se tako čini, svakog predmeta.

Je li to tako, dolazimo do onoga bitnog samo ako se jako, mirno i tiho zagledamo u to?

Mogu li to, mislim nakon mnogo, točnije dvanaest mjeseci koji su prošli tako, u promatranju, pokušati i s njim?

* * *

Nalazimo se u tišini zelenila. Zelenilo oko nas čini čudesan spoj labirinta stabljika, trava i žbunja. Njegove oči poprimaju zelenu boju, u njih se usađuje ples ljetnog lišća. Ne govorim, ne usuđujem se. I ne želim. Želim ga samo gledati, vidjeti ono ispod, ono što dosad možda i nisam ugledala. Ljepše je šutjeti i promatrati njegovu razigranost, način na koji njegove oči razgovaraju sa svime oko sebe, osim sa mnom.

Zatim gledaju u daljinu.

— Što bih mogao učiniti da opet budemo zajedno?

Pita.

I tada znam da je to nemoguće.

Njegove velike ruke i dugi prsti nespretno premještaju šalicu kave po stolu. Njegovo čelo je naborano kao da rješava komplicirani matematički zadatak i znam da mu nema smisla reći kako sam skoro ostala duboko ispod vode jer je tamo pritisak bio manji nego udisati zrak u kojem ga više nije bilo. Znam da nema smisla reći da je njegovo tijelo, osmijeh, snaga koju je donosio u svaku prostoriju, bilo ono što je na neki način i moje udove navodilo na pokrete, na pomicanje, na poletnost. Motiv za ustajanje iz kreveta, za izlazak, za govor.

Zatim, samo pad, pad u duboko, ali prazno, pad koji nije prestajao što god se oko njega događalo, kao Alisa kroz rupu.

— Učinit ću sve što mogu.

Njegov pogled još uvijek kruži po zelenilu, sada već divljem, onom koje mijenja boje iz kričavo zelene u tamno zelenu, iz jednih u druge nijanse, njegov pogled kao ptica nastoji probiti labirint grančica i vinuti se u visinu.

Postoji sigurno plava, slobodna rupa neba u koju on može odletjeti, prema gore, a ne prema dolje kao što se to dogodilo meni. Gravitacija me povukla do središta Zemlje, ili barem do morskog dna, dok je njega moje odsustvo vinulo u zrak, visoko, tamo gdje anđeli pjevaju vedre pjesme.

— Ne moraš ništa više učiniti — i to zaista mislim u tom trenutku.

Uvjerena sam da mora otići, da je moje samo da ga odriješim i otpustim od sebe.

Pratim njegov pogled i tada iznad nas, u gustom zelenilu, ugledam plavu pukotinu.

I zatim ugledam njegovo tijelo, tanko, vižljasto tijelo, vretenasti struk, kako se smanjuje na veličinu guštera i bježi uz deblo drveta u prazno, u nebo, kroz gustiš, grmlje i žbunje, kroz koloplet trava, cvijeća, korova, u prazan, slobodan, poletan dio gdje više nikada neće biti moje gustoće koja ga je gušila, cijedila, koja ga je naganjala preko sedam mora i sedam gora.

A duboko u zemlji je moj Bog.

I tada mi namigne, iz tame.

I znam da je potpuno pogrešno pokušati nestati. Da je jedino što mogu, što doista mogu, pokušati razdvojiti ostatke onoga što nas još drži, sastrugati preostali vosak.

Potražiti ono blisko sebi, zarivajući ruke u zemlju.

Odvojiti se od onoga praznog, bliskog njemu i samo mu mahnuti dok gledam kako nestaje iz obzora poput siluete aviona.

Bit će sretan; ja ću biti sretna, ponekad, često.

Jedno drugo ne pobija.

Godinama nakon, također: jedno drugo ne pobija.

Zorica Bajin Đukanović

Pjesme

128

ANINO PISMO PISMO ANI

Kada je stiglo
bilo je u drugom pismu
kao koštica kao klica
primio sam ga na ruke
kucalo je bilom eksplozivne naprave
nisam znao šta sa njim
pa sam ga odložio
u tajnu pregradu sekretera
kao Andrić one novce
za prikradajuće besparice
nije upućeno meni
pa zašto se ustremio na mene
taj zalutali geler
onda sam džarao
po pepelu slika
i najzad te ugledao
na obali Save u odeći dečaka
sijala si o jebem ti
ova slika je prasak
zašto nisi ostala na toj obali
sve je bilo tu
i sve je bilo tvoje

U maju pogledam u nebo
i začudim se što nema
krova naše kuće
i dalje smo tri praseta
zatečena u oluji
ulaziš u grad na belom konju
trljam oči
čujem kako se puca
i zaključujem da ovo
nije Marinin performans
stvarna si
stvarnija od svega stvarnog
i zvezda ti je na čelu
a ne na stomaku
imaš bubi frizuru
koju ti je kreirao pegavac¹
jela si mahovinu i travu
i sad ti je liver u fronclama
zašto nisi ostala na toj obali
i on je ratnik brđanin
ne znaš ništa o njegovoj zemlji
koliko je to pametno
spariti se sa toliko nepoznatog
videću ja tebe znam da bi rekla
drugovi sa brda
u bideima hlade lubenice
i za nove praznike prave puru
izobilje je glavobolja i vrtoglavica

129

Otac Josif ti bez braće
bio je šef stanice
imala si besplatnu kartu
do kraja svih pruga
mogla si da živiš na Grenlandu
ali ne ti si krenula
u tajanstvo tih šuma
a kada si bunčala u groznici
videla si samo plavetnilo

---

1 pegavi tifus

stojiš na skakaonici
sijaš kao Hedi Lamar
uzimam dah
i čekam da vidim taj skok
pod vodom čujem
vi ste Polak
ma ne kakav Polak
Jugoslav
ovde nema to vaše nešto... slav
ima samo Polak
vidi šta su nam uradili
od pesme mama

130

KOŽA

Za Dženis Džoplin

O Lord
ovoga puta zaboravi
na *Mercedes-Benz*
ionako ti je zastao u grlu
podari mi novu kožu
umeš ti to
onu englesku put
bez akni i viška sebuma
i malo užu
da može čvrsto da obgrli
moje skriveno telo
pa kad najzad odem
na onu godišnjicu
da shvate koliko su omašili

Kada me ona dodirne
svojom tamnom rukom
da uspe da ostavi trag
na sedefu pora
jer posle svirke
svi odu nekako upareni
a ja iznova koračam
ka sebi sama

i ta samačka rutina
tako je obeshrabrujuća
zato molim
za tu novu kožu
da me ogrne topline
u kojoj neću izgoreti

SEANSA SA MORISONOM

Džime raširi ruke
molim te bez košulje
ovi tragovi
tu su bila krila
telo se pokazuje
ti si mladi bog
sada zamisli da letiš
i ulovićeš to sećanje

131

Puštam da prhnu slike
nosiš guštera
u kutijici majčinog pudera
ona ti pokriva oči
Indijanac čita tvoje lice
ispod majčinog dlana
i put se izliva
iz korita zadatosti

Klizim preko mape
savršenog torza
svi će te želeti
već te vidim na zidovima
uspaljenih tinejdžerki
Blejkovo mentorstvo bodri
istraj
nije to pomračenje
to su uvidi

PARIZ ISHODIŠTE

Očistiti klub
očistiti zvuk
očistiti telo
sve ostalo je deo kulisa
Džima ovde
niko neće prepoznati
sada je na sigurnom
tek pijana skitnica
što sanja grimiznu legiju

Pem je riđa vestalka
sa licem petogodišnjeg deteta
ključaonica njene zenice
postojano je šira
od ključa svetlosti
ona želi *Volkswagen* bundu
i 30 grama čistog sna
zapotana kako se otcepiti
od trajno fiksirane slike
kako samo reči ostaviti
da hodaju preko vode

132

SPALITI POSLE GLEDANJA

Bilo je toga
i za dvoglede
i za monokle
za zelena sočiva
i za ključaonice
lepote koja se razliva
kao ovlaženi kaleidoskop
bilo je
izobilja za oslepeti
poledica torza
i lomova članaka
i sve se gubilo
u maglinama tela
Dogovor je bio jasan
krenem ka tebi

i pozovem te
ti čuješ
samo ako čuješ kreneš
razmena se desi
tačno na pola puta
meriš koracima
bez ponavljanja
sa žiškom da se
samo jednom možemo videti
sa palidrvcem iznad temena
u obilju mikroslika
bez glasa
uvek bez glasa

Onda ta razlivenost
počne da se ponaša kao smola
da se lepi za vas
da pokuša da vas obeleži
nekom vrstom
konkavnosti tuge
i kao ulovili ste
i ulovljeni ste
i kao imate ulov
i kao fiksirali ste tren
kao talas
preko neponovljivosti
Tako imate sve
što vam je potrebno
umesto pamćenja
da se gleda
da se iznova gleda
onda vam odjednom
doplovi mučnina
ona Žan Polova
od svih tih slika
koje su vas progutale
i kažete
ovo mora da nestane
ovo
spaliti posle gledanja

HEROIKA

Dah sveta
 ponovo se oseća na ciklon
 anđeli iz treće smene zapomažu
 car istoka pevuši
 ko posadi vetar sejaće oluju
 istetoviraću misli
 svih poludelih mistika
 izvući indigo ispod jezika
 Remboove crkotine
 Kiš na terasi *Esplanade*
 intarzira krik u kameno telo grada

Crni vuk u kostimu belog vuka
 otvara nove pogone
 suhokanibalne industrije
 car zapada
 sa svog najlepšeg nebodera
 skače na tampon mase kličući republici
 svi se uvale u nemoć laži pri pokušaju
 da ne stanu u džinovski šit sveta
 i letopisac nema rezervnu obuću
 kratko mu uže tup brijač
 pitam gondolijera
 gde potonuti dok Venecija izdiše

BELVEDERE

Klimt otire zlatne dlanove
 o radnu halju
 ključevi tela su ključevi sveta
 ne budi nemirna Rut
 ovo zaustavlja vreme

I ušli su
 da mi ukradu život
 da moje bližnje rasporede
 nekog u *Belzen*
 nekog u *Treblinku*
 a mene u *Belvedere*

Koračam po čoji detinjstva
odmah tu iza ugla
sa vrata maše doktor Frojd
strah je naš jedini prijatelj

Čujem uljeze čizmom
po bambusu parketa
Rut dođi i donesi mašne
te svilene leptire
da ih naučimo da lete

KOKOŠIJI IDOL NA PLAŽI OMAHA

Jednom mi je neko pokazao
morem produbljen kamen
kroz koji može da se posmatra
nebo koje iščezava
na mojoj pločici piše
Džejms iz Virdžinije
e da sam imao šum na srcu
sad ne bih imao
trajni šum na svom vremenu
i moj budući unuk sestrić
ne bi putovao u Francusku
da me pomene

O De Golov riš
moguće je poseći se
i na njegov kočoperni brčić
naleteti mikrofonom *BBS-ja*
bilo je to zbog pet minuta časti
veliki narodi moraju
da nauče da lažu
dok pišu nove bajke

Od obala Virdžinije
do plaže *Omaha*
kroz vatromet olova
da bismo se pomešali

sa kostima galebova
sipa i nasukanih kitova
mi senke drveća
koje neće porasti

PO KOŽI

Stali su na senku maslačka
optužili ga da je tat
da prepisuje iz starih knjiga
darovitiji od njih
a i žene su ga volele
šta ćeš većeg razloga
da se ustreme na njega
u čoporu

136

Iz mrlja na zidovima
nicali su svetovi
uz to bio je Jevrejin
zašto ga ne bi raspeli
kožom može da se obeleži sve
po koži sveta da se pisati
kada su ga našli na ostrvu
sa telom u konačnom otisku
oko glave mu se širila
lokva crvenog mastila

RAPE

Prvo sam mislila
važno je sačuvati telo
nepocepno neraskomadano
nisam slutila
šta se dešava iznutra
da se obrušava *Sagrada familija*
da se gasi baklja
i na replikama *Kipa slobode*
da pada Avala

Prvo sam mislila
važno je od snage zagriza
ne zdrobiti zube
ne sljuštiti kožu sa kostiju
ne ostati trajno nem
nisam znala
za topljenje amalgama
u svim kopčama
za nestajanje sumpora
u kostima
za pad u *Rimski bunar*
bića

ZALJUBLJIVANJE

Za Miru Furlan

137

Mene je moj grad šutnuo u dupe
i tako me katapultirao
do onog slavnog loga
svete šume u gradu anđela
dobro je mislim što i nije moj
a nije ni grad
iz aeroplana se da videti
da sam plesala po žici
između dve umišljene palanke
a imao me gde i šutnuti

Da li je to sreća
imaću vremena da promislim
zaboravljajući Medeju
pretvarajući se
u Zvezdanu kraljicu
imam daleku rođaku Marinu
kažu da smo slične
zaljubljene u Ljubav
tu religiju ateista
Borhes šapuće šta se čudiš
pa jesam li ti rekao
da nema ničeg
fantastičnijeg od stvarnosti

I tako sedim u vrtu
ispod onih slova
svECA mu baš je holly
kroz vrt promiču jelen i kojot
a stoluju Ugi i Mačaka
i dok vreme naše kosti
melje u fini prah
tužim što i sama nisam
rođena kao mačka

VAN SENKE

*... jer govorimo kao da znamo o
čemu govorimo kad govorimo o ljubavi
R. Carver*

138

Samo
pomerim škuru
i vidim te
upravo si pomilovan
svetlošću
okrepljen
zalečen
baš sijaš
i krećeš ponovo
da se igraš
a igra se zove
Bizon i Latica
nadgornjavanje sa senkom

CIGANUŠKA

Voleti ne znači imati kaže
samo malo po rubovima dotaknuta
ona odlazi
on će preživeti
nije fer
nije fer
nije fer

Profesoru Ašenbahu
topi se šminka
od pogleda na pučinu
Tado liže sladoled
i sok malage kapa
između njenih grudi
nema veće iluzije
od samopozleđujuće ideje
voleti pesnike

Vidi šta mi daruješ
kroz oslikani veo
ona se osvrće
i sva tela koja će slediti
imaju obris njene senke
zašto uvek najviše volimo
one koji nas neće

139

KAPIJA PEGI GUGENHAJM

Dva puta dugo
jednom kratko
kao Morzeova
samo dahom
pa dugo čekanje
rov tišine
kao zid
njegovo lice
gluvi Aladin

I što je tiše
talas je žudniji
lov
na svaki šum
možda ipak
neko s druge strane
raportira
Pegi je u Njujorku
a grad tone

DAVORJANKA ILI 37,2

Koliko znaš o ovoj ženi
šta se dešava kad telo
sa jedne strane
načne mahovina
a sa druge
počne da se raspevava
šta se desi
kada mu neko pokaže
put oticanja
da li se stvarno pretvori
u izvor

140

U drugim okolnostima
mogla bi da se odazove i na
zamotaj se Klavdija
ovde je studeno
u obruču šume
pas počinje da laje
a ona mahnito da vrišti
ubiti ludu ženu
sve će ih odati
na sve strane lete
komadići nečije lobanje
ali telo najbolje pleše
pred tom razjapljenošću

Kada se sve utiša
a ona oduvek želi sve
ni Golnik ne može da je vrati
jer nije Čarobni breg
i tako
opet smo u šumi
i čekamo

SURFING

Za E. Jelenek

Elfride jaše
na talasu
koji je svaki put
poseče
malo iznad nogu
i pošto krvi nema
ona bol zanemari
on se sklupča
u grimasu i skrije
negde iza ogledala

Otuda su sva njena
kratka odsustva
tek vidanja
remonti
samo priprema
za onaj strmoglav
niz zlatnu penu

141

SEKS TON

Za En

Moje telo je raspolučeno
jedan deo je moj
drugi zagubljen u tuđini
moj deo je lažljiv
pun ožiljaka
licemeran svadjiv
pomeram se ka gubitku
i ne bih da uđem
u tu prazninu
ko zna šta će iskočiti
i početi da tvrdi
da mu se dogodilo
ta dvojnost je bez pontona

ponekad je savladam
ali obično
samo stojim na ovoj obali
i sanjam o celovitosti

*

Moje telo je zvučna viljuška
u onoj krivini
se najbolje skriva
ponekad odatle proviri
neka slutnja
onda je probuđeni zvuk
zali je peskom tišine
zato je moj san
uvek pustinja
hodati po tom žaru
to je sve što mi se nudi
i na šta pristaju
moja stopala

*

Moje telo je anksiozna veverica
spremna da se uzvere
uz svaku nemoguću želju
više liči na lasicu
lažno se predstavlja
ponekad se sunovrati
sa najviše grane
posle se pravi da je mrtvo
u tome najviše uživa

*

Moje telo ne ume da kaže
zato ga šalju
kod podvodnog logopeda
kod doktora za
izražavanje želja

on ga pak upućuje na reč
na papir koji pamti
i tako evo me u toj odaji
koja više nije gluva soba
neko me čuje
ti me čuješ

MALINA U PUSTINJI

Za Ingeborg Bachmann

Obmotati se od ćoška oka
do malog nokta nožnog prsta
sve u mekost položiti
pa leći u reči
ne granitom ne žadom
samo belom plahtom
na golost tela
listom lovora
i gustom senkom masline
obaviti kulu tela
od sto malih tamnica

143

*

Prvo piti mesečevu vodu
studenu kao da će
tu biti zauvek
onda iskapiti neutaživost
posle piti neprozirnu tvar
i biti sve žedniji
gledajući kroz prazne boce
pijane oblake
konačno svedočiti iščezavanju
i vode i žeđi
zatrpavanju bunara

*

Zakopati se
u svileni pesak pustinje
sunčevom kredom
iscrtati liniju tela
i prepustiti ogledalu
mladih lepih torza
osvetiti buržujskoj zadatosti
stresti svu bol
i gorčinu plena
vakcinisati se novom pozledom
serumom sopstvene kreacije

144

SIN

Krenuo sam iz one
nagnječene lukovice
i imao samo
pola strana sveta
sever je bio nem
to je mogućnost
da budem autohtona vrsta
van nečijeg perifernog vida
njenih zgrčenih kolena
dok su se cenjkali
oko mog budućeg vremena
a on bi da me zaspe
pričama o poreklu
sada kada znam da sam
bio istetoviran
samo u njenoj zenici
i to jednostavno saznanje
dovoljno mi je da rastem
u pravcu koji pronađem
unutrašnjom busolom

Postoji neumoljiv okean
formativnog vremena
pa ako me nije potopio

što bih se primicao
nejasnom gejziru krvi
sa talozima koji bi da me usisaju
sada sam nov nisam karika
i mogu u porodičnoj istoriji
sve ispočetka i drugačije
van njihove duple ekspozicije
biću svetlokos biću tamnook
biću maslinaste puti
mimo nasleđenih uzusa
biću visok koliko sam odlučim
biću svakakav koliko mi se hoće
i svoja pravila ću ispisati
nevidljivim mastilom

Meni je strana i reč
kojom me obznjanjuju
potomak produžetak sin
ja sam putnik
koji je samo prošao kroz njih
ja sam daljina
koju neće dosegnuti

145

BOLERO

Mislila sam
lako će biti šmugnuti
iz fascinacije tim glasom
suvim žigom
prosvetljene dužice
samo zakoračim
iz plitkog traga
levom sledeći desnu
u ritmičkom ponavljanju

Onda počne
skidanje maski
i nikad kraja
a radoznalost je

ludi lepak
šta je iza sledeće
uz refren
samo još ovaj put

I sve nepotrošeno
a čuvano
za jedinstven trenutak
počne da iščezava
pitanja se preobliče
žudnost etablira

Perač prozora sam
na neboderu
mogu da vidim
sve sanjane kadrove
kroz musavo staklo
samo spolja
Bežarova igračica
što kroz krešendo igre
kreće na putovanje
na kraj jezika

Lena Ruth Stefanović

Pjesme

POVRATAK

147

rodila sam se u začaranom krugu
koji ukleti tramvaj broj
dva opisuje oko utrobe jednog grada
koji je nekada bio sasvim bijel,
sasvim blizu Sinagoge u ulici nazvanoj po maršalu Birjuzovu
no, tu smo živjeli sasvim kratko
onda smo živjeli u Sofiji
na samom prelazu iz socijalizma u komunizam,
kada svako dobijaše prema potrebama,
a davaše prema mogućnostima
ili tako nekako
većini mogućnosti bijahu skromne,
a potrebe politički korektne —
poput biblijskih Adama i Eve,
ljudi bijahu goli,
bosi i sretni dok življahu daleko od iskušenja zmijskog Zapada.
no, ova idila ne potraja dugo,
zmija zapadne propagande pruži konzervu Coca—Cole djevojci sa srpom
i ova zaboravi svoje partizansko ime
i tramp i značku s Lenjinovim likom za jedan McDonaldsov hamburger
neko vrijeme sam živjela u Moskvi,
mnogo prije nego što je momak sa čekićem raskinuo sa djevojkom sa srpom
u Moskvi sam, sasvim primjereno, bila tužna

većinu vremena većina je bila potpuno opijena jeftinom votkom
jer stvarnost je suviše boljela kada bismo je trezni gledali u oči,
tako su i moja sjećanja,
mojim izborom,
zamagljena isparenjima votke
i dahom ledenog zimskog mraza

ARGO NAVIS

148

slana voda nagriza moju kožu
plivam nasumice
tu, kraj mene, čujem delfine,
oko sa galije me promatra
slijepo za bol veslača
ne vidi delfine
ravnodušno, iako prosvijetljeno (oko)
a možda upravo zbog toga
ono je tu protiv uroka, jel'te
da na Argonaute ne bace kletve
svoga posla, ono što se kaže
u ovoj noći u kojoj ne mogu da zaspim
ja sam more,
ja sam delfin,
ja sam oko na galiji,
Borislav Pekić sjedi na ivici moga kreveta
puši
pepeo otresa u plastičnu crnu pepeljaru
nekada davno maznutu na Halkidikiju
na pepeljari je utisnut naziv kluba iz kojeg je ukradena
»Sinhronicitet?«
pitam ga
»neuzročna veza između događaja?«
»Ma, ne«
kaže
»Fantazmagorija.«
Snena se prisjećam prvog izgrađenog broda
od drveta koje ne trune na moru
sa ugrađenom u krmu
gledom svetog hrasta

koja govori i proriče,
grčkih junaka,
Jasona, Herkula, braće Dioskura, Orfeja...
svjedočućeg oka i
potrage za zlatnim runom
usta su mi suha
srce ubrzano lupa
što, pobogu, Borislav Pekić u mom snu
on, međutim, kao da je to sasvim uobičajeno
mislim, ono
genijalan mrtav pisac
u mojoj spavaćoj sobi
znam što će da kaže, prosto znam, ne pitajte me kako
samo ga čekam
»U vulgarnim diktaturama, to je očigledno, najbolje prežive oni koji to naj-
manje zaslužuju... Između vlasti i naroda stoji strah kao regulator lojalnosti
[Marginalije i moral, je, do CCXXXI; Službeni glasnik, 2014.]«
ma, jok, kaže on i zaceni se od smijeha
zaboravila si kišobran u mojoj kući...
ustajem rano
hitam prečicama do raskrsnice Slobode i Zlatarske
presijecaju se baš tu u srcu moga grada
Sloboda i Zlato, dvije paradigme
antonimi ili ne, antiteze... zavisi koga pitate
ulica je zvanično nazvana po Miljanu Vukovu,
što je, priznaćete, neki sasvim drugi diskurs
zaduhana stižem do mjesta gdje je nekada bila Pekićeva kuća
tu je sada kafić (što drugo)
miriše na toplo pecivo i svježju doječ kafu
Podgorica se budi
uz škripu se podižu metalna vrata na zlatarama

u ulici Slobode je zastoj
u susret mi ide nasmijani konobar, kaže...
»sinoć ste ostavili kišobran ovdje«
— A brod? A Borislav Pekić?!
— Šta?!
opet podižem pogled
ka nebu iznad Podgorice
u ustima osjećam beskraj

i kao da vidim konstelaciju Argo Navis
i jednu sjajnu zvijezdu bijele boje
kosmički svjetionik
vječiti orijentir
za izgubljene pjesničke duše

TAMA I JA

Posmatrala sam gustu sofijsku noć
kroz odškrinut hotelski prozor
dok
stisnutih usana on procijedi »zbogom«

150

tama, nepozvana, ušunjala se u sobu
i stala na mjesto mog ljubavnika
ušla je u moje pore,
ta mračna i ljepljiva
tuga
i
nehajno me upitala
»znamo li se?«

udahnuvši njen teški miris,
bez oklijevanja rekoh
»znamo se jako dobro«

zaista, njena nutrina bi mi bolno bliska,
u njoj vidjeh odraz svoj,
ona klimnu u znak prepoznavanja
i razgrnu se da me prigrlji

tama ritualno položi svoje ruke na me
i ja se rastopih u njoj
s osjećajem tako često preživljenim.

potonuh u nju i nas dvije postadosmo drhtavo, treperavo
jedno,
poput očajnih ljubavnica, priljubljenih jedna uz drugu.
tama je potrgala s mene naslage besmislenih riječi i

sprala prljavštinu sujetnih pokreta,
lakonično je opravdala još jedan put bez cilja
i pomela ostatke otrovnog laskanja.

noćas, opet, tama zamijeni profano tužnim
noćas, opet, ona postade moja mračna bugarska mikva
ona reče: ma, još jedan umoran heroj
ona reče: ma, još jedan rastanak
ona reče: znaš da nije bitno
ona reče: nije pravo vrijeme
ona reče: ovo nije tvoj grad
ona reče: ovo nije tvoj život

LUTALICA IZNAD MORA MAGLE
(BOAZ I RUT)

151

tiha priča o usamljenosti
o putovanju kroz lavirint
značenja
o strancu, koji traži dom,
o ženi koja traži čovjeka
silazeći s planina
ožalošćena
pomalo nesretna lualica
»Lutam tiho i pomalo sam nesretan«,¹
kao da govori
on, zauvijek prokleta da luta,
ja da slijedim njegov trag
nikad nijesam pronašla dom
nikad nijesam pronašla mir
dok lutam nad morem magle
čovjek u kaputu stoji okrenut leđima,
ne vidim njegovo lice,
možda ga nema (lica, njega)
stoji na litici
drži štap,
baš kao što bi Tarot Luda stala,

---

1 pjesma koju je komponovao 19-godišnji F. Schubert na riječi G. P. Schmidta

zagledan u daljinu
povrh magle
bez odanog psa koji bi ga čuvao
u izmaglici,
nema šarenih krpica
nema putne vreće s čarobnim napicima,
ovo usamljenjo post–tarot ludilo

bez arhetipa, lica, junaka i vidljivog smisla
bez nade za novi početak
odmetnuti Boaz za Rut naših dana
(bez obećanja koje Luda nosi u svom čistom srcu)

»Baš kao što se pobožni čovjek moli bez riječi
osjetljivi čovjek
shvata i prepoznaje to [Schubert]«
istinita pretpostavka,
pejzaž oslikan samoćom
čovjek bez lica

žena u sivom kaputu
žurno prožet hinjenim misticizmom
spektakl magle nije neophodan
niti religiozna egzaltacija
možda je to tek dim od suvog leda
banalni ugljen dioksid
u čvrstom agregatnom stanju
koji u ovoj pjesmi
(na određenoj temperaturi)
glumi
maglu na kilo
i samoću na prodaju
ti nijesi Boaz
ja nijesam biblijska Rut

NUDIŠ MI VELIKODUŠNO SVOJE PREZIME

Starine bi rekle da i nije neko
A mene bi kao trebali da uzmu
Sve i da sam pod manom
Navodno sam od takvog roda
Znaš te priče
Nadgornjavanje, nadplemenjavanje,
Olimpijske igre među bratstvenicima

Ti ne očekuješ puno, kažeš
Sve ka' kod majke
Minus gundanje
(skuvano, oprano, ispeglano...)
plus seks
ne smijem da se ugojim, to valjda znam
moji su mi valjda obezbijedili
stalan posao, po jedan stan u gradu i na moru i dobra kola
koja ćeš ti da voziš

Udala se moma da ne sedi doma...
Ne smijem prigovarati kad trudna budem šćela kod tvojih
(dok si ti bio vani s drugovima;
kažu ta faza ne traje predugo,
obično tek nekih pet godina)
onoliko puta, koliko bude trebalo da se rodi nasljednik
da nastavi ovaj genetski maraton
Pravoslavlje je opet u modi
jedna, druga, treća, peta ćerka
nema više selektivnih abortusa
(srećom)
Aurevoir materice dok se ne rodi sin...

A ti?
Pa, tvoje prezime je dovoljno
učinit ćeš me časnom ženom
iako me više nećeš željeti
onako debelu, vazda trudnu
ali, pošteno od tebe (i tvojih!!)
poštedeli ste me najgrđeg —
sudbine ostalice,

25ogodišnje staropodgoričanke...
jake žene kojoj su dovoljne ćeri
koja ne misli za svaki mali neobrezan ku*ac da je luča mikrokozma
crnogorskom narodu
ženi kojoj ti, takav ne trebaš
koja može sama
baš sve
A ti...
Ne znam šta da ti kažem.
Hvala ti na ponudi,
ali meni tvoje prezime stvarno ne treba.

LAMED VOVNIK

154

Umorni svetac otaljao je svoje dobro djelo i za ovaj dan.
Ruku na srce, ljudi su ga odavno bili smorili —
sasvim rijetko osjećao je prema njima bilo što sem puke
obaveze,
dosadne obaveze, bolje rečeno.
U stvari, nije se lično ni kandidovao za ovu funkciju,
rekli su mu: »Čuj, moraš, stari, jer nema tko.«
Zašto su mu se obratili baš na hrvatskom,
to niko nije znao,
a u situaciji u kojoj se, kao, sve zna,
baš je glupo bilo postavljati
ma kakva pitanja.
(Odgovorio im je na hrvatskom po inerciji i...)
Prvo što je rekao bilo je: »Jeben ti, zać ja?!«
Vršioc dužnosti Arhandela otegnu na korčulanskom:
»Ma ća ja znam?! To ni moj posa!«
Novoimenovani svetac počea se po zatiljku i zapita se što
mu je činiti sa »svokolikim mnoštvom«, o kojem se trebao
starati — između ostalih, tu su bili Crnogorci iz Hrvatske,
Srbi iz Crne Gore i Jevreji iz Bosne.
»Isuse!«, pozva svetac,
međutim, dugo iščekivani uzvratni poziv nikada nije
stigao.
Shvatio je da sam treba da se nosi s ovim ljudima — što nije
izgledalo baš nimalo obećavajuće.

Krenuo je redom.

Na vrhu gomilice hartije stajao je zahtjev za smjenu nekog navodno krajnje nadobudnog župnika; zahtjev bi odbijen jer je svetac došao u posjed informacije da se ispod prividne župnikove oholosti pritajio jedan od samo trideset i šest pravednika u ovoj naizgled proklesnoj generaciji.

Zatim, jedna čudoredna gospođa priželjkivala je skraćeni postupak u slučaju svog mnogo starijeg muža, ne bi li se što prije dokopala njegovog imetka — svetac odmahnu rukom i bez mnogo razmišljanja stavi ovaj zahtjev *ad acta*. Jedan Jevrej in tražio je pare za put u Jerusolim, bio mu je odbijen dugoročni kredit — svetac se iskreno nadao da će pročitati tekst ispisan malim slovima pri dnu ugovora, gdje su bili otipkani u biti potpuno neprihvatljivi uslovi ovog sporazuma; nadao se, za njegovo dobro, da posao na kraju ipak neće biti sklopljen. Par minuta nakon isteka svog radnog vremena, svetac se diže od svog radnog stola, obuče iznošeni kišni mantil, uze svoj filcni šešir sa čiviluka i, stežući pohabanu akt-tašnu, zakorači u riječku noć.

155

BURLESKA U TRI ČINA

Moj život je, baš kao dobra drama, obećavao potpuno nepredvidljive rasplete neočekivanih zapleta, likovi u njemu bili su dobro razrađeni a dijalozi pametni i duboki.

Moja publika bila je urbana, dekadentna i neurotična, i ne znam što se dogodilo u međuvremenu tek jedne večeri kada sam izašla na scenu da još jednom odglumim svoj život.

U prvim redovima zatekla sam neku sasvim novu publiku — izgledali su kao da se nasmrt dosađuju — razgolićene blajhane plavuše utegnute u crnu čipku i njihovi pratioci iz neke paralelne stvarnosti...

Uhvatila me panika,

baš nikad ranije nisam imala posla s ovakvim svijetom.
 Nisam znala kakva su im interesovanja
 i činilo mi se da će napustiti salu ukoliko počnem sa
 tradicionalnom,
 već dobro uvježbanom,
 pametnom uvodnom tačkom...
 No, postoji samo jedna stvar gora od ma kakve publike,
 a to je — nikakva publika.
 Pomisao na praznu salu natjerala me da ispričam jedan
 krajnje vulgaran vic —
 i dok sam se sramila vlastite prilagodljivosti
 blajhane plavuše počеше se grohotom smijati
 i ja naprasno postadoh popularna,
 kao nikada prije.
 Sljedeće večeri sam namazala usne jarko crvenim ružem i
 na sceni ritualno spalila svoju kožnu rokersku jaknu,
 umjesto nje obukla sam crni korset opšiven čipkom.
 U tom trenu moj većma tragični život počeo je da se ponavlja,
 ovaj put kao Burleska.

MJESEC U RAKU

Moji snovi burni su
 tokom mjeseca Tammuza
 prožeti efemernim ljubavima,
 nerođenom djecom sa zvučnim imenima,
 i krvi žednim suparnicama;
 lukavi, podvojeni rak,
 pometen tinjajućom mjesečinom,
 čeličnim pipcima kida moju utrobu
 od gnjecavog želatina,
 vadi komad po komad bolne, drhtave mene
 i postavlja okrvavljena sjećanja
 na uvid zluradim kerberima;
 kerberi zarivaju svoje očnjake
 u raskomadanu nutrinu neke bivše mene,
 proždiru me halapljivo mljackajući,
 dok blijeda žena tankih usana,
 premećući u rukama preslicu,
 čita Kadiš za moju nerođenu djecu.

SKRIVENI AVGANISTAN

Muškarac u narodnoj nošnji uperio je levor
u glavu žene koja se porađala nad rakom.
Ženino lice bijaše potpuno iskrivljeno od bola
ali nije smjela pustiti ni glasa.
Niz njene bijele butine slivala se topla, ljepljiva krv.
Rečeno je da je dijete začeto protivno vjerskom zakonu
i da mora biti sahranjeno živo
odmah po rođenju
za nauk ocu i majci i svakom vjerniku.
Okolna brda izgledala su mi poznato.
Nisam se osjećala kao da sanjam.
Nisam se nadala da ću se probuditi.

157

BUDNI SNOVI

Godinu za godinom sanjam jezive duševne bolnice
Pretrpane studentske domove i napuštena gradilišta
I mora, razna mora sa plažama koje ne postoje
sanjala sam ih tako dugo
Da sam (u snovima) počela da ih prepoznajem
Jedna mala pješćana u skrivenoj uvali,
Pijesak bijeli
Voda plitka, topla
uvijek stignem tamo baš pred zalazak sunca
Do druge se stiže planinskim tjesnacem
klizavim i opasnim
vidik je rajski
sama plaža šljunkovita

I neke ljude poznajem samo u snovima
Barem ih je pet ili šest
Odavde su, svi osim jednoga
Godinama ih viđam, ne upoznajemo se
Srećem ih po kafićima koji u mojim snovima rade već godinama
Opušteni neki likovi, šteta što se ne znamo bolje

I eto, odlazim na selo, moje selo, koje, pretpostavljate,
ne postoji.

Kao ni moja kuća od bijeloga kamena u malom primorskom
gradu koji ne postoji
I tako godinama
Iz sna u nebiće
nazad u začuđujuće uporno nepostojanje...

RIJEKA LENA

158

rijeka bola i mržnje,
protiče centrom mog grada
nosi hadske spletku, urokljive oči,
bačene čini,
ostavljene ljubavnike i prokletstva
koja se prenose sa koljena na koljeno
nabujala rijeka ih nosi zajedno
s nečijim okinutim obrazom,
pogaženim obećanjima, uvelim cvijećem,
srušenim snovima,
neobučanim vjenčanicama,
iglama za jednokratnu upotrebu,
knjigama koje niko ne čita
gazim kroz mulj Njegoševu ulicu,
tu je nekad šetao svako ko je bio neko
u našem malom gradu
puni sebe, mrtvi zadovoljni,
gacam,
ja sam bol sa velikim ustima

upijam majušne ostatke života
bauljam
posrćem
pridržavam se za ruke utopljenika
koje štrče iz rečnog dna
premećem se
prolazim kraj Narcisa
sina rečnog boga i podgoričke nimfe
od blata pokušava da napravi svoj lik
kako ispija doječ kafu u Njegoševoj ulici
u nekom od kafića

nedolazeći do Vrhovnog suda
ako uspijem da stignem do bulevara,
ima nade da će me pokupiti piratski brod
ili makar splav
i da ću otploviti sa njima put zalaska sunca
preko Morače, sve do Tološa,
jer samo tamo još uvijek ima nade

WELCOME TO THE HOTEL JUGOSLAVIJA

Sanjam dobermana s kupiranim ušima
kroz prozor hotela Jugoslavija
Samo što nije okinuo ruku mojoj sestri
koja je htjela da ga pomazi
Na javi bih ja prijavila vlasnika
Društvu za zaštitu životinja
a moja sestra kao prvo
ne bi mazila tuđeg psa bez pitanja
Ma o čemu pričaš
pitaš me
Moja sestra se zove Mara
kažem
Kleša–mara? Mrtyu–mara?
Skandha–mara? Devaputra–mara?
Ne, Mara Bogunović
U snu ona plače
trčimo u krug po hodnicima
hotela Jugoslavija
Gone nas dobermani s kupiranim ušima
neki dedovi nam dovikuju
»Vrati se, ženo, mjesto ti je u kuhinji!«
Mladi muškarci koji šute samo trče
pokušavaju nam potrgnuti haljine
čitam im misli

želim da pobjegnem iz hotela Jugoslavija
građenog duže od Skadra na Bojani
ja sam bila ljudska žrtva uzidana
u temelje hotela Jugoslavija

moja majka sestra
 kći koju nijesam rodila
 nas su zazidali u osnove
 sa otvorima za oči i grudi
 nijeme svjedokinje
 uslovljene stvarnosti
 strašnog muškog sna
 bune na dahije
 hercegovački pripovjedači
 sve muškarci

moja sestra je udata
 ja samo želim da izađem iz hotela Jugoslavija
 iz scena silovanja u ex-jugoslovenskim filmovima
 dok su cvjetale tikve

trčim bez daha
 sestra plače u snu
 i ona bježi
 zalijećemo se
 i bacamo kroz staklena vrata
 rukama prekrivamo lica
 uspjele smo!
 kotrljamo se po prljavoj terasi hotela
 oblivene krvlju
 slobodne smo.

ZABORAVI

Razdoblja života omeđena izlascima knjiga
 Prije »Arhetipa«, poslije »Boje«
 Svi događaji skoncentrirani u vrijeme pred zbirku
 I nešto malo poslije nje

A drugog vremena nema, ne onako zapravo
 Kad rukama pokrijem oči
 svijet prestaje da postoji
 Ostaju samo knjige
 Dobre, loše, pametne, komercijalne, svijetle, plažne

Knjige

U njima — ljudi, životi, putevi kojima nisam pošla
djeca koju nisam rodila
zemlje u koje nisam stigla
Zauvijek sam ostala dijete na kolodvoru Zoo
nisam htjela Barbike, nisam htjela svilene haljine
pošla sam s Kristijanom F.
u rogobatni Gropijošad
Ostavila sam svoju crvenu pionirsku maramu i značku
sa vođinim likom

Zbog njenih očiju boje meda i dječaka iz vode
daleko je Amerika
za ovakve poput nas
mi bježimo u mrak
Vrijeme se vraća
Klupko se odmotava
Unazad
Unatrag
Šaman mi pruža osušeni korijen
Neke ritualne plemenske biljke
Očistiće moju psihu, izbaciće demone

161

Pobrisaće knjige koje sam čitala kada to nijesam smjela
Povratiću
Čitave klase kojih više nema
Zaboraviću zemlju koja ne postoji
Prestaće bol
Prestaće želja da se vratim
Onamo što više ne postoji
Onoj meni koje više nema
Dok sanjam
neke džipove
Sasvim nalik na crne grobove
Voze desno, ka prošlosti
Odrastanju
Stvarima o kojima ne smijemo pričati
Ne dam svoju krv
vampirima, klatinama, egregorima
dežurnim dušebrižnicima

palanačkim tračarama urokljivih očiju
okrećem polukružno crni džip za sahrane
nazad u budućnost
okani me se, mani me se
s pričom
ne ponavljaj za mnom
ne gledaj za sobom
zaboravi
ako se okreneš
pretvorićeš se u stub soli.

Μοῖραι (SUĐENICE)

162

Mora da je baš trip da si Suđenica...
Na pitanje čime se bave tvoji roditelji
lakonski odmahuješ rukom
»Ma, pusti«, kažeš i
dodaješ poluglasno:
»Roditelji su mi
Neophodnost i bog vremena«,
— nemam pojma čime se tačno bave,
ne vidamo se prečesto,
nastavljaš.
A mjesto rođenja?
»Platonova Republika...«

»Ja sam Klota, prva sestra,
tkalja sam...«
— Hmm, čudno zanimanje za kćerku jednog boga.
A šta tačno radiš?
— Pa... Predem i...
Određujem okolnosti rođenja.
— Sitnica, baš.

— Sestra mi je ljepotica, Laheza,
znaš, ona mjeri vrijeme štapom.

Ma šta kažeš?!

— Aha, tako određuje životni vijek...
Atropa, treća sestra,
ona je, ono, darkerka, got, taj rad...
Nemoj me pitati čime se bavi.
— Evo, pitam te.
»Bira način smrti.«
— Ada čuš, neko mora i to da radi.

Osim toga,
smrt
se može izbjeći
od lakog lakše
(kažu)
metamorfozom:
transformacijom čovjeka,
na primjer,
u sazviježđe južnog neba.

163

POČUJ,

danas,
sedmog dana mjeseca Lava
pet hiljada sedamsto sedme
po starom računanju vremena
u smiraj pretoplog dana
u Podgorici,
prije nego što na kraju moje ulice
počne da zalazi umorno sunce

tu, đe se nebo spušta na zemlju
zapaliću svijeće
od gline sam načinjena
u prah ću se vratiti
ali ja znam da je
Bog, naš Bog,
stvorio ovaj svijet
moj svijet
samo za mene

Ana Ristović

Pjesme

164

GORI, GORI

Dovoljan je dodir dve šišarke
da nastane šumski požar
jedno trenje, par grančica
i, gori, gori, moja gospođice
opušak cigarete ima temperaturu
od oko 650°C, a nedovoljno ohlađena šibica
od oko 800°C, zamisli samo to
kao i onaj požar koji nastaje
od udarca munje ili u trenu
kad drvo krene da gori svojim jezgrom
god po god, gospođice,
početna temperatura dovoljna za požar je
od 260°C do 300°C, što je, recimo,
maksimum kućne rerne
a koliko treba tebi da prekapiš, da pregoriš
i opustošiš svet pred sobom, gospođice moja,
je li tvoj podzemni ponor što se desi
u tresetištima pa širi sporo i satire korenje
ili je onaj što cilja na glavu, na krošnjju,
pa sažiže od vrha do bedema, reci, gospođice,
gori li polako ili briše sve pred sobom
ima li barem malo milosti
prema ponekoj travci, ponekom kamenu, ponekoj

mekoj misli, ili bi baš sve odjednom
jezičkom plamena
usput

POSTANJE ČOVEKA–BATINE

Prvo dolazi do sleganja sedimenata vrata
u proseku po 2cm na svakih nekoliko meseci
što se dešava usled dinamičkog procesa
narastanja praznog prostora
(možemo ga nazvati i vakuumom)
između sive i bele mase u
moždanim strukturama

Težina praznine
dijametralno je proporcionalna
sili potiska na vratne pršljenove
i procesa sabijanja diskova
usled čega dolazi do taloženja
u međuprostorima i spajanja viličnih kostiju
sa ramenim pojasom
posledično čemu otežano gleda levo i desno
tako da se vidno polje sužava samo na pravo
gde se nalazi i objekat na koji treba da deluje
dakle da izvrši udarac

Prazan prostor uskoro obuhvata veći deo
međukoštanog dela lobanje i tkiva i
konačni dodir praznine i kičmene moždine je
presudan trenutak
kada nastaje čovek–batina
čemu svedoči i celokupni izgled
njegovog valjkastog tela
dakle — nema vrata
i jedinka je oformljena

Sada je možemo obući u crni prsluk
i poslati napolje da deluje

UŽIVAJ TIŠINU

Neko je svirao na akustičnoj gitari
Enjoy the Silence oko ponoći
u prizemlju zgrade i kroz otvoren prozor
zvuk je razbijao roj komaraca i dizao se
do uličnih svetiljki
prsti su strasno i nežno dodirivali žice

*Words are very unnecessary
They can only do harm*

padala je zavesa boje azbesta
ježevi su tražili mirna mesta u uličnom grmlju
kao da dele lekciju čovečanstvu

166

Bio je to onaj bez noge
— gangrena ili nesrećan slučaj —
o tome već dugo više niko ne govori ništa

A kada je oslonjen o štake prišao prozoru
da se u pauzi nadiše letnje noći
osmehnuo se u mraku
čvrsto se držeći za ivicu svog broda

*Pleasures remain
so does the pain*

Kome? Čemu?
Jesu li tajne poruke putovale
kroz mrak kao dugo čekani odgovor?
Ili radost za koju ne treba razlog
ni ono pre ni ono posle?

*All I ever wanted
All I ever needed*

DODIR STRAHA

To je poljana
na kojoj već dugo ništa izraslo nije
jer se boji rasta.
Koren se pritajio u semenu.
Travka se pritajila u korenu.
List se pritajio u stabljici koja je provirila iz zemlje
pa zauvek zastala
u prvom pogledu na nadzemni svet.
Seme se pritajilo u zemlji — neće ka svetlu.
I ono što je već izraslo strepi od daljeg bujanja
i čuti u svojoj sigurnoj polovičnosti.
List strepi od lista pa se ne pomera na vetru
u strahu da bi drugi list to mogao primetiti.
Grane govore lišću — ne gledaj ga ne gledaj ga
mислеći na sunce. I svako davno izraslo stablo
obuzme jeza pri pomisli da bi se na njemu
mogao oteti izdanak nove grane.
Ptice su davno otišle:
let nema šta da traži u toj nepomičnosti.
Mravi su u dugim kolonama pod zemljom
napustili to strnjište.
Kao da je zima, a nije –
proleće je a sve mu odoleva.
Čak i vazduh počinje da posustaje
i sve manje pomišlja na pokret.
Seme je zastalo u ideji o semenu
i ne miče se.

Neko je rekao listu, list je preneo listu
travka travki, stablo stablu, koren korenu, seme semenu.
Šta? Odavno to ne znaju ali se plaše
i to nejasno čega se plaše moglo bi doći
sa svakim pokretom i rastom.
Lako se širi taj strah
možda će zahvatiti i okolne poljane i šume.

Jezgro kaže — pravimo se da nas nema
ili nemojmo ni biti
pa ćemo u tom nepostojanju
preživeti.

Može proći deset dvadeset trideset godina
od kada ih nema
glas nekako bleđi ali i dalje jasno pamtiš dodir
ruke u ruci
crvenih jastučića na njenim prstima
meke mišice u zelenom mantilu pod tvojim dlanom
dok prelazite ulicu
njegovog stomaka pod crnim džemperom
uz koji priljubiš malo lice
zamršene brade kolena ramena leđa
na koja se nasloniš
meke kožice u naboru njenog vrata
sa koje visi krstić sa Ostroga
struka lopatica ušća kičme u cvetnoj spavaćici
koju joj pomažeš da navuče
obrazu pod tvojim usnama
paperjaste dlačice na zaliscima meko ti brišu
godine sa kapaka

Tako su sada mali
mogu ti stati svako u po jednu šaku
a tako veliki
kao da sa svakom godinom sve više rastu
nosiš ih s lakoćom besmrtnika
bore na njihovim licima
sada su linije tvog dlana
kao da si ih nevidljive decenijama vajala
i linije tvog dlana
putevi su kojima njihova sićušna stopala
hodaju uzduž i popreko
do u beskraj
vezu ti mapu sveta

DUŠA SVETA

Očešala sam se o milion sudbina
u gradskom prevozu
svaka je bila različita
i nosila drugačiji bol i radost
u jednom trenutku i decenijama dugo
i svaka je mislila
da me nikada nije bilo
ili da sam je napustila,
ja, duša sveta

U OSVIT

Tomislavu Marinkoviću

169

Pre nego što riba zagriže, ti misli na dubinu.
Na prostor gde je plivala između travki
i gde bačen kamen spokojno stremi ka dnu.
Sunčeva svetlost još nema ništa sa
mekim mreškanjem rečne vode
i u 4 ujutru jesetra, karaš, klen,
smuđ, manić, krkuša i belica
čuvaju tvoj mir skupljen u uzdah
koji proprati spuštanje udice u tišini.

I spuštaš se duboko, nikad dublje
dok tvoj plen hita ka površini.
Okupio si duše svih riba
koje su ostavile poslednji trzaj repa na obali
i sada zajedno sa njima loviš slobodu
svakog jutra sve dublje, sve zelenije i plavlje.
O tome, u osvit, riba ćuti
i zna zašto.

Travka je pod jezikom
sitan šljunak pod donom —
dovoljno za početak sveta.

ZELENO!

Otkud toliko bilja ovog jutra u tvojoj sobi?
 Zdravac, perunika, motovilac, lucerka, matičnjak i nana,
 ruzumarin mirisni i lavanda prekrili pod i jastuke.
 Olistale su i knjige, iz Tolstojevog Vaskrsenja
 šušte listovi bele imele, Bernhardov Mraz pupolji
 prkosnom koprivom i žuti cvetići jaglike vire
 iz Virdžinijinog Orlanda. Sremuš se rasremušio
 zajedno sa žalfijom i majoranom, bujaju iz fioka
 i otvaraju vrata ormana, dok timijan, bokvica i smilje
 bokore se iza zavesa, a kantarion duž prozora koketno
 žmirka suncu. Bršljan je obavio noge stolova i
 stolica, penje se uz zidove i grli ramove slika,
 sa plafona se klata zeleni ljljani, prkos i tušt
 i snatre slaveći zabavu uvek dokonih kéeri. Na lusteru
 se gordo njiše gorocvet, tastaturu prekrrio maslačak,
 a lincura i divizme propinju vratove uz kablove.
 U svakom slovu koje napišeš ili izgovoriš je zrno.
 U svakom zrnu pupljenje lista. U svakom pokretu ruke
 upornost zimzelene grane. U svakoj stopi godovi
 stoletnog hrasta. U dahu cela šuma Striborova.
 U srcu ti hajdučka trava. U srcu ti hajdučka trava.

Otkud toliko bilja ovog jutra u tvojoj sobi?
 Ne spava. Nikad ne spava.

MARIJIN UZDAH

Nakon pada sa giljotine
 glavi Marije Antoanete ote se uzdah

Bilo je to u 12.15, 16. oktobra
 leta Gospodnjeg 1793.
 na Trgu Konkord, u Parizu.
 Nekoliko trenutaka pre toga, kažu očevici,
 Marija se spotakla o nogu dželata
 i rekla »Izvinite, gospodine«,
 naoružana hrabrošću.

Onda se godinama nagađalo
može li glava da ostane svesna bez tela
i neki pomoćnici dželata su znali
da ošamare glavu, urlajući ime pogubljenog,
ili da prinose joj sveću, očekujući reakciju.

Neki tvrde da su vidali glave
koje se mršte ili namiguju nakon pogubljenja,
ljudska glava van tela postala je
predmet istraživanja pa čak i
potajnog divljenja.

Onaj uzdah Marijine glave
ipak je možda bio uzdah vojnika
koji je savesno zapamtio naredbu gospodarice,
uzdah nakon polaganja oružja
posle poslednje bitke
dok tražio je utehu i pomirenje,
naravno, raskošan, pri kaju čak sladak,
kolačast..

171

-196°C

O besmrtnosti je reč.
Nemačka kompanija ti je nudi za 200.000 evra.
Do sada je nakon smrti zamrznuto
6 osoba i 5 kućnih ljubimaca.
Telo se skladišti u Švajcarskoj,
na -196°C.

A onda, jednog dana, kada nauka to omogući
i za sve bolesti bude leka
ožive te u npr. 2300-oj godini.
Možeš prodati, recimo, stan, kuću i tako
kupiti budući život i vreme.
Možeš birati i da ti sačuvaju samo mozak,
što će te koštati 80.000 evra.
Možeš plaćati mesečnu članarinu
u kompaniji besmrtnosti od 25 evra,

ali to znači da ćeš svoju besmrtnost otplaćivati
666 godina — gle, zanimljivog li broja –
valjda s onog sveta, faustovski.

I sad, zamisli, tvoje telo
stotinama godina u nekom švajcarskom zamrzivaču
kao sir sačuvan za odloženu degustaciju
na kojoj se neće gostiti bakterije i plesni.

Ili tvoj mozak — hladna breskvica
što čeka da se probudi na polju
ovozemaljskih rajskih voćnjaka
da bi iznova posedovala misao i svest.

172

A ono što kažete da nije duša
već samo poslednji uzdah,
otrglo se još u praistoriji
i ne namerava da se vrati
ni na odloženo plaćanje.

Sretaćete se, možda, kao stranci,
zarobljeni nekom čudnom, neobjašnjivom čežnjom
i stegnuće i vas i nju neka zima
oko mesta gde je bilo srce.

Jer ipak, o duši je reč.

SAVESNO BEZ SAVESTI

Čuvari Aušvica
oni koji su postavljali lomače
oni iz streljačkog voda
oni koji su zatezali omče za obešene
Tomas Feribi koji je u 8.15 nad Hirošimom
povukao ručicu i rekao
Bomba je puštena
— »samo su radili svoj posao«

kao i oni koji su bili samo
nemi
gluvi
slepi
dok se oko njih
krunio odronjavao i rušio svet
pokušavajući nešto da im kaže
kroz poslednji uzdah samrtnika

jer su glas, sluh i vid
poslali na godišnji odmor
sa kartom bez povratka

Velimir Visković

Odlazak dobrog čovjeka s Trećića

174 Renata Baretića osobno sam upoznao dosta kasno, 2012. ili 2013., kad sam pozvan na *Pričigin* kako bih skupa s nekolicinom drugih zagrebačkih Splićana govorio o svojim iskustvima s neobičnom zagrebačkom željeznom beštijom, tako stranom Splićanima — s tramvajem. Baš baretićevska ideja; uostalom, on je bio dobro adaptirani došljak u Split jednako kao i mi u Zagreb; a čini mi se da je teže postići da Split prihvati Zagrepčanina nego obratno.

Sjećam se, trebalo je na *Pričiginu* govoriti bez papira, »iz glave«, biti zabavan, duhovit. Meni nije problem govoriti bez napisanog teksta, ali imam li ja i talent *stand up* komičara koji može zabavljati poveliki auditorij, valjda 700 slušatelja? Nisam bio siguran; znam ja — kažu — lijepo govoriti, tako da me ljudi pažljivo slušaju, ali nikad nisam znao ispričati najobičniji vic. Ne ide mi komika; nije moj žanr!

Nisam stekao dojam ni da je Renato baš spektakularan narator, ali uz profesora Filipića baš on je smislio ovu formu okupljanja oralnih naratora koji satima nasmijavaju publiku. Klikeraš Robi, uostalom — bio je i član MENSA-e, s ovjerenim kvocijentom — 153.

Sam je ipak bio puno vještiji u pisanoj humorističkoj formi nego kao *stand up* zabavljač.

Njegove TV kolumne, objavljivane ponajviše u *Feralu*, redovito sam čitao još potkraj devedesetih i početkom dvijetisućitih ponajviše zbog osebujnog humorizma, igara riječima, vještog pastiširanja raznih govornih stilova.

Dobar je stilist, činilo mi se tada, ali nisam ga još vidio u redu drugih *Feralovih* autora za koje sam već tada bio uvjeren da su ne samo novinarske već i književne veličine.

Kad sam ujesen 2002. osnovao u zagrebačkom ZKM-u Hrvatsko društvo pisaca, nisam Baretića pozvao da bude naš član (imao je jednu knjigu pjesama, a trebale su bar dvije). Međutim, samo nekoliko mjeseci potom Renato će

objaviti *Osmog povjerenika*, jedan od najvažnijih romana iz razdoblja hrvatske samostalnosti.

Bila je to prava eksplozija književnog dara! Jezično remek-djelo u kojem je konstruiran poseban idiom (s osnovom u viškim govorima), ali predočen uz to i suveren pogled na svijet zasnovan na otporu prema globalističkom poništavanju razlika. Roman koji zagovara čuvanje lokalnih tradicija, ekološki angažirano djelo koje zagovara humanističke vrijednote. Uz to, ostvario je i niz sjajno profiliranih likova.

Naravno, čim sam pročitao roman, pisao sam o njemu; javio sam se Renatu i pozvao ga da pristupi našem tek osnovanom društvu. Nije bio među prvim članovima HDP-a, koji su potpisali pristupnice na samoj osnivačkoj skupštini, ali primljen je u prvom krugu proširenja članstva. A bilo je to prije nego što će *Osmi povjerenik* postati ultimativni hit te pokupiti pet glavnih nagrada za knjigu godine, a uskoro doživjeti i kazališnu inscenaciju, pa potom i filmsku ekranizaciju.

Renata će taj golem uspjeh *Osmog povjerenika* dosta opteretiti; kako napisati knjigu koja će dosegnuti tu književnu razinu i postati takav hit?! U nastavku karijere Renato je napisao niz knjiga, romana, knjiga kolumni, pjesama, pisao je scenarije, serije, smislio i vodio *Pričigin...* Ali ostao je ipak prije svega upamćen kao autor *Osmog povjerenika*.

Pripremajući ovaj kratki nekrolog pročitao sam i CV koji je Renato sam napisao za katalog članova HDP-a. Duhovit, autoironičan životopis, s razotkrivanjem svih stvari koje u životu nije završio, uključujući i fakultetske studije, prezrene poslove (recimo, pomoćnik skladištara). Otkriva da je izbačen iz MENSA-e jer nije plaćao članarinu.

Ma, i napustio si nas prerano, u šezdeset i drugoj, dragi Renato. Eh, da smo znali mi koji te volimo i uživamo u tvojoj literaturi, pa da gore nekome u nebesima platimo članarinu umjesto tebe. Vrijedilo bi!

Zoran Ferić

Zbogom, nebeski bodule

176 U Lavovu, u jednoj mirnoj ulici, postoji kuća na kojoj je najčudniji putokaz koji sam u životu vidio. Na staroj stambenoj zgradi, i ne toliko visokoj, piše: »Nebo, 16 metara.« I strelica uperena prema gore. Kruno Lokotar, ti, Alla Tatarenko i ja stojimo pred tim putokazom i smijemo se. Netko kaže: »Nisam znao da je nebo tako blizu.« To si možda bio i ti. Samo visina zgrade i nebo je, eto, već tu. I tada još, u tom veselom trenutku, nismo mogli znati, dragi Renato, da će nebo biti tebi tako blizu. Jer, nema sumnje, ti si gore, u nebu, bio ti ateist ili ne, i mogu samo zamisliti taj urnebes kad u nebo stiže netko tko u nebo ne vjeruje. Pa kao što si sve nas nasmijavao dolje, sada možda nasmijavaš i njih, gore. Možda ima tamo gore i jedan otok osunčan, nekima od nas od davnina znan, možda nebo i jest otok, kao Utopija, a ti si sada nebeski bodul.

Zbog tebe bi, dragi Renato, svako nebo trebalo biti na dobitku. A tko je na gubitku, to mi dolje u ovom trenutku jako dobro znamo. Znamo koga smo izgubili. Čovjeka kojega su i ne tako bliski ljudi osjećali kao prijatelja, velikog pisca čiji će se romani i dalje čitati i koji će nas i dalje uveseljavati, ali sada s knedlom u grlu, podijeljenih osjećaja, sa smijehom i tugom i malo gorčine, pisca i čovjeka koji je uistinu volio ljude, i one koje je izmislio i one stvarne koje je u životu sretao.

S tobom ćemo, dragi Renato, pričati o njoj, s tobom ćemo istraživati nepoznati a tako blizak jezik, s tobom ćemo suosjećati s djevojkama koje prodaju svoje tijelo, s tobom ćemo u godinama koje dolaze uporno i stalno uviđati tko smo to mi ovdje na ovoj crti između Balkana i Mediterana i da svoje živote živimo u permanentnoj tragikomediji. Dragi Renato, napisao si i imenovao naše živote, dao im odgovarajući žanr i izlaz u oslobađajući smijeh.

I neka ti je lako to tvoje nebo kao što zemlja ne bi bila nikada.

Nikola Petković

Renato, hvala ti što si bio

Na putu natrag u život, samo tri tjedna nakon mamina sprovoda u Bakru, uputio sam se u Roč, kod prijatelja, na promociju dječje knjige napisane na glagoljici. Negdje oko Male Učke, na prijevoju, čitam poruku koju mi šalje Zoran Ferić. »Umro je Renato Baretić«. Renato moj, rekao sam u retrovizor u koji se on samo prije nekoliko sati uselio, zaplakao, stao, okrenuo auto i *via doma*.

Brisače za staklo imam, ali za oči ne.

Zovem Edija pa Franu i Mačak mi kaže: »Znaš što mi je prvo palo na pamet; ono naše ludovanja po Kvarneru.« I meni Frano, i meni.

Nakon jednog *Književnog petka* na kojemu je ispalo da smo ispali dobro, pozvao sam Nadiu Cvitanović, Franu Maškovića, Ivana Salaja i Renata da napravimo *tour de force* od Kirije sve do Čićarije: od knjižnice do knjižnice i tako cijeli tjedan... *Tour de force* već se drugi dan pretvorio u *Tour alcholic e gastronomique*... toliko kontroliranog ludila, toliko disfunkcionalne funkcionalnosti ili funkcionalne disfunkcionalnosti, ne znam... nikada nisam osjetio... a (i) taj posao radim 41 godinu.

Ovakva *kumpanija* skupi se jednom.

Renato je spavao kod nas. Rano se budim. Kada sam ga prvo jutro zatekao potpuno spremnog za dan u šest ujutro, kako sjedi na terasi na rubu šume, onako, pun entuzijazma, rekao sam »ajmo sad skupa na ovaj vrh gore, to ti je manje od sat.«

Renato me je samo pogledao. Njegove oči rekle su mi sve. Ne da su rezolutno odbile svaku ideju penjanja, nego su emanirale gotovo paničnu brigu za moje mentalno zdravlje... Kada sam to jučer ujutro pokušao riječima preslikati Ivici Ivaniševiću, rekao mi je: »E, Renato i ja smo ti iz iste alpinističke škole...«

Renato je spavao u sobi mojega sina. Okružen kamenjem, mineralima, desecima i desecima malih grotta od Kine, preko Indije, preko Etne do Učke i Čićarije... i satima su njih dvojica o tom kamenju pričali. Kada sam u neakvoj

splitskoj podružnici Donalda Trumpa, gdje smo se nakon sprovoda našli, sjeo do Maje, predstavio sam joj se i počeo stavljati u kontekst... a ona me je odmah prekinula pitanjem: »Je li vaš sin još uvijek skuplja *bovane*...«

Da je pedanterija i emocionalna kategorija, shvatio sam tada.

Jako puno pisaca (namjerno ne koristim i ženski rod, jer spisateljice to jednostavno NE RADE, barem ja ih nisam čuo to raditi) i kada govori i kada piše o drugome, piše o sebi, a Renato, jedan od naših najvećih pisaca, došao je doma s pričom ne o prijatelju kod kojega je tjedan dana bio, nego o njegovu sinu i bovanima...

Osmog povjerenika pročitao sam 2003. nakon petnaest godina čitateljskog izbivanja iz hrvatske književnosti. Odmah sam se dočepao Renatova maila i napisao mu kako se zovem, koliko sam oduševljen tim genijalnim djelom i kako bih ga rado htio upoznati, jer nešto tako dobro ne znam kada sam pročitao... Odmah mi je odgovorio jednostavno i toplo... i *tako je počelo naše poznanstvo*... i nastavilo se u diskontinuitetima koje sastavlja i rastavlja život, ovaj put ne kao vitalna energija bivanja ovdje, već kao masovna pojava...

Čitajući *Osmog povjerenika*, čitao sam istovremeno, na sinkronoj razini i *Utopiju* Thomasa Morea, i Camppanellu i Franu Petrića, i Robinsona Crusoea i Don Quijotea, i Marquezov *Macondo* i Shakespeareovu *Oluju*... skužajte *svite*, fakat se preseravam... jer ne, čitao sam Renata koji je čitao sve to i napisao jedinstvenu knjigu... a hrvatska je književnost, nakon *Kiklopa*, konačno dobila roman koji je i sam dobio *Kiklopa*... Kiklop i Mesjak: dva oka u glavi!

No, bovanima zajebancije nikad kraja: idem ja u poštu u Lovran poslati Maji i djeci telegram saučešća. U pošti možete kupiti luftmadrac, maske za mobitel, masku i peraje, ping-pong lopticu, kišobran na *aj pa srce pa Lovran*... ali poslati telegram...

Telegram se to jutro slao ovako. Najprije moraš potpisati da pristaješ na to da telegram (devet je ujutro) neće u Split stići isti nego drugi dan...: pišem ja: Draga Majo... pa: duboko suosjećamo... a gospođa s onu stranu pleksiglasa piše: *Drga Maja... iskreno subsjećanje*... ej, stani, gospođo, nije drga nego draga i ne subsjećanje (iako, naučio sam tada novu riječ za »pod-memoriju«, hvala), a gospođa meni piskutavo »nemojte vi meni smetati«... a ja njoj »*coj kensa, kaco kensa*« i to za oktavu više... pa jebate, to da naletim na ženu s disgrafijom kojoj je u zadatku prepisati riječi telegrama izumitelju jednog od vernakulara je za očekivati... ali da mi se Renato, kao kroz onu aboridinku s pjace u romanu, smijuljući se vlastitoj smrti, rabeći jagodice prstiju službenice pokojnog PeTeTea kao medij, obraća na trećićanskom... *tu mač pensa, kaco pensa*...

Drugi dan u pet ujutro sjedam u auto. Koljena razvaljena nakon čišćenja meniskusa. Negdje oko Crikvenice razmišljam o kapitulaciji. Stajem i istežem se. Boli i mislim da neću moći dalje. Za tri i pol sata parkiram na Lovrincu. Dolaze mi Edi i Frano. Frano se nastavlja sjećati našega Kvarnera, a Kapetan Edi sa po' kuka i Gordana su uranili da ne budem sam.

Topao je Split. I pod klimom. I na groblju.

Na sprovodu stojim uz Ivicu i Hrvoja, tuga je jača od umora i boli u koljenu, vrešina asfalta čini svoje, puni se cista bekerova... najradije bih se oslonio o Hribara kada ono popu koji prethodi *kaseli* iz džepa ispadne papirić na kojemu piše: **Renato** Baretić.

Povorka korača i svako malo papir malo jače utisne u asfalt...

Ja se trgnem, rastužim i raspizdim: pa bar je velečasni mogao zapamtiti ime kolege mu velečasnog Baretića koji se rodio u drugom izdanju Antina romana *Što je muškarac bez brkova*, a kome je Renato, opaskom o mjesecu u kojemu ne opadaju orasi, bio kum... da ne kažem da bi čovjek koji se s nama su-vremeni, bio civil ili pop, to ime trebao nositi kao popudbinu elementarne pismenosti.

Odužio sam, znam; ali dok ovo pišem, Renato je tu. A ja bih da je tu... ali u tome nisam sam pa još samo ovo: istoga sam se dana dovezao doma; oprao se i otišao na koncert u Opatiju; noga je živjela život odvojen od mojega tijela: razdvajajući je bila bol; čas ubod, čas pila, čas usis, čas podrig mišića... vrijedilo je, cvilim da me ne čuje bubnjar koji palicama kao da hvata vlastite ruke...

Idućeg se jutro budim i ništa me ne boli; ode sve negdje; zaista, vjerujte mi, mjeseci terapija, *kaco magnet*, *kaco elektrisiti*, *kaco suimingpul*, *kaco parafin*... ona trećićanska *dotoressa of all betega*, Muona, bit će zavukla se u auspuh, ušla mi u makinu i izliječila me nekim, jebiga, čudom.

Renato, hvala ti što si bio.

I što si uvijek kada bi bio sa mnom bio toliko svoj da mi uza sve i time, značiš toliko da si nikada ne bih oprostio da, iako predoziran smrtime i grobljima u zadnje vrijeme, taj petak nisam potegao ispratiti te... i da si me, na neki samo tebi i mom *kolinu* poznat način, izliječio... i da me više ništa, ali ništa ne boli, osim gromade praznine i nenadomjestivosti koja se oglasila prvim odjekom udara ilovače i *bovana* o tvoj lijes, tim, kako je Ivica uz kojega sam stajao, potresen rekao: najstrašnjim, najjezovitijim zvukom — zvukom koji nam se useli u svijet nakon svakog našeg iseljenja...

Adio amice, a što se svih koje sam što vidio, što upoznao na oproštajnom piću tiče, moram ti reći: »Krasna ti je škvadra.«

Edi Matić

Adio, Bruda!

180 Umro je Renato. Svi su ga zvali Barni, ja sam ga zvao kao i on mene: Bruda, po fonetskoj transkripciji njemačke riječi za brata.

Od gomile lažnog optimizma koju sam prosipao na stol pri našem zadnjem susretu, ostali su samo nemir i strah, da ni on ni ja ne razotkrijemo tu laž, da se ne suočimo s onom drugom, mračnom stranom koju smo odgurivali nadom i vjerom u bolje. Barem u tim trenutcima.

Danas nam je ostalo da se svedu računi. Zadnja ruka — rekao bi zadnji naslov njegova zadnjeg genijalnog romana.

U medijima ćemo čitati gotovo sve ono čega se o Renatu Baretiću možemo sjetiti: od onoga kako je bio jedan od naših najboljih i najvažnijih književnika, pa važan novinar, kolumnist, pjesnik, scenarist, do svega ostaloga, da je bio glumac, kumpanjo, organizator, sugrađanin, poveri, Splićanin, Zagrepčanin, Trećićanac, predavač, pokretač, savjetnik, podrška, enigmatičar, muzičar, fonetičar, zajebant, prijatelj, muž i otac.

I svi će raznim riječima zaključiti ono što se o njemu mora zaključiti — Umjetnik koji je ostavio neizbrisiv trag u hrvatskoj kulturi!

Biografski i bibliografski detalji ostat će kao podsjetnik na ono što je naš jezični bazen imao u liku Renata Baretića — jednog od najoriginalnijih i najduhovitijih romanopisaca bezgranično razigrane mašte koju je na maestralan način znao pretvoriti u tekst.

Knjige možemo ponovo kupiti, kolumne pronaći, tekstove isprintati, lako je za to... ali otišao je prijatelj!

Golemu prazninu, neispisani bijeli papir sami ćemo morati popunjavati prisjećajući se njegove topline, humora, energije i ustrajnosti.

A hoćemo li te pamtili, dragi Barni? Vengo coj!

Ivica Ivanišević

Adio, Micek

Ako je sretan, čovjek za života stekne nekoliko pravih prijatelja za koje vjeruje da ih je izabrao po kriteriju bliskosti, da ne kažem baš srodnosti, iako se na koncu ispostavi da su oni, ustvari, posve različiti ljudi od njega. Ništa neobično, jer prijatelji nisu zrcala u kojima ćemo tražiti vlastiti odraz, trebamo ih da bi nas dopunili, da bi nam dali ono što nemamo.

181

Čim sam upoznao Renata Baretića, a to se dogodilo prije ohoho godina, možda 34 ili čak 35, bio sam čvrsto uvjeren da u osobi toga mladog zagrebačkog dopisnika *Nedjeljne Dalmacije* vidim vlastitu repliku. Kao da smo izašli s iste proizvodne linije, kao da nas je netko izlio iz istog kalupa. Ne govorim, naravno, o fizičkoj sličnosti, nego o duhovnoj bliskosti. Već na prvoj kavi, tek što smo sjeli i naručili, shvatili smo da se, ustvari, ne trebamo upoznavati, jer se savršeno razumijemo.

Tko god vam kaže da je humor univerzalni jezik koji brzo i s lakoćom povezuje ljude, nemojte mu vjerovati. Humor, osobito onaj rubni, koji naginje crnilu i iskušava norme društveno prihvatljivog ponašanja, uvijek počiva na nekoj vrsti konsenzusa između sugovornika. A do te vrste suglasja nije uvijek lako doći, naprotiv. Barni i ja se nismo trebali ispipavati kako tko diše i što o čemu misli, na prvu smo kliknuli, reklo bi se u magazinima za tinejdžere, ako takvi još postoje. Mislim magazini, a ne tinejdžeri. Iz kafića smo izašli kao stari prijatelji koji se, doduše, nikada prije nisu sreli.

Ta bliskost fascinirala me to više jer smo dolazili iz neusporedivih mikrosvemira. Meni je kao korijenskom Splitsaninu svijet bio ravna ploča na čijim su krajevima Varoš i Lučac. Njegov je, pak, otac, gospon Albert, bio porijeklom iz okolice Novog Vinodolskog, ali Zagrepčanin do srži. Kad ga je jednom prilikom Barni vozio Splitom, iz auta mu je pokazao osnovnu školu koju je njegova kći pohađala. Na pročelju te osmoljetke, kao, uostalom, i bilo koje druge obrazovne ustanove u Splitu i okolici, kočio se veliki Hajdukov grb i neki popularni

slogan, možda baš onaj čuveni »I pape i dida bili su Torcida«. »Ispiši ju!«, hladno je procijedio gospon Albert, pravovjerni dinamovac. Njegova mama Olga bila je, pak, iz Brezove Gore, sela između Maclja i Trakošćana, što je meni bilo dovoljno da ga cijeloga života kvalificiram kao trakošćanskog kmeta.

Barnijev materinski jezik bio je, dakle, subdijalekt najzakučastijeg hrvatskog govora, onoga bednjanskog. Raskorak između jezika »za po doma« i književnog standarda vjerojatno je presudno utjecao na to da se kao pisac igra sa svim vrstama parlatine. I kao što mu tisuću postojećih otoka nisu bili dovoljni, pa je izmaštao tisuću i prvi, Trečić, tako mu ni stotine naših malih ili malo većih jezika nisu bile dostatne, pa je stvorio, novi, trečićanski, zapravo tretjijonski.

Osim porijekla, dijelili su nas i životni odnosno profesionalni izbori. Već u dvadeset i prvoj godini napustio je obiteljski dom, otišao u podstanare, pokušavajući održavati paralel-slalom između studija komparativne književnosti i fonetike na Filozofskom fakultetu i rada u *Večernjem listu*. U tom je smislu bio generacijska iznimka. Većina nas koji smo osjećali svrbež u prstima, igrali smo se novinarstva u omladinskim listovima. Tjedna ili još rjeđa dinamika njihova izlaženja (sjećam se da je između objavljivanja dva broja splitske *Omladinske iskre* jednom prilikom prošlo čak devet mjeseci) dopuštali su nam da prema pisanju razvijemo hobistički, a ne najamnički odnos. Osim toga, ili prije svega, tamo si već kao mlađi punoljetnik mogao dobiti kolumnu ili priliku da radiš velike priče za naslovnice, bez da te prije toga netko mjesecima ili godinama tjera pisati vijestice. Barniju su, međutim, trebali stalni prihodi jer se sam izdržavao, pa se opredijelio za crnčenje u *Večernjaku*.

Za gradske rubrike bilo kojih novina običava se reći kako su one škole novinarstva. Možda djelomice i jesu, ali su ponajprije inkubatori frustracija, jer se već prvoga dana uočene razlike između talenata kojima su pripravnici blagoslovljeni (ili nisu) uredno i predugo ignoriraju. Cure i momci za koje je i slijepcu jasno kako imaju potencijal izvršavati najsloženije zadatke, trate vrijeme i drobe svoje živce slušajući kako im sredovječni urednici koji su to postali jer više nisu bili kadri pisati (ako su to ikada i mogli) daju da drljaju kratke izvještaje s događaja koji ne zanimaju nikoga osim tehničkih urednika jer im služe da bi začepili rupe na stranicama.

Tko zna koliko bi se Barni patio na dnu hranidbenog lanca velikog pogona dnevnog lista da Kruno Kljaković, tadašnji urednik *Nedjeljne Dalmacije*, nije nazvao svog kolumnistu Ivu Žanića, koji je u *Večernjaku* bio na plaći kao lektor, da mu predloži, ako poznaje, nekog mladog, marljivog i darovitog novinara koji bi mogao biti dopisnik iz Zagreba. Ivo je bez kolebanja ispalio Barnijevo ime, s punim uvjerenjem ga nahvalio kao najvećeg talenta u generaciji, i uskoro je iz Splita stigla prva narudžba.

Tih su se dana nove političke stranke osnivale kao na tekućoj traci i on je dobio zadatak da napiše izvještaj s osnivačke skupštine jedne od onih partija kojih se danas više nitko ne sjeća. Tih pet kartica bile su pokazna vježba vr-

hunskog novinarstva. Gipkim, elastičnim rečenicama za koje ti se činilo da su napisane bez mrvice napora, u dahu, Barni je jedan, u suštini, dosadan, protokolarni događaj pretvorio u materijal za paprenu humoresku na račun hrvatskog vježbanja demokracije. Da, izvan svake sumnje, rugao se, itekako, ali je to činio odmjereno, s gospodskom suzdržanošću, kako i priliči dobro odgojenom dečecu i fajšnmeckeru. Već sutradan dobio je ugovor na neodređeno vrijeme.

Do 1993. godine, iz Zagreba je radio isključivo za splitske novine, *Nedjelju* i *Slobodnu Dalmaciju*, gdje je bio televizijski kritičar, a počeo je surađivati i s *Feral Tribuneom*. A onda je jednog dana odlučio da na sunčani jug više neće slati svoje tekstove, nego će poslati sebe. Usred rata, kad nikome nije padalo na pamet seliti se iz Zagreba u Split, on je učinio upravo to. Stigao je s koferom i ruksakom, unajmio stan na Mertojaku i sljedećih nekoliko desetljeća strpljivo odgovarao na uvijek isto pitanje: Zašto, pobogu?

U tim je prilikama najčešće objašnjavao kako se njegov krug splitskih prijatelja počeo širiti i produbljivati, pa je u jednom trenutku shvatio kako više dragih ljudi ima dolje, u Dalmaciji, nego gore, u Zagrebu. To je, međutim, bila tek djelomična istina. Kao što je prije ikog iz svoje generacije ušao u profesionalni novinarski pogon, prije ostalih se i oženio. U tom je braku dobio dječaka, a onda ga izgubio pod strašnim okolnostima. Proživljena trauma vremenom je nagrizala njihovu vezu, pa su se on i supruga odlučili rastati. Nikada ga nisam čuo da je o njoj rekao ni ružno slovo, a kamoli riječ. Valjda su morali uteći jedno od drugoga da bi preživjeli.

U Splitu je Barni upoznao Maju, zaljubio se, stupio u drugi brak, dobio prvo Katarinu, pa Jakova. Život je bio lijep. Privatni. Profesionalnim se, pak, baš i nije mogao pohvaliti.

Osim što smo dijelili istu »krvnu grupu«, za ona vremena (kao, uostalom, i za ova) neproduktivnu strast da se rugamo svima koji se ogrnuti zastavom zaklinju u tobožnje svetinje, a ustvari samo sudjeluju u pompoznom nacionalističkim ritualima, Barnija i mene povezivala je i čežnja da iz novinarstva prije ili kasnije pobjegnemo.

Čvrsto uvjereni kako među našim kolegama ne manjka ljudi koji bi mogli pisati odlične književne tekstove, Ante Tomić, Alem Ćurin i moja malenkost pokrenuli smo časopis *Torpedo* čiji su svi suradnici stizali iz novinskih redakcija. Nakon samo dva broja, zaključili smo da je naš eksperiment uspio, da novinari zbilja mogu pisati odličnu poeziju, prozu i dramske tekstove, pa smo svoj mali projekt dolično sahranili. Naravno da nam je Barni bio prvi pick. On je u rukopisu već imao zbirku pjesama koju će kasnije Predrag Lucić objaviti u slavnoj *Feralovoj* biblioteci.

Barni, Ante i ja potom ćemo zajedno napisati scenarij za rijetko neuspješnu televizijsku seriju. Po nama trojici i našem redatelju Hrvoju Hribaru, izlile su se ne kible, nego oceani govana, što mi, razumljivo, nismo naročito lijepo primili. Renato je već imao ideju za novu seriju kojom ćemo se pozabaviti jed-

nom kad naš prvijenac postigne nezapamćen uspjeh. No nakon milenijskog fujaska, ti su planovi pali u vodu, pa je Barnija počela kopkati ideja da svoju skicu razvije u roman. Tako je nastao *Osmi povjerenik*.

Taj libar dobio je šest nacionalnih nagrada. Dobio bi i sedmu da je ona tada postojala. Nisu ga voljeli samo žiriji i kritika, nego i masovna publika, knjige su mu se prodavale na palete, s mnogih strana svijeta počeli su stizati upiti za prijevode, a s vremenom će libar dobiti i dvije kazališne te jednu filmsku adaptaciju. Nikada prije i nikada poslije nijedna prozna knjiga nije kod nas tako srdačno dočekana. Naravno, s puno razloga, jer je u gabaritima jednoga sveska Barni ponudio i satiričnu sliku Hrvatske, i dirljivu storiju s galerijom osebnih likova, i eruditsku igru jezikom.

Uspjeh je bio toliki da je on počeo vjerovati kako je bijeg iz novinarstva zaista moguć. I tu se malčice prešao. Egzistencijalnu sigurnost, iako uz relativno skromna primanja u jednoj redakciji, pokušao je nadomjestiti lukrativnim ugovorom koji je jamčio ozbiljne novce za samo jednu kolumnu tjedno u drugoj redakciji. No taj je list vrlo brzo kihnuo i on se našao u nezahvalnom statusu slobodnog umjetnika, što je prečesto tek nešto otmjeniji sinonim za nezaposlenost.

Zadnjih petnaestak godina honorarčio je kao vanjski suradnik na portalima i povremeni televizijski scenarist (bio je, primjerice, dio autorskog tima dvaju rado gledanih serija, *Crno-bijelog svijeta* i *Dnevnika velikog Perice*). Nakon trećeg romana *Hotel Grand*, nastupila je trinaest godina duga književna šutnja koju je prekinuo tek 2021. izlaskom *Zadnje ruke*. Kad ispod svega podvučemo crtu, ispada kako ga je *Osmi povjerenik* na neki bizaran način u isti mah i uzdigao i zatukao, jer ga je fantastični (definitivno zasluženi!) uspjeh malo zanio, pa je povjerovao da jedna knjiga može čovjeku promijeniti život. Može, ali ne uvijek onako kako je zamišljao ili čemu se nadao.

Renato Baretić bio je jedan od naših najvećih pisaca. Ne samo novinskih, ne samo književnih i ne samo svoje generacije. Njegov je talent bio toliki da je s lakoćom nadilazio i spisateljske žanrove i epohe. Onaj tko bi se usudio ovu ocjenu dovesti u pitanje, ne može biti ništa drugo nego idiot. A čak ni u ovakvoj Hrvatskoj ne postoje toliki idioti.

Ali meni se trenutačno friga za njegovu spisateljsku veličinu. Uostalom, za njim su ostali kubici književnih i novinskih tekstova kojima ćemo se uvijek moći vraćati. Meni će faliti prijatelj s one prve kave otprije trideset i kusur godina, pa sve do zadnjih susreta. Dok je čekao transplantaciju, osamnaest mjeseci koliko je trajala njegova agonija s teškom dijagnozom, jednom tjedno nalazili smo se nas nekoliko frendova s njim u kafiću blizu njegove zgrade, da bismo sat–dva pričali koještarije, pokušavajući mu skrenuti misli s kolosijeka muke koju je proživljavao. Lepi dečec, fajšmeker zaraznoga šarma kopnio je pred našim očima, ali mi smo, premda nitko od nas nije bogzna kakav optimist, čvrsto vjerovali da će se Barni oporaviti. Čim bi neki idiot na cesti preko puta kafića strelovito projurio na nabrijanom motoru, mi bismo mu rekli: »Ovi

ima lipe šanse postat tvoj donor.« A onda se naš prijatelj odlučio preparkirati na onaj svijet.

Otkad ga znam, svaki naš telefonski razgovor počinjao je uvijek istim pitanjem: Micek, fukaš kaj? Ništa dobar dan, ništa zdravo, ništa bog, ništa evala, samo: Micek, fukaš kaj? Pitanje je ponekad postavljao on, ponekad ja, ali je ono u svakom slučaju bilo neizbježno. I meni je nepodnošljiva pomisao da Miceka više nikad neću čuti.

Kruno Lokotar

Ekscesno dobar, izniman čovjek

186 Neku godinu dana prije sam postao glavni urednik u AGM-u d.o.o. i tu polučio nekakvu zapaženost, uspjehe, najviše zahvaljujući Vedrani Rudan, kad mi se javio Renato Baretić. Znao sam čovjeka samo preko *Ferala*, pita bih li ja izdao njegove kolumne o TV programu — tada se TV još gledao, čak i HTV.

Volio sam njegove kolumne, ali mogao je on po meni više, u kompleksnija djela, vidjelo se to po mekoj ruci, razgibanoj rečenici, brzom glavi, vedrom i prodornom duhu, najvažnije, ufinu je znao reći ružno i opake stvari pobrojati, a da nikoga ne razljuti i sud da izbjegne, što je bila i ostala rijetka vrlina. Na sastanku u Vinodolu, pitao sam ga ima li kakve beletristike kojim slučajem? Ima kaže, ovim tempom za najranije pet godina mogao bi nešto poroditi. Ded, pliz, pošalji, rekao sam. Stigao je za koji dan mail, eto dijela prikvačmenta, uvijek u njegovu slučaju napisanog u scenarističkom courier new 12 fontu, prored 1,5 redak:

»Ponovit ću: u vrijeme napadâ na ‚Novo doba‘, često praćenih besmislenim usporedbama s ‚Malim mistom‘ i, ponekad, još besmislenijima sa ‚Životom na sjeveru‘ (koji je istovremeno išao u reprizi, valjda je u tome stvar) palo mi je na pamet da započnem raditi scenarij TV-serije koja bi objedinila, što je više i što je bolje moguće, najjače adute spomenutih dviju, pa da onda vidimo čiji dedo voza skejtborda... Dr. Joela Fleischmana pretvorio sam u vladina povjerenika na izmišljenom hrvatskom otoku, dovoljno udaljenom, dovoljno izoliranom i dovoljno opičenom da, kao u Cicelyju, i najnevjerojatniji malomišćanski apsurd tu izgleda normalno. Svima, osim povjereniku Fleischmanu, jasno.

Brzo mi je dozvidilo razmišljati o toj priči kao o scenariju. Pun mi je vitalni organ scenarija! Ja ću napraviti roman, a ako netko poželi iz njega raditi scenarij, neka mu, nek se sam znoji, nakon što plati autorska prava. (...)«

Na temelju prvih 30-ak kartica od kojih smo pola bacili dobio je ugovor za roman i obećanje da nakon njega idemo van i s kolumnama, ali hajmo prvo

ovo zgotoviti. Otprilike svakih desetak dana slao mi je novi arak, ugrubo je znao kamo ide, ne u detalje kako tamo doći, imao je sinopsis s nekoliko alternativnih krajeva, ali jedrilo se dobro. Ja sam promptno pisao svoje komentare i impresije, telefoni su se užarili — posebno kada je trebalo ubiti Tonina, to ubojstvo je trajalo dobre tri noći, tek tada se dobri prevoditelj ugušio od vlastitog jezika — i u roku trudnoće *Osmi povjerenik* je bio dovršen i objavljen 2003. početkom prosinca. Bio sam uvjeren da će ova knjiga završiti u lektiri. I naivan, iako nije da je bolji profesori ne obrađuju. Uskoro su počele stizati poruke čitatelja, sažeti bi ih se moglo u: žao mi je što sam završio/la, što nema još, fenomenalno, nikad viđeno... *Osmi povjerenik* je 2004. godine pokupio sve relevantne nagrade, osim one ne baš najrelevantnije *Slobodne Dalmacije* u kojoj je Baretić tada bio zaposlen i *Jutarnjeg lista* čiji mi je član žirija rekao — razumijem taj rezon — svi znamo da je *Povjerenik* odlična knjiga, trebalo je istaknuti još koju.

Otočni alternativni svijet koji je Baretić stvorio i ozvučio izmišljenim trećićanskim, miksom talijanštine, anglizama i dalmatinsko-otočnim dijalektom, što može samo netko finog uha i sluha, nezavršeni fonetičar recimo, pa još blagoslovljen ludizmom i inteligencijom (IQ 153 što sam doznao tek nedavno), širio je optimizam i pružao nadu. Na Trećiću je sve bilo poredano i organizirano na autentično-alternativan način, od financija, preko nabave do distribucije, bio je to svijet dugovječnih prijateljski nastrojen prema migrantima, ekološki zaokružen, s lokalnom mitologijom i herojima, s puno razloga da se ne inkorporira u tadašnju ili sadašnju Hrvatsku. Posebno je bila impresivna galerija likova i njihovih jezika, ako dobro pamtim osam smo jezičnih slojeva izdvojili, glasova u romanu, neki su ostali slabo primijećeni, kao razlika između drugićanskoga i trećićanskoga. O mukama po prijevodu nitko nije razmišljao, ali našlo se hrabrih i vještih koji su s vremenom knjigu preveli na redom: madeonski, slovenski, ukrajinski, njemački, francuski i ruski. Barni im je izdašno pomagao, pravo mu budi, sam si je to skrivio. Od svih promocija najljepša je bila ona iz 2008. s oblucima iz Dunava, čaršavima i ambijentalnim zvukovima koju je organizirao Arsenijevićev Rende u beogradskom CZKD-u, nakon koje smo na tulumu kod Jele — to je onaj party-stan iz filma *Munje* — pred jutro upoznali i iskovali prijateljstvo sa Slavoljubom Stankovićem. Iz te čarolije je rođen Slavoljubov roman *Split* u kojem smo Barni i ja dobili likove.

Tijekom bliskog i intenzivnog rada na *Povjereniku* koji se dijelom odvijao na moru, kada se moja mala obitelj preimenovala u Kvasinožiće, postali smo autorsko-urednički tandem, tako je i ostalo. Koliko je to bilo prepoznato shvatio sam ovih dana, kada mi je stiglo puno poruka s izrazima sućuti. Kao da mi je umro netko od rodbine. Rodbine po izboru, kako i jest.

Održao sam riječ, objavio mu TV kolumne skupljene u knjizi *Kadrovi kadra*, pa još i zbirku poezije, drugu *Kome ćemo pisati razglednice*, prvu *Riječi iz džepova* je objavio u nakladi *Ferala*. Iz te poezije provirivao je duh Ivana Slamniga, pjesnika o kojem je Barni prijavio diplomski rad.

Nismo postali nego zapravo ostali prijatelji, jer bili smo to oduvijek, samo smo se trebali sresti. To se potvrđivalo, proputovali smo zajedno planinc i dolanc, sanjali sajmove, regiju, ukrajine i njemačke, dobacili i do Kine, i baš se dobro zabavljali, uvijek spremni za psine, toksine i adrenaline, pa i nadrealine. Super je vozio i DJ-ao, preferirao razne ritmične songove, svirao je udaraljke, ili udarao, kako li se već kaže, i Arsena. I Arsen njega.

Slava i prodavanost *Povjerenika* je trajala, ali došlo je vrijeme za drugi roman, što je nakon uspjeha prvoga diglo letvicu očekivanja javnosti do olimpijskih visina i proporcionalno toliko povećalo pritisak na autora. Iluzorno je bilo očekivati da će se uspjeh ponoviti, no sve to znanje nije Barniju puno olakšavalo. Osim toga, uspjeh rađa zavist, u to se tek trebao uvjeriti, da nisu svi ljudi poput njega, naprosto dobri, da sve ne veseli tudi uspjeh.

Priča za novi roman bila je moćna, volio bih je vidjeti ekraniziranu, *tagline* koji je Barni ingeniozno i precizno smislio bio je »ljubavni trokut udvoje«. *Pričaj mi o njoj* je velik roman, ali optimizam *Povjerenika*, a optimizam se uvijek honorira, ništa nije moglo nadomjestiti. Da mu je *Pričaj mi o njoj* bio prvi roman, svi bi ga neštedimice hvalili. Neka dodam da i danas znam ljude kojima je to najdraži ili najbolji Baretićev roman. Nije to ništa čudno, jer kompleksni su svi njegovi romani, ima u njima mjesta i materijala za svakakve uvide i doživljaje što pokazuju kazališne i filmske adaptacije *Povjerenika*. Doduše, nijedna nije bila po mojem ukusu, iako nekima ne niječem legitimnost interpretacije. S nekima i u tome imam problem.

Treći roman *Hotel Grand* Baretić je počeo pisati na rezidenciji u belgijskoj vili Hellebosch u Vollezelleu, koju mi je opisao riječima »selo i drkanje«. Opet mi ga je slao sukcesivno, dosta dugo je nastajao, a onda ušao u cajtnot. Kada je nastajala zadnja trećina predložio sam neke radikalnije rasplete, ali dvije su bile prepreke, prva temporalna koja je tražila retroaktivne promjene teksta, a druga ljudska. Barni je bio blaži čovjek od mene, kako prema ljudima, tako i prema svojim likovima. *Hotel Grand* je formalno bio igra s tada popularnom formom bloga. Na *blurbu* sam napisao:

»Na blog stanovitog Julia, posvećen književnosti, upada nepozvani gost pod *nickom* Condoleezo i počinje tamo ostavljati ulomke svojeg romana, možda autobiografskog. Između posjetitelja bloga te Julia i Condoleeza razvija se živahna prepiska i polemika oko tog rukopisa i priče u kojoj 25-godišnji Filip pokušava naći tragove prošlosti u prostoru svog djetinjstva, u hotelu Grand, u neimenovanom dalmatinskom gradu, kamo se vraća kako bi obavio nešto čime će napokon završiti svoje nesvakidašnje djetinjstvo.

A hotel Grand je u prvoj polovici 90-ih prošlog stoljeća bio leglo prostitucije. (...)«

Barni se opet igrao s glasovima likova i komentatora bloga, ovaj put su dobili i svoju disgrafijsku osobnost. Likovi su se opirali očekivanjima pripovjedača, vlasnika bloga, što je tema koju će razviti u *Zadnjoj ruci*. Roman je tako

usput dobio i metafizijski sloj i »amortizere« za kritičke prigovore. Jaku priču je imao od početka. Roman, još malo tamniji od *Pričaj mi o njoj* dobro je prošao u javnosti, no nije dosegao *Povjerenika*, no očekivanja javnosti koja se sve nadala Devetom povjereniku bilo je razumno ignorirati. Kuriozitet je bila naslovnica za koju smo odabrali sliku lijepe žene koja proviruje iza teške satenske crvene zavjese. Dečki iz prijeloma su me upozorili na tu, hm, ženu. Razgovor je tekao otprilike ovako. Ajde otvori naslovnicu; Jesam; Vidiš ti te noge, kao ti, kao Miloš Šestić; Da i?; Pogledaj ruke.; Ajme, koje žile. Nije valjda...

Tako smo posumnjali u vlastitu mužkost, iako je malo tko primijetio da je na naslovnici transvestit. To je bordelu Grand svakako dalo notu ekskluzivnosti i luksuza.

Nadalje smo priredili reizdanje *Osmog povjerenika*, ovaj put opremljeno mapom Trećića i Pogovorom Ive Žanića koji je na temelju lingvističke analize trećićanskoga napisao povijest kolonizacije otoka. Trećić se materijalizirao sve vrijeme, štošta u romanu spomenuto se jednostavno uprizorilo negdje, od pojave morske medvjedice do problema s lijesovima.

Još na mail Algoritma, ne znam točno godinu, tamo sam radio do 2015., stiglo mi je 70-ak kartica rukopisa radno nazvanih *Zvonko*. Lijepo su me zabavile i razveselile te stranice, pirandelovski je Barni dao fiktivnim likovima iz nenapisanih djela, prostora i volje da maltretiraju svojeg autora, bivšeg novinara, skrajnutog pisca, razvedenog i egzistencijalno labavo usidrenog, apatičnog Zvonka Filda, nezadovoljni time kako ih je napisao ili ostavio da čekaju na razrješenje sudbine u nekim svojim mučnim limbovima. S tim što mu dolaze u rijetkim trenucima kada je Zvonku dobro, pa je njegov izbor, ili biti loše ili biti dobro i njih trpjeti, što je nemoguće, pa opet dođe na isto, na loše.

Vidio sam velik potencijal, ali Barni je, pritisnut nestabilnim i često ponižavajućim freelancerskim životom gubio volju. Pisanje je dug proces, a trebalo je nešto priskrbiti za obitelj, priskrbiti dovoljno da se osjećaš dobro i dostojanstveno. Uskoro sam i sam upoznao čar statusa slobodnog umjetnika, s tim što je meni u Zagrebu bilo neizmerno lakše naći posao. Imali smo još jednu temu više za duge razgovore, a moja nagovaranja da se vrati *Zvonku* su oslabila. Naprosto, morao se okrenuti lukrativnijim poslovima. S Ivicom Ivaniševićem je taj purger iz Dubrave napisao *Split za početnike — abeceda grada*. Vratio se scenaristici, jer priča, lik i dijalog su ono što čine taj žanr, a u svemu tome je Barni bio meštar. Napisao je nekoliko epizoda za serijal *Crno-bijeli svijet 2* i s Emirom Imamovićem Pirkeom *Dnevnik velikog Perice*, što nije lako doznati, jer se scenaristi u pravilu minoriziraju. Budući da su honorari scenarista ili dramatičara neizmerno veći od onih književnika, pokazao je Barni da zna napisati i komercijalnu komediju. *OtpisaNE* su priča o Sirijcu emigrantu, čestoj figuri u njegovu opusu, beogradskom studentu medicine koji će protresti živote čak triju žena u Zagrebu.

Trebalo je proći doba korone da bi 2021., opet sukcesivno, počele stizati nove kartice *Zvonka*. Temu socijalnog nestajanja i gubitka volje, tihe propasti

koja možda vodi i do psihijatrije sažeo je u *tagline*: »Kad si dobro — loše ti se piše«. Ali Barni je bio razigran, duhovit, prštao od ludorija i jezičnih igrarija, složenih psihoprofila, miješao je razine fikcije, pobuđivao odgovornost za bližnje, jer njegovi likovi polako su postajali demoni i prijetnja za najbliže mu. Dugo smo dumali oko naslova, a onda mi je pala na pamet *Zadnja ruka*, ona koju Zvonko mora napisati da nekako anestetizira svoje zlostavljače. Nazvao sam ga, tražio je malo vremena, a onda se složio i sljubio s naslovom. Rekao mi je već da više ne misli pisati, znao sam da u liku Zvonka ječi i sam Barni, ali nadao sam se da neće tako biti, jer bilo je još nekih otvorenih *foldera*, ideja, kratkih priča neobjavljenih jer su neuglancane. Onda je još za taj roman Tisja Kljaković Braić napravila genijalnu naslovnicu koju trenutno ne mogu ni pogledati. Barni je u razvitku romanesknog opusa bio dosljedan, kako je i red, kako je i ljudski, od mladosti išlo se prema slabosti, od svjetla prema tami.

Pišem ove retke a tako bih odmah redom uzeo sve Barnijeve knjige — da se prisjetim svih majstorija i iznenađenja, krčkanja i destiliranja jezika, emotivnih tobogana koje nam je znao prirediti, nemogućih situacija u koje je likove dovodio, da otkrijem nove slojeve, jer znam da su mi neki promakli, jer znam da je Barni bio pisac i razuma i osjećaja i instinkta — kao što sam noćas čitao *Kome ćemo slati razglednice* i guštao i gledao razglednicu iz koje je izvučena naslovnica *Povjerenika* koju mi je poslao 15. 9., godina nejasna, vjerojatno 2004., pošta Split s tekstom: »Evo, uzdanico, a strelice za pikado si kupi sam.«

Lako za razglednice i za strelice, ma i za nenapisane romane i drame, ali nedostaje čovjek, eksczesno dobar, izniman čovjek, Renato Baretić. Čovjek koji je u životu pregrmio epizode koje bi samo rijetki mogli podnijeti, nakon kojih bi mu se moglo svako ogorčenje i cinizam oprostiti, ali on je bio onaj koji je lako opraštao, ma ni to, jer čak nije ni zamjerao.

Renato Baretić je kanoniziran pisac, bilo bi tako i da nije napisao *Osmog povjerenika*, roman koji mu je donio najviše slave i novca. Inventar njegov a i Majina stana čine po financijskom djelu nagrada nazvani, parafraziram, frižider I. G. Kovačića, prozori Vladimira Nazora, klizna vrata Augusta Šenoae... Isti taj taj slavni *Povjerenik* je ostale romane nepravedno potisnuo u sjenu, što je isključiv problem naše razmažene i inertne recepcije.

Za kraj, u ulomku iz *Povjerenika* zamijenimo ime Tonino imenom Renato, jer tako se nekako osjećam, unatoč svemu, unatoč tome što je Barnijev, barem Trečić izišao iz okvira književnosti i postao dio opće kulture, što je time Barni navodno osigurao besmrtnost: »Koja je to apokalipsa spriječena, koji je jebeni meteorit skrenuo s puta, koja se posrana poplava povukla u dubinu zato što je Renato umro? Ništa se nigdje nije dogodilo, niti neće. Moj najbolji pravi frend je umro zato da se nigdje nikad ništa ne bi zauzvrat dogodilo.«

Ivica Jakšić Čokrić Puko

Suze morskoga covika

Renato Baretić bio je.

191

Za jednu velebnu biografiju jednog prerano otišlog šezdesetdvoгодиšnjaka, Splitsanina od Brača do Zagreba, bilo bi i više nego dovoljno. Jer Renato je Baretić uistinu bio.

Otkriven u srcima, skriven u pojmovima: novinar, književnik, scenarist, glumac, pjesnik, slikovnica, kolumne, društvo, PEN, *Bookvica*, *Novo doba*, *Crno-bijeli svijet*, *Muškarac bez brkova*, *Torpedo*, FAK, *Kviskoteka*, *Milijunaš*, *Dorina budnica*, *Feral*, *Slobodna*, *Nedjeljna Slobodna*, *Osmi povjerenik*, *Vladimir Nazor*, *August Šenoa*, *Ivan Goran Kovačić*, *Ksaver Šandor Gjalski*, *Kiklop*, *Globus*, *Nacional*, *More* (more sinje), *PreKrašni kolačići*, *Pričigin*, *Šo mazgoon*, *Otoče volim te*, *Sekretar škoja*, *Republika Broč*, *Šušur Bol*, *Pukologija*:

»Ako raj zamišljamo kao koncentrat svega onoga što nam je poznato kao najljepše i najbolje na ovom svijetu, onda moramo raditi sve što možemo da bi nam na Zemlji bilo još ljepše i još bolje. Tako ćemo onda i raj učiniti još boljim i još ljepšim mjestom za vječni život.«

Smrt u Hrvatskoj ima ukusa, odabire najbolje. Je li to rečeno na Matoševu ukopu? Ako jest, tko je to osim Matoša mogao reći? Upitao sam Umjetnu inteligenciju, IQ 152, ne zna. Onaj koji bi znao, bez obzira što mu ni onkraj pameti ne bi bilo svrstavati sebe u hrvatske velikane, Renato Baretić, IQ 153, nije više među nama.

Franičević, Mosor, Čiće, Ćurin, Vukmirica... Renato. Renato Baretić. Dođe ti neugodno da si još živ. Onoliko koliko si živ. Jer s prijateljima, nekako, i ti kao da umireš polako.

Renato Baretić bio je. I ostao. Ostao je obitelji: Maji, Katarini, Jakovu. Ostao je nama, koji smo ga poznavali. Ostao je onima koji su ga čitali. Ostao je i svima

onima koji ga nisu poznavali, čitali, gledali. Jer dobro, makar i nevidljivo — kad zapravo najveće i biva — neuništivo je. Dobro je za svagda.

Ovo što sad ću reći ni ne treba napominjati, ali još jednom napominjem i čovještvo Božjim se kunem: Renato Baretić bio je dobar čovjek!

Renato Baretić dobrotu je svoju, i ne hineći za nju, iz moje rajске priče — što još uvijek doživljavam kao Baretićev najveći kompliment meni — preselio u svoju rajsku priču. U našu, ljudsku — jer za drugu i ne znamo — priču o rajju.

I makar to, sve u svemu, bila tek još jedna cigla u zidu, *just another brick in the wall*, bit će to Baretićeva cigla, u rajskom zidu. Zidu, prozračnijem od zraka, kroz koji — jer rajski zid nije granica nego poziv — putuju svi naši nedosanjani snovi dobrote.

U Jadranu se na dan Renatove smrti ukazala sredozemna medvjedica. *Morski covik*. Plakao je, kažu. Ako je to istina, a nema nikakvog razloga da istina ne bude, onda je to *Covik* iz Trećića, deveti Baretićev povjerenik. I taj Baretićev *Morski covik*, ovaj put, prvi, ali ne i posljednji — jer mi, skovaše nas tako, moramo ostati sabrani, do kraja — umjesto nas, za Barnijem, našim suzama plače.

Patricija Horvat

Renatu

Ne znam sjećaš li se, dragi, ma tko bi se toga više sjećao, ali ja, inače tako zaboravna, pamtim: bio je siječanj 1998., došla sam u vaš unajmljeni stan na Mejama, u kojem su na prozorskoj dasci s vanjske strane bile poredane tvoje krcate pepeljare. Ti i Maja bili ste drugi po redu ljudi s kojima me Davor upoznao kad sam se doselila u Split. Kati je bilo tek nekoliko mjeseci, ti još nisi bio objavio nijednu knjigu, ali bio si već poznat kao novinar i TV kolumnist. Smjesta smo našli zajednički jezik kao dvoje »dotepenaca« i tako si lijepo znao dočarati koliko ti se preseljenjem iz Zagreba u Split popravila kvaliteta života da je to i meni pomoglo s manje straha i više blagonaklonosti promatrati grad u koji sam se doselila. Ti i Maja odmah ste osvojili moje srce i do dana današnjeg ostali među meni najdražim ljudima na ovom planetu.

193

Tijekom godina družili smo se na dječjim rođendanima (Toma i Jakov rodili su se u razmaku od nekih 25 dana), Novim godinama, večerama, izlascima, u raznim drugim prigodama. Oduševljavala me tvoja načitanost, raznovrsna znanja (čovječe, sastavljao si pitanja za Kviskoteku!), elokventnost, voljela sam priče kojima si zabavljao društvo. A kad su se moji roditelji 2001. iz Osijeka doselili na Čiovo napisao si veliku reportažu za *Nedjeljnu Dalmaciju* o tome kako moj tata na otoku izrađuje kobasice i slavonske šunke. Tata je često spominjao tvoje riječi da ćeš u svakoj prilici rado zamijeniti svoju knjigu za njegov kulen.

Malo po malo iz dobrog poznanika prerastao si u prijatelja, pa i više od toga: bio si mi stariji brat kojeg nikad nisam imala — onaj koji uvijek bodri, podržava, ima razumijevanja, pomaže riječju i djelom. I ne pretjerujem kad kažem da si zaslužan za ovo što sam danas: književna prevoditeljica i promotorica. Zahvaljujući tvojoj preporuci 2001. zakoračila sam u svijet književnog prevođenja i time si ispunila najveću životnu profesionalnu želju. Zahvaljujući tvojoj podršci popustila sam na nagovor Bilog (ni on nažalost više nije s nama)

i pokrenula književni program u klubu Quasimodo. I ne samo što si mi u proljeće 2009. bio prvi gost u *Bookvici* i napunio Quasimodo sve do skala, nego je u Quasimodu zahvaljujući tebi održana i »nulta« *Bookvica*, i to u sklopu *Pričigina*, s Andrejem Nikolaidisom, Krunom Lokotarom i Predragom Lucićem na pozornici, koji su tom prilikom najavili pokretanje novog književnog programa u Splitu. Strašno mi je puno to značilo. Na stotoj si *Bookvici* zapjevao zajedno sa svojim omiljenim Arsenom Dedićem — koji je spektakl to bio! A na 10. godišnjici *Bookvice*, koja se poklopila s tvojim rođendanom, zajedno smo puhali u svjeće na torti. Godinu nakon pokretanja *Bookvice*, 2010., ponudio si mi da postanem dio *Pričigina* i vodim program hrvatskih pisaca i spisateljica; ostalo je, kako se kaže, povijest. Sve te godine, dakle, bili smo vezani i poslovno: *Bookvice*, *Pričigini*, *Diskursije*, Kuća kreativnog pisanja, Quasimodo, zajednička gostovanja i putovanja, druženja.

Sjećam se što si mi rekao na samom početku: »Ja ti nisam ni s kim posvađan, ne pripadam nijednom *lobbyju*, spojiti ću te s kim god želiš s književne scene.« I doista je bilo tako. Sa svima koji su te znali bio si u dobrim odnosima, o svakom si govorio samo lijepo, svi su se odazivali na tvoj poziv. Malo je tko postigao takvu opću omiljenost kao ti. Omiljenim su te učinili tvoja toplina, blagost, pomirljivost, pa i nezamjeranje čak i u trenucima kada si možda trebao zamjeriti. Ali ti to nisi znao ni mogao. I kad su te napadali, odbacivali, razočaravali, primao si to s nježnošću i pristojnošću, samo se tuga nakupljala u tebi poput one vode koja ti se nakupljala oko srca.

Prerano si otišao, dragi, puno prerano. Prije nego što sam ti stigla reći koliko mi značiš i koliko te volim. Nadam se da si to ipak znao. Vjerujem, međutim, da se nisi ni usudio zamisliti kolika će praznina ostati za tobom i koliko je dubok trag koji si ostavio, i u hrvatskoj književnosti i kulturi općenito, i u našim srcima, i koliko nas ovih dana tuguje. Kad ode prijatelj, umre dio nas i ta rana više ne može zacijeliti. Možemo je samo premazivati melemom dragih uspomena i pričati o njemu.

Ne smijem ni pomisliti da nas na *Pričiginu* više nećeš gledati odozgor iz tehničarske ćibice i zadovoljno se smješkat. Ipak se nadam da ćeš bdjeti nad nama odnekud s visine, dokle god još ima nas koji te volimo, a ima nas.

Hvala ti na svemu, dragi, mirno plovi nebeskom pučinom.

P. S. Kad bih trebala odabrati jednu pjesmu, osim tvojih, koja će me zauvijek podsjećati na tebe, bila bi to ova, tebi omiljena Arsenova:

Arsen Dedić
BROD S MOJIM IMENOM

Kad me u vreći s topovskom kuglom
spustite u bezdan, u vodu
nek ne nosi ulica moje ime
dajte ga nekom brodu

pa da nastavim one pruge
koje sam činio prije
po bezimenim uvalama
Srednje Dalmacije

Neka tuda vječno luta
i nikad sidro ne spušta
brod s mojim imenom
kao prokleta duša

Boljima dajte aleje
i dajte trgove njima
ja ne mogu zamisliti — više
nikada na Kornatima

Nek ima moje ime
trabakul, tender, bracara
važno mi je da plovim
važna mi je nevera

i da mi pokazuju pute
u beskraj i tmici
moji mrtvi prijatelji —
danas svjetionici

Niels Hav

Pjesme

196

NEZDRAVI RAZUM

Najvažnije je izbjegavati vječne stvari i egzistencijalne teme.
Hajde da razgovaramo o nečem običnom, na primjer o biciklima
i kišnom vremenu. Ili samo o komarcima.

Kako se samo čovjeku prispava ljeti,
dok pada kiša cijelo prijedodne,
pa se ne mora biciklom na plažu.
Najbolje je kad čovjek ima alatnicu s limenim krovom,
ili kad se oženi pijanisticom koja svira Chopena.

Možda se s godinama samo postaje gluplji,
tako da zdrav razum ispari.
Čisto srce želi samo jednu stvar, znamo to.
Zato su mladi ljudi najbolji vojnici,
oni žele samo jednu stvar zaredom.
Kao komarac na kiši, ljeti.

LEDENI ČOVJEK*

Kuda se zaputio pastir iz Tirola?
Prvi turist, obučen u jelensku kožu,
s ogrtačem od pletene trave.
Sa sobom je imao kvalitetne stvari:

luk od tisovine i strijele s vršcima od kremen
i krilcima za upravljanje. Europljanin balzamiran
ledom, skupa sa svojom sjekirom i nožem, kad je
zalutao u snježnoj mećavi u davnom kamenom dobu.

Tamo sjedaše dok su Kelti u Stonehenge
transportirali monolite preko cijele Engleske
i podizali opservatorij.

Hannibalovi slonovi su prošli kraj njegove pećine
na putu preko Alpa: Ratna uzbuna! To je propustio.
Sjedio je u zaklonu s ušima punim leda
i sabirao misli u popriličnoj tišini.

Pronađen. Otkopali su ga iz ledenog bloka.
Zavezali su ga čvrsto za helikopter
i prebacili u Innsbruck da se tamo sretne
sa svjetskom štampom. Tako je umro.

RIJEČI NA PAPIRU

Istina, pisanje je potpuno
neučinkovita djelatnost.
Riječi na papiru nemaju nikakvog utjecaja
ni na jednom mjestu u svemiru
— knjiga je samo knjiga.
Ona biva odložena na policu
među milione drugih knjiga

---

* Homo tyrolensis, Ledeni čovjek, vjerojatno je najstarija prirodna ljudska mumija do sada nađena. U rujnu 1991. ispod Similaunskog ledenjaka u Ötztalskim Alpama, na granici između Austrije i Italije, pronađeno je tijelo čovjeka iz kamenog doba, koje je tu ležalo duboko zaleđeno 5300 godina. Znanstvenici su dugo raspravljali što je bio uzrok njegove smrti.

sve dok ne strune ili se ne ubuđa
i bude bačena i spaljena
skupa sa svakojakim smećem.

Pisanje knjiga je samo jedan
od mnogih načina da se shvati život.
Mi, piskarala, sudjelujemo
u natjecanju za hendikepirane.
Neki sebe smatraju jako važnim
bez valjanog razloga.
Potrebno je preciziranje:
Vozač komunalnog vozila, koji čisti
gradsku kanalizaciju, korisniji je
od većine nas. Zato nagradu
Akademije nauka dajte njemu!

198

SVI MOJI KIŠOBRANI SU KUPLJENI U ISTANBULU

Svi moji kišobrani su kupljeni u Istanbulu
osim onog kupljenog u Bursi.

Svaki put kad dolazim u Istanbul
očekujem sunce,
tako se osjećam u Istanbulu.

Opraštam mu —
u mojim sjećanjima Istanbul se kupa u suncu.
Zato na kraju uvijek stojim na kiši
na ulici Istiklal Caddesi
i cjenkam se oko cijene kišobrana.
A onaj kišobran što sam kupio u Bursi
zaboravio sam u Istanbulu.

Ima u tome nešto mistično;
volim te kišobrane.

MAJKA

Nikada nisi zahtijevala
da vratimo naš dug tebi.
Iz godine u godinu ljubav, briga, čiste čarape,
suosjećanje. Učila si nas tablicu množenja,
i psalme.
Učila si nas da obrišemo guzicu čuperkom trave
kad smo bili u polju.
Siromašni nikada nismo bili. Nitko nije imao para,
ali davala si nam sve što nam je trebalo.
Živjeli smo u luksuzu, okruženi
tvojom ljubavlju.

NEŠTO SE DESILO

199

Želimo iza nas ostaviti tragove
u riječima
Ali jezik nije privatni pronalazak.
Voljeti, biti ostavljen;
otkriti sat koji broji sekunde
u tijelu. Bol u svjetlu,
bijes,
bespomoćnu tugu. Jezik zna sve to.

Što je samo moje vlastito? Je li moguće
steći osobna iskustva
i opisati ih riječima,
koje nisu samo konvencionalne?
Dati svoj doprinos?

Nešto se dešava, nešto veliko,
ali ne mogu da objasnim
što je to.
Postulati sami sebe otkrivaju.
Moram priznati da se snebivam
— i slušam riječi
koje se razmnožavaju sa stvarnošću
svuda.

PRED NEBESKIM VRATIMA JE RED

Daj pošalji mi dobru vijesti, ako je imaš.
Svi mrtvi moraju ući na ista vrata.
Misliš li da je Bog rasist?
Smrt ne pravi razlike među ljudima.
Tu važi načelo jednakosti pred zakonom
i nema nikakvih predrasuda.

Nešto, nazovi ga „problem”, je zaboravljeno.
Čak i najbolji ljudi uspiju slagati samog sebe.
Nema mira bez pravde.
Onaj koji sije nasilje, žanje nasilje.
Mržnja žanje smrt.

200

Njihovu nadu u slobodu utemeljenu na zakonu
o ljudskim pravima i etici slomili smo u UN-u.
Zatvori oči i okreni gluho uho.
Pred Nebeskim vratima je red.

UDANE ŽENE U KOPENHAGENU

Udane žene u Kopenhagenu
vozaju se biciklom po paklu

zimi
s gutom zaleđenih svinjskih srca

u korpi na biciklu.

SPAVANJE

Hodaj polako, govori tiše,
nikad ne budi onog koji spava
bez valjanog razloga. San
je svijet.

Najljepši dio života

odvija se u snovima,
tu sam često susretao božanstvene
žene, spajali smo se
u blaženoj harmoniji
i postajali savršena bića.

Bio sam na raznim mjestima
u snovima, uvijek onakav kakav sam.
Danju — u budnom stanju —
zamišljam ponekad
da sam netko drugi,
ali nikada noću;
u snovima ja sam ja.

DOK SRETNI LJUDI ŽUSTRO HODAJU

201

U početku
hodamo uspravni
uokolo
žustrim koracima
i smješkamo se.
Svi su sretni
i svima dobro ide
— osim nesretnicima.
Tako je to.

Poslije toga, —
puno kasnije
puno
kasnije,
kad svi
bivaju mrtvi, a
nesreće
nahrupe,
tad dolazimo puzajući
jedan po jedan
svatko za sebe
do kraja.

Dok sretni ljudi
žustro prolaze
i smješčaju se.
Tako je to.

SLOBODA

Slama se, prije ili kasnije,
Lažna veličina, kao da racionalni um upravlja
Ovom vasionom, uprkos svemu. Imperije propadaju.
Brutalni tirani, despoti i njihovi režimi
Održavaju se samo neko vrijeme
Da bi nas digla iz sna nada i radost
A duh nemirni ostao jedina sila nepobjediva.

202

Niels Hav, danski pjesnik i pisac. Rođen 1949., živi u Kopenhagenu. U književnost je ušao 1981. godine sa zbirkom novela *Afmægtighed forbudt* (*Nemoć zabranjena!*). Njegove pjesme i novele su prevedene s danskog na mnoge jezike — pored južnoslavenskih jezika, na engleski, francuski, španjolski, portugalski, talijanski, holandski, albanski, hebrejski, turski, arapski i kineski. Čitajući svoju poeziju obišao je cijeli svijet. Objavio je deset pjesničkih zbirki i dvije knjige novela. Njegove prevedene pjesme su publicirane u petnaestak knjiga, od kojih na Balkanu u pjesničkim zbirkama: *Nenadeina Sreka* (Spektar Press, Skopje 1997.), *U odbranu pesnika* (Rad, Beograd 2008.), *Udate žene u Kopenhagenu* (Književni klub Brčko Distrikt, Brčko 2012.) i *Shpirti vallëzon në djep* (OMSCA, Tirana 2016). Aktualan je s knjigom poezije *Øjeblikke af lykke* (*Trenuci sreće*, Det Poetiske Bureaus Forlag, Kopenhagen, 2020) i zbirkom novela *Livet og kærlighed* (*Život i ljubav*, Det Poetiske Bureaus Forlag, 2025).

Niels Hav jedan je od društveno najangažiranijih danskih pjesnika i vjerojatno najprevedeniji moderni danski pjesnik. Njegova kritika suvremenog društva plasirana kroz neposredno iskustvo malog čovjeka posebice je vidljiva u pjesmama u kojima govori o svom podrijetlu i obitelji, kao i krupnim događanjima u svijetu. Često objavljuje nove pjesme u dnevnim novinama i internacionalnim antologijama. Samo naizgled jednostavne i napisane jezikom svakodnevice, njegove pjesme su višeslojne i pune pitanja, koja ostaju živjeti u nama još dugo poslije čitanja i potiču nas da se i sami aktiviramo. Čitatelj se magijom poezije pretvara u Nielsa Hava — buntovnika toplog srca.

Prijevod s danskoga i bilješka o piscu: MILENA RUDEŽ

Deset priča

Zoran Ferić: *Spiderman*. V.B.Z.,
Zagreb, 2025.

Nakon niza od šest romana, Zoran Ferić vratio se onome čime je počeo književno djelovanje — kratkim prozama. Dvadeset pet godina poslije slavne zbirke priča *Anđeo u ofsajdu*, Ferić ponovo objavljuje knjigu priča. Potonja umjesto za nogometnim terminom, odnosno povezivanjem (ne samo) kršćanske ikonografije i (ne samo) nogometne situacije, poseže za ikononom američke popularne kulture, stripovskim i filmskim junakom Spidermanom, kao što je autorov knjiški prvijenac, zbirka priča *Mišolovka Walta Disneya* iz 1996., bila posegnula za eponimnim gigantom američkog (i svjetskog) crtanog filma, ujedno i izdavačem stripova, a možda je u tom naslovu bilo i referiranja na kraljicu bestselera Agathu Christie, njezinu ultrapopularnu kazališnu predstavu *Mišolovka*. Spominjem ovo jer je intertekstualnost čest Ferićev postupak što je vidljivo već iz naslova podosta njegovo-

vih knjiga, pa je tako i sa *Spidermanom*; međutim, treba reći da se taj naslov puno manje (izravno) odnosi na stripovskog i filmskog junaka, a puno više na samog autora i njegova pripovjedača, odnosno narativnu mrežu koju njih dvojica pletu, kao i na same paukove kao najbolje nam poznate kukce predatore te njihov metaforički potencijal koji ih povezuje čak i s Kristom. Spiderman se, dakle, primarno koristi konotativno, s dosta širokim rasponom mogućih značenja, no u knjizi je niz vrlo direktnih, jasno imenovanih ili prepoznatljivo parafraziranih intertekstualnih poveznica, od recimo Tennesseejskeja Williamsa preko Kundere, Danijela Dragojevića i Basare, do Damira Karakaša, pri čemu je poigravanje s Kunderinim *Smiješnim ljubavima*, preciznije pričom *Lažni autostop*, posebno zanimljivo. Zanimljivo je i da je svih deset priča od kojih se knjiga sastoji segmentirano na poglavlja, što za one kraće svakako nije bilo nužno, ali nije ni suvišno jer ih čini podatnijima za čitanje. Segmentiranje kratkih proza na poglavlja upućuje u smjeru romana, osobito kad je riječ o prozama čija su poglavlja (do neke mjere) zasebne imenovane priče koje opet imaju svoja vlastita poglavlja. Riječ je, može ih se tako odrediti, o pripovijestima *Susjedi*, *Priče Marije*

Barnas i naslovnoj *Superman*. *Susjedi* bi se tako strukturirani i sa svoje 24 stranice mogli uvjetno nazvati mikroromanom, a *Priče Marije Barnas* sa 76 stranica i *Spiderman* s njih čak 93 i kratkim romanima, pogotovo u hrvatskom kontekstu gdje je objavljeno mnoštvo knjiga od stotinjak stranica prozvanih romanima; uostalom i Andrićeva *Prokleta avlija* najčešće se naziva romanom, iako bi svojom strukturom i brojem stranica prije bila novela u anglo-američkom smislu tog pojma, pa bi vjerojatno i *Priče Marije Barnas* i *Spidermana* najpreciznije bilo imenovati novelama. U svakom slučaju, neovisno od terminologije, riječ je o dvije ključne proze knjige, pri čemu su obje, kao deveta i deseta priča, smještene na sam njezin kraj. To je odličan autorski i/ili urednički potez (i ovaj put Ferićev je urednik Drago Glamuzina), jer prvih 170–ak stranica knjige nisu donijele previše toga impresivnog (solidnog da), dok tih zadnjih također 170–ak, dakle druga polovica, itekako jesu.

Priče Marije Barnas donose možda najizravnije autorovo poigravanje odnosom fikcije i zbilje. Pripovjedač je poput Ferića profesor književnosti koji vodi radionice kreativnog pisanja, voli Kunderu i u dugogodišnjem je braku, a igra identitetima nastavlja se i unutar svijeta fikcije — polaznica radionice za srednjoškolce i studente u dalmatinskom gradiću na obali s kojom se profesor zbliži predstavlja se kao eponimna Marija Barnas, da bi profesor naknadno shvatio da je ime preuzela od u nas slabo poznate, iako prevedene, suvremene nizozemske pjesnikinje. Također, djevojka piše priče koje kao cjeline postaju poglavlja novele, a neke od njih izravno se referiraju na njezin odnos s profesorom, i to na nimalo laskav način po njega. Naime, Marija sluti ili zna da profesor zapravo žudi za njom i njezinim tijelom, i zbog toga ga u jednoj od svojih priča, dakle u fikciji unutar fikcije, pokazuje, no naposljetku, opet se igrajući, kaže mu u »izvanjskoj« fikciji da taj lik zapravo nije on, uostalom on bi kao profesor

književnosti najbolje trebao znati razliku između lika i stvarne osobe. Dinamika izmjenjene poglavlja fikcijske stvarnosti i fikcije unutar te fikcijske stvarnosti, poglavlja koja povezuje i lajtmotiv profesorova novčanika, odlična je, a posebno je efektna posljednja, duga Marijina priča kojom novela završava i koja tako dobro slika tugu profesorove čežnje za humanom erotskom avanturom koja se ni u fikciji unutar fikcije neće dogoditi, kao što se nije dogodila ni u fikcijskoj zbilji. Interakcija profesora i djevojke, koji su u kontrastu ne samo po godinama nego, po svemu sudeći, i socijalnom statusu (ona je čini se niže na društvenoj ljestvici), životna je i duhovita, a u spomenutoj završnoj Marijinoj priči i melankolična. Još jednom se pokazuje da je Ferić posebno zainteresiran za odnose sredovječnih muškaraca i (vrlo) mladih djevojaka, a kao i u prethodnom njegovom romanu *Dok prelaziš rijeku* djevojka je ta koja je u takvom odnosu dominantna, samo što je ovo znatno lakše štivo, što nipošto ne znači i manje kvalitetno. Dok je u romanu riječ o djevojci koja u seksu uživa biti mazohistički podređena i izložena grubostima znatno starijeg muškarca, pri čemu ona sama to inicira, a narativ završava scenom šokantnog performansa, ovdje nema mračnih tonova, a do seksualnog odnosa ni ne dolazi. U skladu je to s intonacijom cijele knjige. Kao što je kritika već primijetila, u njoj je daleko manje crnog humora, naglašenih bizarnosti i groteske nego u ranijim autorovim knjigama, osobito prvim dvjema zbirkama priča, a otvorio se puno veći prostor za suosjećanje s likovima, nježnost, svjetlost, za tišinu umjesto buke, za toplinu umjesto bijesa. To nipošto ne znači da je Ferić izgubio interes za neobično, čudno, pomaknuto, ali sad je taj interes dobrodošlo umjeren i uvjerljivije plasiran u odnosu na rane radove gdje je itekako bilo pretjerivanja, pa i inzistiranja na bizarnom i grotesknom na adolescentski način.

U tom smislu *Spiderman* je ljudski zrelije ostvarenje od *Mišolovke Walta Di-*

sneya i *Andjela u ofsajdu*, a koliko god će to poklonicima tih dviju kulturnih knjiga možda djelovati blasfemično, rekao bih da im ni čisto kvalitativno nije nimalo inferioran. Uvelike je to zasluga završne istoimene priče, odnosno pripovijesti ili novele koja se, kako je ranije rečeno, može čitati i kao svojevrsni kratki roman i koja ide u red najboljih stvari koje je Ferić uopće napisao.

Finalna priča *Spiderman*, kao i istoimena knjiška cjelina, sastoji se od deset imenovanih priča. Prethodno doduše nije sasvim točno rečeno, jer nisu sva imenovana poglavlja priče, barem ne u užem smislu. Naime, priče u standardnijem smislu riječi, priče u čijem pripovijedanju na svoj način ja–pripovjedaču Zoranu »pomažu« njegovi prijatelji, Ferić povremeno presijeca kratkim poglavljima poetične i moglo bi se reći, barem u nekim slučajevima, profilozofične intonacije. Sve priče i poetske ekskurse povezuje lajtmotiv malog, ali atraktivnog bazena u dvorištu kuće Zorana i njegove supruge, bazena koji će služiti za razne svrhe — od seksualnih orgija preko lječilišta do potencijalne grobnice. Grobnice jer Zoran na kraju svakog ljeta i početkom jeseni kad sve više počinje opadati lišće ostaje sam na bazenu, i tog posljednjeg dana prije njegova zatvaranja razmišlja o smrti — o svojim mrtvima, osobito majci, i o vlastitom umiranju. Zamišlja vlastitu smrt u svom bazenu uzdužnim rezanjem vena čemu bi svjedočila samo paučica sa svojim mladima, koja se održavala na površini vode bazena »kao Krist na Galilejskom jezeru i gledala me kako odlazim«. Posljednja rečenica priče i knjige glasi: »I ja, ateist, pomislio bih: 'Zar Bog dolazi i u tako čudnom obličju?'« Vrlo dojmljiv je to svršetak koji odlično poantira cjelinu prožimanjem duhovitosti i metafizike.

Vjerojatno najdirljivija priča završne novele nosi lijep i dramatičan naslov *Sine, ako voliš majku, nemoj ući kroz ta vrata*. Pripovijeda o bezuvjetnoj i silnoj majčinoj ljubavi za sina narkomanskog ovisnika i

o svojevrsnom zanemarivanju starijeg i ispravnijeg sina, a tema velike majčinske ljubavi za sina u središtu je i najbolje priče prve polovice knjige, *Iskopine*. Tragedija poput grčke antičke odlično je sklopljena kao uvjetno rečeno ljubavni trokut lijepe majke radnice, njezina sina tinejdžera i njezina tek koju godinu starijeg ljubavnika koji služi vojni rok u JNA na Palagruži i Visu. Sve će završiti dvostrukim ubojstvom i jednim samoubojstvom, pri čemu događaj biva potpuno rekonstruiran tek dvadesetak godina kasnije zahvaljujući arheološkim iskapanjima na Palagruži u doba zadnjeg rata. Kvalitetna priča je i otvarajuća *Noć iguane* o svojevrsnoj turneji dvojice hrvatskih pisaca po Čileu, dok su ostali radovi korektno kakvoće, s tim da nisam siguran da je *Groblje preživjelih* i *Sanjao sam Martina Bormanna kako preskače leptira* bilo nužno uvrstiti. Tematski, postoji *raison d'être* za to, ali izvedbeno te mi se priče čine podosta neizražajnim.

Sveukupno, *Spiderman* je solidno ostvarenje s dva vrsna uzleta u dvije završne i najdulje proze te jednim u prvoj polovici knjige, djelo koje će zauzeti mjesto srednje kvalitativne razine u opusu Zorana Ferića. Otprilike na istom nivou s romanima *Na osami blizu mora* i *Dok prelaziš rijeku*, iznad *Djece Patrasa*, a ispod *Putujućeg kazališta* i *Kalendara Maja*.

DAMIR RADIĆ

Stvarno i začudno

Monika Herceg: *Početne koordinate*.
Beograd, Kontrast izdavaštvo, 2024.

Pjesničkim prvijencem *Početne koordinate* (nagrađenom s pet značajnih nagrada, dosada tiskanom u tri izdanja, ne računajući ovo četvrto, prijevode na strane jezike, elektroničku objavu i zvučnu snimku za slijepe) sastavljenom od 58 pjesama, Monika Herceg (re)prezentira prirodne i društvene osobine zavičajnog ruralnog miljea u kojem je provela djetinjstvo i ranu mladost. Nazivi ciklusa u koje su pjesme razvrstane: *Zmijske smrti*, *Ptičje smrti*, *Mačje smrti* i *Zečje smrti*, ukazuju na fenomenologiju smrti kao ključno mjesto u značenjskim slojevima zbirke. Opremljena prologom i epilogom, zbirka bi se uvjetno mogla nazvati poemom.

Podaci da su prološka i epiloška pjesma posvećene šumi i jeseni, ukazuje na ciklizam prirodnih pojava, a time i na ponavljanje životnih modusa, u kojima upravo semantika smrti ima neizostavno mjesto, budući da, kako kazuje pjesnikinja, upravo u kasnu jesen *počinje posljednji lov/ u kojem nas smrt upoznaje osobno/ prije zatvaranja vrata i analogija propadanja tijela/ i jesenskog propadanja/ potpuna je*. Podnaslovi uvrštenih poglavlja *Podrijetlo* (seoski život, ruralna arhaika i folkloristika), *Bijeg* (uzmak pred ratom, napuštanje sela, seoba u urbane prostore), *Izbjegništvo* (gubitak doma, narušeno djetinjstvo, prognanički život) i *Povratak* (ponovni dolazak na djedovinu i izvorište života, obnova doma) ukazuju kako na homodijegetičnost i autobiografičnost pjeva, tako i na njegovu dijakronijsku prirodu u kojoj se razabiru pojedine etape Domovinskog rata.

Nedvosmislena povezanost većine pjesama s ratnim zbivanjima, nametnula

je narativizaciju smrti kao motivsko polazište zbirke. Pritom je važno naglasiti da smrt ne zahvaća samo ljude, već i životinje, pa i samu prirodu: *rezali su drveće kao svinje/ i ponekad se činilo da više krvi isteče/ kad hrastu prerežu povezanost s tlom/ nego kad svinju objese/ da izađe iz nje/ ostatak smrti*. Kada je riječ o ljudskim smrtima, one su vezane za najbliži obiteljski krug (otac, baka, djed koji se nije stigao vratiti, ujak, bakin brat). Neke smrti su nasilne, vezane uz ratna zbivanja, a neke su manje–više prirodne i samorazumljive kao neizbježan ishod ljudske egzistencije: *u našoj kući/ gdje god ona bila / žive ljudi koji su umrli*. Sveprisutnost smrti nadopunjavaju i njezine metonimije, na primjer: bolest, ludilo, siromaštvo, alkoholizam, nesreće, starost, patnja, umor, grob, ubodi, ugrizi i druge.

Mada se pjesnikinja prema smrti odnosi pomirljivo i prihvaćujuće, kao prema neizbježnosti neophodnoj da bi se ostvario proces pretvorbe u novi život, taj odnos ipak je u svojoj suštini pluralan i može se svesti na nekoliko modusa. Semantizacija očeve smrti, primjerice, osmišljena je afektivno–ekspresivnim nabojem: *brat škrguće zubima/ majka je nepomična/ stisnutih usnica/ nalik na sliku gospe koja se moli*, a bakine magijsko–ludičkim komentarom: *početkom veljače/ majka je na njenom krevetu pronašla/ samo jedno smrznuto oko/ drugo je vjerojatno pojela mačka/ i pustila da iz njega izraste/ cijeli grm jasmína*. Refleksivan odnos prema smrti i njena pojava u izokrenutoj perspektivi očituje se u stihovima *smrt kojom hranimo druge/ ponekad se nehotice vrati i u nas*. Da stav prema smrti može biti ironičan, dokazuju stihovi: *majka groblje obilazi/ mrtvima se ne valja zamjeriti/ neizbježan je osjećaj ravnodušnosti i srama/ ta činjenica da žalost jenjava tempom kojim smrt raste u njima/ neugodno brzo*.

Jedan od povlaštenih poetskih interesa zbirke je miješanje stvarnih i imaginarnih diskursa. Na djelu je alternativan, magijski pogled na objektivno postojeću

stvarnost koji se ostvaruje implementacijom nadnaravnih, mitskih, biblijskih i folklornih narativa. Fokus pjesnikinje postavlja se pritom na artikulaciju verbalnih oblika folklora, pogotovo onih koji se usmenim putem prenose s koljena na koljeno na buduće naraštaje (*sadili smo priče u grmove gloga/ da se potomci znaju vratiti*).

Prema folklornom vokabularu, u kojem vidna mjesta zauzimaju vodene rusalke, urobor i baka koja češnjakom rijedi čaranje, *donosi najveća zla ubiti zmiju ispred kuće, nagaziti daždevnjaka (da se ne oglušī) i ne pustiti ciganke preko praga i ugostiti ih, inače bace uroke na potomke*. Također, treba paziti da se *ustane na desnu nogu i nju prvu nazuva i ne režu nokti petkom, nedjeljom i utorkom*. Magijsko vjerovanje da će ljudsko biće oživjeti nakon udara groma, ukoliko ga se zakopa u zemlju, sugestivno je oprimjereno u sljedećim stihovima:

*kad je gromovnik presložio nebo
prvi grom udario je u našu štalu
a drugi u mladu Katu
zakopali su je do glave
u vrt kraj gredica luka
i čekali dva dana
da joj prokljaju ruke
iz mokre crnice*

Magijski elementi uglavnom su posljedica holističkog pogleda na svijet u kojem su međusobno stopljeni i mistično isprepleteni, a da ne potiru jedno drugo, okolje i ljudi, gdje vlada suživot svega sa svačime i vjerovanje da svako bivstvo posjeduje dušu. U sklopu spomenutog zoomorfizma, može se recepcionirati bakina metamorfoza u *polusrnu s blatom na papcima i oca u lisicu za koju majka zna da je njegovo novo obličje* kojim se *vraća svakih deset godina kao prokletstvo*, prizor u kojem jeleni skidaju svoja krzna i zagrijavaju ruke promrzlih pralja na potoku, prepelice koje misle da su žene, djeca koja

svijetljenjem u mraku pobjeđuju nevidljivost, ljudska bića koja *izgledaju kao obitelj zečeva i majčin napor da, čuvajući zavjete oca*, svojom ženskom ulogom osigura obiteljsku egzistenciju: *majčina briga hrapava je poput mačjeg jezika/ dugo ovi- ja i čisti zemlju od nametnika/ liže krzna životinja koje zalutaju/ čisteći ih od loših navika ulaska u baštu*.

U sklopu spomenutog narativa, funkcioniraju i stihovi u kojima *žene sazrijevaju u čvrste stabljike, djeca niču poput gljiva*, šuma predstavlja *put u obiteljsko stablo* i majka se *navečer pretvara u vješticu/ dugo jašući kroz snove susjeda*. Posebno mjesto zauzima legenda o zmiji čuvarući — totemskoj zaštitnici doma iz slavenskih vjerovanja po kojima svaka kuća ima svoju zmiju čuvaricu, koja živi u temeljima kuće i predstavlja duhove predaka. Smatralo se da, poput bogova u starim mitovima, ima ljudske osobine i da se ponaša u skladu s okolnostima, ne predstavljajući ni isključivo dobro, ni isključivo zlo:

*kraj tegli zimnice
ponekad lijeno prolaze zmije
debele zelene kože
baka kaže da su već pitome
i da pod temeljima kuće
otkako su iskopali podrum
spavaju kao stražari
prezimljujući kao i mi
sa sunčevim bakljama
u trbušnim šupljinama*

Na folklornu tradiciju i obnavljanje mitskih modusa o postojanju duhova koji se u *kasnu jesen, uznemireni ljuštenjem ljeta uvlače u zidove* i žive ljude referiraju se sljedeći stihovi: *majci je ruka nabubri- la/ kao mokra grana bukve/ i odrvenjela/ iz njene suhe naborane kože/ izlazili su šumski demoni*. Na sličan zaključak navode stihovi o presušenom šumskom jezeru, čija je *voda već odavno pobjegla pred nasiljem*, tako da je iz njega *ostao samo jedan izvor/ na kojem piju divlje svinje i*

jeleni/ i duhovi koji lutaju/ puni sačme// iz njihovih glava/ kao iz žirova/ izrasta mlada šuma. Poznavatelji lokalnih prilika, u ovim će stihovima prepoznati Pecko jezero, koje je služilo kao akumulacijsko jezero iz kojega je vodio drveni akvadukt u nedaleku rimsku Sisciju, a koje je u proljeće 1945. godine, navodno u jednom danu, tajanstveno nestalo.

Zbog činjenice da su pojedina ostihovljena stanja stvarno moguća i da, unatoč svojoj začudnosti, nisu nadnaravna, pojedine su situacije tek granično ili uvjetno magijske. O tome svjedoči nalaz *prstena, federa i još jednog prstena i nekoliko kovanica u bakinom truhu na rendgenu.* Slijedom autoričina pitanja *je li ludost nasljedna ili zarazna*, pažnju recipijenta valja usmjeriti na bolesnog brata koji je u *glavi uzgajao neimenovane ptice/ s kojima je pričao češće nego s ljudima* i na pjesmu *Bijeg*, te stihove kojima se tematizira djed čije je ponašanje više odraz ozbiljnog psihičkog poremećaja negoli magijskog naziranja:

*počeli smo noću zaključavati sobu
vidjevši
djedovu sjenu s nožem kako stoji
kraj naših kreveta
rekao je da čuje korake oko kuće
i pazi da nas zauvijek ne odvuče u
šumu
nedugo zatim je prvi put
razgovarao s mrtvima
i pobjegao preskočivši
visoku ogradu našeg dvorišta
tako su svjedočili susjedi
nakon četiri dana našli smo ga
na drugom kraju grada
skrivenog u jarku
rekao je da bježi i ne smije se vratiti
netko siječe ljudima glave
i sadi ih u šumi
da uzgoji vojsku*

Budući da je tradicija vid simboličkog nasljeđa, to je u poeziji Monike Herceg evidentna i stanovita (neo)simboliistička artikulacija kojom se tradicionalni simboli porijeklom iz prirode, kulture i slavenske mitologije (re)aktualiziraju modernim pjesničkim jezikom punim mistike i tajanstva, lirskih slika i metafora u kojem se može prepoznati postmodernističko recikliranje simboliističkog tradicijskog modusa.

Bilo kako bilo, magijski realizam Monike Herceg, predstavlja poetski vid otpora prema onim paradigama prema kojima je ruralno na kulturološkoj razini nešto nazadno, zaostalo i pogansko. Ok-simoronskim spojem faksije i fikcije, realističkog i magijskog diskursa, ona dokazuje da ruralni pogled na svijet, zavičajna tradicija i lokalni običaji, kolektivni mitovi i pučke legende, narodna predanja i obiteljska vjerovanja mogu poticati poetsku kreaciju i semantizirati takav identitet u kojem začudno i bajkovno postoje kao dio svakodnevnog zbiljskog svijeta i konkretne stvarnosti, te ih kao takve zapravo ni ne treba imaginirati i izmišljati.

Slijedom rečenoga, ne čude negativne atribucije prisilnog boravka u neimenovanom *gradu koji se širi kao tuberkuloza*, čiji je *rast nemoguće ograditi* i čiji *dimnjaci oblacima probijaju trbuhe*, kao i tehnološkog napretka, predstavljenog simbolom vlaka čija pojava uvodi nemir u život seljana zbog kojeg im se činilo *da je noć svijeca koja se pali i gasi po volji glasnog stroja*, od čijih *bučnih metalnih gusjenica ... ništa više nije ostajalo sveto i tiho*, e da bi nakon povratka iz prognaništva *od pruge ostala samo/ neostvarena putovanja/ koja vijugaju brdima.*

Objavljena u vrijeme koegzistentne pluralnosti hibridnih poetičkih paradigmi, bez izrazitijeg dominantnog kanona na nacionalnoj poetskoj sceni, knjigom *Početne koordinate* Monika Herceg inaugurirala je svoj pogled na pjesnički tekst čije su glavne odlike narativizam, auto-referencijalnost, obnova uloge poetskog

subjekta, metaforičnost i mitološki fantastizam. Poetizirajući nešto što je odgurnuto u stranu kao marginalni prirodni, od ostatka svijeta segregirani i otuđeni društveni i prirodni entitet, nasljedno predisponiran za praznovjerje i začaranost (*sve je to jer smo ukleti/ ispod naše kuće podzemne životinje krivo gmižu*), ona je dokazala da isti može biti poetski poticajan i aktualan, pogotovo ukoliko je ostvaren bogatom slikovnošću, sugestivnom metaforikom i lucidnim poetiranjima.

Sagledan u tom kontekstu, magičan svijet njezina opustjeloga i poprilično izoliranog zaseoka Bjelovac, sastavljenog od tek nekoliko kuća smještenih na vrhu brda i okruženih šumom, čije su *staze prohodne rijetkima i toplina se posuđuje od rakije*, bjesovi nose dječja lica u kojima *vukovi rastu brže od ljudi i kad tad ugrist će*, gdje *po zapuštenoj pruži po lokomotivama neprimjetno raste hrđa, uzgajanje čovjeka zahtjevan je posao*, pa ne treba čuditi da se bakini *sinovi razbježaše poput mrava na drugu stranu ekvatora, a nerođeni potomci ostaju bez kose/ i slabog su srca/ u zatvaranju kruga/ nasljednih osobina*, aktualizira kreativne potencijale banijske ruralne kulture. Dokazujući da je stvarnost kulturološki konstrukt u kojem fikcionalizacija fenomenološkog svijeta mijenja ustaljene pojmove o prostoru, vremenu, identitetu i ljudima, Monika Herceg je izravno reevocirala primordijalnu ruralnu kulturu Banije i njene početne koordinate uspješno konceptualizirala u kulturološki kontekst suvremenog, tehnološkim napretkom i globalizacijskim procesima zahvaćenog svijeta. Sagledan u širem smislu, njezin pjesnički prvijenac funkcionira i kao simbol egzistencijalnog i duhovnog položaja, čudljivim mitosom i vjekovnom blizinom smrti, tangiranog banijskog čovjeka.

BORIS VRGA

Feministička umjetnost otpora protiv implozije ideologija

Anja Foerschner: *Female Art and Agency in Yugoslavia, 1971–2001*.

London, New York, Dublin, Bloomsbury Publishing Plc, 2024.

Polazeći od 1971., osnivanja Studentskog kulturnog centra u Beogradu, knjiga *Female Art and Agency in Yugoslavia, 1971–2001* Anje Foerschner detaljno opisuje pionirski rad kustosica i umjetnica u tada novim područjima umjetnosti performansa, videoumjetnosti i umjetnosti novih medija, u okviru čega su razvile radikalne izložbene koncepte i programe nove umjetničke prakse i postavile Jugoslaviju na kartu međunarodnih poslijeratnih neo/post/avangardi. Dokumentira kako su kulturne radnice hrabro koristile svoj rad za unapređenje diskursa o rodu, seksualnosti i ženskom tijelu te su, u doba šovinističko–nacionalističkih režima koji su se pojavili nakon raspada Jugoslavije, formirale snažnu umjetničku i aktivističku opoziciju. Kao društveno–politički teorijski okvir za tih trideset godina bivše (SFRJ) i ondašnje Jugoslavije (Jugoslavije devedesetih) koristila je sljedeće knjige, zbornike radova: Radmila Jovanović Gorup (ur.), *After Yugoslavia: The Cultural Spaces of a Vanished Land, Stanford Studies on Central and Eastern Europe* (Stanford: Stanford University Press, 2013); Robert Hudson i Glenn Bowman (ur.), *After Yugoslavia: Identities and Politics within the Successor States* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 2012); Daniel Šuber i Slobodan Karamanić (ur.), *Retracing Images: Visual Culture after Yugoslavia, Balkan Studies Library*, v. 4 (Leiden and Boston: Brill, 2012).

Anja Foerschner dijeli svoju knjigu na četiri velike cjeline: nakon prve cjeline posvećene kustoskim inovacijama samih kustosica, s naglaskom na SKC–u u Beogradu, slijedi druga cjelina posvećena umjetnosti performansa, zatim treća cjelina koja sustavno prati videoumjetnost tih godina sa završnom cjelinom o društvenom aktivizmu i političkoj umjetnosti. Pritom posebnu zahvalu autorica adresira Marti Jovanović, među ostalim, osnivačici »Programa performans umjetnosti« u Muzeju suvremene umjetnosti u Beogradu, a koja joj je i pripomogla u oblikovanju knjige.

Dakle, prvo poglavlje tematizira inovativne kustoske prakse koje su oblikovale kustosice u SKC–u Beogradu tijekom 1970–ih, a to su izložba *Drangularijum* koju su organizirale Dunja Blažević i Biljana Tomić (ključne kustosice SKC–a), zajedno s Bojanom Pejić i Ješom Dene-grijem, lipnja 1971. Zatim tu je izložba *In Another Moment* (često nazivana i *At Another Moment* ili *In the Other Moment*) kao prva međunarodna izložba posvećena konceptualnoj umjetnosti u Jugoslaviji. Kustosi su bili Nena Dimitrijević i Braco Dimitrijević, a izložba je imala korijene u izložbi *At the Moment*, eksperimentalnoj, privremenoj izložbi, zapravo, prvoj izložbi konceptuale na ovim prostorima, koju su Nena i Braco Dimitrijević organizirali u ulazu stambene zgrade u Zagrebu u Frankopanskoj 2a. Često se ističe da je taj alternativni prostor prethodio formiranju sličnih alternativnih prostora u New Yorku. Izložba je toga dana, 23. travnja 1971., trajala samo tri sata — od 17 do 20 sati, čime se nastojala podvući kategorija prolaznosti i ostvariti dvostruki *event* toga dana — svi koji su bili zainteresirani za navedenu izložbu bili su i na njezinu otvorenju i zatvaranju istoga dana. Tu su nezaobilazni i Aprilski susreti, gdje se na prvom izdanju 1972. te ključne manifestacije Gina Pane predstavila performansom *Life — Death — Dream*, za koji Jasna Tijardović ističe da je riječ o prvom performansu koji je imala prigodu vidjeti,

a Marina Abramović, koja je postala poznata po svojim zahtjevnim izvedbama izdržljivosti, također je često navodila (kao npr. i Satan Panonski) Ginu Pane među svojim ranim utjecajima. Istina, pritom je možda trebalo naglasiti nešto više ulogu Želimira Košćevića u Studentskom centru u Zagrebu koji je inspirirao neke programe tih godina SKC–a u Beogradu, kako je to često u svojim intervjuima isticala Dunja Blažević (usp. str. 17).

Poglavlje je zaokruženo kontekstualizacijom političkoga sukoba u SKC–u koji je nastao unutar *prve linije* povezane s projektom »Oktobar 75« i »Oktobar 76«. Sukob je, naime, pokrenut kritičkim tekstom Jasne Tijardović o sistemu samozastupanja u jugoslavenskoj umjetnosti. Naime, »Oktobar 75« nastao je kao reakcija na Oktobarski salon koji su predstavnici SKC–a smatrali buržoaskom umjetnošću. Pritom Grupa 143 odvojila se od politički angažirane umjetnosti koju su promovirali Dunja Blažević, Milica Popović, Jasna Tijardović i Raša Todosijević, među ostalim, zalažući se za radikalnu autonomiju umjetničke scene i njezinu neovisnost od svih političkih agendi. Poglavlje završava ključnom konferencijom *Drug–ca žena: žensko pitanje: novi pristup?* (SKC, 1978.). Kao što navodi autorica: »*Drug–ca žena* imala je ogroman utjecaj na feminizam u Jugoslaviji jer je osvijestila lokalne feministkinje o veličini pokreta diljem svijeta i omogućila im da kontekstualiziraju i jasnije formuliraju svoje ideje. (...) Kao što je Rada Iveković izjavila: 'Prije konferencije nismo postojale. Pojavile smo se tijekom te konferencije.'« Ili kao što je jednom prigodom izjavila Sanja Iveković iz zagrebačke perspektive: »Tada nije bilo puno žena umjetnica na toj sceni, a feminizam je bio apsolutno neprihvatljiv pojam, pogotovo u umjetničkoj praksi. Primjerice, Marina Abramović, koja je bila zvijezda već u 70–ima, uvijek je govorila (i taj stav nije promijenila do danas) da feministički pokret u socijalističkoj Jugoslaviji nije bio potreban jer su žene i muš-

karci bili u društvu jednaki. To su tvrdile i ondašnje režimske ženske organizacije: žensko pitanje već je riješeno u NOB-u! S tim su argumentom i napale prvi feministički međunarodni skup 'Drug-ća žena. Žensko pitanje?', koji se održao u beogradskom Studentskom kulturnom centru 1978.«

Sljedeća cjelina o umjetnosti performansa otvorena je poglavljem »Bitef i razvoj umjetnosti performansa«, koje pokazuje kako je pod vodstvom trijade Mira Trailović — Radoš Novaković — Bojan Stupica Bitef tih godina ugostio neoavangardne kazališne trupe kao npr. Teatr Laboratorium iz Wroclawa, Bread and Puppet Theater, Andrei Serban and the La Mama Repertory Group, Tadeusz Kantor, Pina Bausch, Glasgow Citizens Theatre, The Nouveau Theatre de Poche from Geneva, Dramsku kazališnu grupu iz Skopja, Merce Cunningham & Dance Co., Odin teatret iz Danske, Jerzyja Grotowskog i Living Theater, Richarda Schechnera i The Performance Group.

Sljedeće poglavlje posvećeno je Katalin Ladik i interdisciplinarnom performansu (na naslovnici knjige nalazi se fotografija njezinoga kulturnoga performansa gdje gudalom povlači po kosi), nadalje, slijedi poglavlje o Milici Mrđa s njezinim izvedbama »vraćanja ženskoga tijela«, zatim poglavlje koje tematizira PPF — *Podjetje za proizvodnju fikcije* (sa svojih šest predstava), punk-art trupu Linije Sile i komodifikaciju ženskoga tijela sa završnim poglavljem o Vlasi Delimar i oslobođenju ženskoga tijela. Milica Mrđa (1960. — 2021.) bila je inspirirana mitovima, šamanizmom i nesvjesnim, pretkulturnim aspektima, usmjerenima na stvaranje energičnih i ekstatičnih rituala. Iako se čini da je njezin rad bio prepoznat i zabilježen kao iznimna praksa 1990-ih, njezin rad, u usporedbi s Katalin Ladik i Bogdankom Poznanović, ostaje uglavnom nedovoljno proučen i, osim kataloga, nedostaje mu detaljno istraživanje koje bi

pružilo pregled njezine umjetničke prakse, kako je to zabilježila npr. Terry Žeželj.

Što se tiče slovenskoga feminističkoga performansa, autorica se zadržava samo na ljubljanskoj ženskoj kazališnoj skupini PPF — *Podjetje za proizvodnju fikcije* (koja je djelovala u okviru Škuc-a) kao i na punk-art skupini Linije Sile (Lidija Bernik, Tanja Lakovnik, Lela B. Njatin i Aina Šmid okupile se u navedenoj formaciji 1983.) koja se suprotstavljala rodnim očekivanjima, a istovremeno su proširile kritiku i na političku sferu. Shvaćajući odjeću kao »rodnu kulturu«, Linije Sile bile su posebno zainteresirane za ulogu žena u potrošačkoj kulturi i kritički su promatrale koliko se ženski identitet i ideali ženstvenosti reartikuliraju kroz konzumerističke vizuale. Autorica zaključuje da dok Mrđin, a ponekad i Ladikin pristup umjetnosti performansa karakterizira introspekcija, emocionalnost i intimnost, rad PPF-ovih (1983. — 1989.), punk-art kolektiva Linije Sile i Vlaste Delimar poprima kritičko-politički ton.

Treća cjelina o videoumjetnosti tematski je razdijeljena na samo dva poglavlja: »Bogdanka Poznanović i pojava video i novomedijske umjetnosti« te »Meje kontrole št. 4 i video kao političko sredstvo«, koji su uveli, mislim na Meje kontrole št. 4, neheteronormativnost i *queerness* u doba kada se socijalistička Jugoslavija počela raspadati i kada se osjećao povratak nacionalističkim, ultratradicionalnim sustavima moći. Radovi Meje Kontrole (osnivači: Marina Gržinić, Barbara Borčić, Dušan Mandić, Aina Šmid, ali su u konačnici samo Gržinić i Šmid nastavile suradnju pod nazivom Meje Kontrole) ilustriraju ključne probleme koji su oblikovali žensku stvarnost, a time i feminizam tijekom 1980-ih, poput pitanja ženskog identiteta i seksualnosti, rastućeg utjecaja potrošačke kulture i njezinog utjecaja na reprezentacije ženskog tijela ili ponavljanja osnovnih rodnih stereotipa u reprezentaciji žena u masovnim medijima. Najradikalniji aspekt vjerojatno je bila ra-

stuća svijest o razlici između spola i roda, a potomjeg kao društvene kategorije, što je omogućilo inkluzivniju raspravu o rodnim identitetima i seksualnoj orijentaciji. Navedeno je pružilo, kako nadalje autorica navodi, odlučan korak jugoslavenskom feminizmu da postane inkluzivniji prema LGBTQ+ pitanjima, koja su se istovremeno počela pojavljivati i u popularnoj sferi.

I posljednju, četvrtu cjelinu pod nazivom »Društveni aktivizam i politička umjetnost« čine sljedeća poglavlja: »Ženski aktivizam«, »Alma Suljević i umjetnički otpor«, »Žaneta Vangeli i potraga za nacionalnim identitetom«, »Ema Kugler i metafore nasilja«, »Jelica Radovanović i žena kao simbol« te završno poglavlje »Kulturne inicijative i subverzije: Dah Teatar i Centar za kulturnu dekontaminaciju«. To burno poglavlje o društvenom angažmanu možemo sažeti izjavom Žanete Vangeli, kiparice, slikarice, filmske redateljice i konceptualne umjetnice, koja u svojim radovima dokumentira reprezentacije nacionalnog identiteta, između istoka i zapada, između iskustava nasilja i ranjivosti suvremenoga makedonskoga iskustva: »Za mene je posebno fascinantna stalna, bilo uzastopna ili nagla promjena političkih sustava, implozija ideologija, uskrnuće kršćanstva u postsocijalističkim jugoslavenskim republikama, gustoća političke korektnosti, uspon za slobodu i suverenitet bivših koloniziranih zemalja ili regija, takozvani 'kraj slikarstva', 'kraj tradicionalne obitelji', 'kraj povijesti', pojam 'post-istine', 'kraj organskog homo sapiensa'. Nadalje, postojanje u 'nultodimenzionalnom svijetu', rat kao ekonomski faktor.«

Knjiga sustavno, iako tek na odbačanim snažnim primjerima kroz navedene četiri cjeline tih triju desetljeća, na vremenskoj lenti od 1971. do 2001. dokumentira ono što je Rada Iveković kritički odredila kao opasnost od nacije/nacionalizma: »Nacija je fikcija, ali naravno funkcionalna fikcija.« (Rada Iveković, »Antropologija razlika«, Ženske studije,

11/12, Beograd, 2000.) Posljednje poglavlje »Koda« očito je priprema i nastavak za istraživanje feminističke umjetnosti navedenoga prostora (nadamo se i šire) nakon 2001. godine. U tome će autorici svakako pripomoći što je pokrenula ECC Performance Art, nastavni i istraživački institut za performativne umjetnike i teoretičare, koji nudi *online* i *in-situ* tečajeve i radionice na temu umjetnosti performansa. Kamen temeljac instituta za umjetnost performansa (<https://ecc-performanceart.eu/>) koji nedostaje našoj sceni.

SUZANA MARJANIĆ

Babica dobre književnosti

Kruno Lokotar: *Limited edition*.
Buybook, Sarajevo — Zagreb, 2025.

Kruno Lokotar započeo je svoj dnevnik kao da želi napisati autobiografiju iako knjiga koju je napisao nije ono što početne rečenice stilski i sadržajno najavljuju, a i nadnevak iznad njih nagovješćuje nešto drugo, dnevnik. Čovjek mnogih znanja, što se vidi iz daljnega teksta, ipak je u krugu profesionalnih kulturnjaka prepoznatljiv ponajprije kao književni urednik koji je svojom tvrdoglavom upornošću, neumornim lobiranjem za svoje auktore i knjige, zalaganjem da se njegovi pisci ne samo objave, jer to danas nije dovoljno da potakne recepciju, nego da postanu jasno vidljivi među najširim općinstvom, osvojio gotovo kulturni status. Ljudima od struke njegovo ime zvuči legendarno.

Jako mrzim u novije doba instalirano pomodarstvo ispovijedi kao patvorene književne kritike ili književne kritike kao patvorene ispovijedi, kako god, u svakom slučaju mi se ne čini doličnim da književni

kritičar naglašava *ich-erzählung* iliti da vlastitu narcistički poremećenu osobnost liječi uzimajući predmet kritike tek povodom za visokoparne solilokvije, grčevito dokazujući autentičnost vlastita suda, ali na ovom mjestu ne mogu izbjeći upravo takav diskurs. Potreban mi je kao dokaz za ono što sam napisao o Lokotar, puno efektivniji od svakog diskurzivnog obrazloženja. Naime, ne tako davno čuo sam od uglednog akademika, nagrađivana i dolično zapažena pisca, kako uzdiše jer mu Lokotar nije bio urednikom knjige. U čemu je tajna? U tome da je Lokotar možda i prvi u našem književnom životu prepoznao potrebu da se knjiga plasira na tržište kao i svaki drugi proizvod, a to znači da bez celofana ili kvalitetnog pakiranja nema dobre prodaje. No, prodati dobar naslov nije jednostavno u okruženju u kojem je postalo neizmjerljivo lako tiskati knjigu, okruženju u kojem književnost živi na aparatima jer bez dotacija, potpora, stipendija, otkupa preživjela ne bi. Problem je u tome što su aparati životu prizvali u najmanju ruku neukusno proizvodno obilje. Dakle, ako svako selo ima svog romanopisca, svaki gradić nekoliko dramoklepaca, a svaka ulica tri pjesnika »čitanija od Lorce«, onda je potrebna vrhunska spretnost da se kvalitetom dopre do općinstva baražno granatirana hrpom nebuloznih fabula, čerečenjem metafora, cijedenjem dijaloga. Potreban je Kruno Lokotar. Kako, to prešutno pokazuje i ovom knjigom.

Započinje frajerski, situirajući vlastitu pojavu na ovom svijetu simbolički na horoskopsko razmeđe između raka i lava, metonimizirajući ta dva znaka šutnjom i rikom, da bi u finišu rečenično oduljeg incipita zaključio kako mu oni koji do horoskopa ozbiljno drže neopisivo idu na živce pa samozadovoljno nastavio kako se koristio simboličkim kapitalom obaju znakova umirujući znatizelju zainteresiranih govoreći da je rak koji se ugurao u lava. Dobar narativni štos, a takvih je podosta u njegovu »dnevniku«. Zašto pod

navodnicima? Prvo, zato što ne vjerujem u dnevničku autentičnost bez naknadnog dotjerivanja, drugo, jer majstorske emendacije i nadopune Lokotar ni ne krije. S nekoliko razloga. Ma o čemu pisao, čega god se sjetio, svoje duhovne memorabilije materijalizira njegovanom rečenicom, možda spontanom, možda naknadno dotjeranom, no to i nije važno. Važan je jedino ishod, rezultat, ono što čitatelj ima pred sobom. Važan je tekst, a ne kako on nastaje. Tekst u kojemu mjesto nađu sofisticirane asocijacije iz filozofije, a jednako tako i nježne uspomene na trenutke s najbližima. U tome je njegovo majstorstvo — citirati Aristotela strasno, a opet tako da se savršeno uklopi u ritam života gotovo kao prikladan priručni oslonac za duh bačen u vrtloge egzistencije, nimalo visokoparno, nimalo filozofski, podsjećajući izdaleka na Alaina de Bottona, izdaleka samo zato jer učene asocijacije pretočene u ležernost svakodnevlja nije iz rečenice proširio na dulji tekst, ili još nije, budući da se u tom spoju lakoće izraza i težine misli razvidi sposobnost za dulje zahvate. Nekim od takvih zahvata podsjeća na počak pokojnog Borisa Marune, kako točno glasi ne sjećam se, ali se sjećam opomene da nas je Krleža iskvario svojom teškom verbalnom artiljerijom i da bismo, usuprot razbokorenom Fricu, trebali iznova učiti pisati složene istine jednostavnim izriječkom. Oslobođene guštare eruditske prateži, misli su jasnije i efektivnije. Tu sposobnost Lokotar neosporno posjeduje. U toj mjeri da nikakav preuzetani sklop, a i toga se nade u njegovim zapisima, ne može pokvariti dojam štiva pitka poput piva koje se često pjenuša u njegovim rečenicama.

No, nije potreban isključivo mudroslov i antički prirodoslovac i liječnik za interesantan, štoviše pobudan tekst. Ponkad je dovoljan sasvim mali, ljudski detalj, trenutak potencijalno patetičan po sebi, koga bi maestrozan vokabular, a sama ga tema neodoljivo priziva, nehotično upropastio. Tako je jedna od najdirljivijih i

literarno najuspješnijih scena, namjerno rabim tu riječ jer je taj prizor i filmičan i dramatičan, dnevničarevo prisjećanje na trenutak kada liježe pored oca da bi s umirućim podijelio njegove posljednje trenutke. I opet, nema tu ni jedne preteške riječi. Opis prizora, realiziran dostojanstveno ozbiljnom, transparentnom, slikovitom rečenicom, uredno predočavanje radnji kojima nije potrebno atribuiranje izvan njih samih, a ne narativna figurativna nadgradnja, poantira puno jače od možebitnih verbalnih virtuoziteta kakvih se, u temama proživljenim ali Lokotar manje dramatičnim i nipošto bolnim, doduše nađe. Nervom romanopisca, nenapadno istaknuvši spomenutu životnu sekvencu, nadgrađivši privatnost, primjereno pogodiivši pravu mjeru istodobno nenaglašene i nesuspregnute osobnosti, potaknuo je emocije čitatelja oslobađajući patetike trenutak sam po sebi patetičan, postupkom posvjedočivši da pravoj osjećajnosti nije potrebna sentimentalnost.

Jednako će tako, šturo, oskudnom pribilješkom evocirati vlastite, ne baš male zdravstvene tegobe. Netko bi rekao da je i to dio frajerskog garda koga umjereno njeguje Lokotar, ali bi netko drugi opravdano upitao može li se riječju koja semantički priziva pozu označiti prisjećanje na život čovjeka koji je prebolio smrtonosne bolesti, nagledao se bolničke scenografije, iskusio kurativna masakriranja vlastita tijela. Možda je, uostalom, taj u biti obrambeni stav i naknadno otpisivanje, a možda je, to mi se čini i najvjerojatnije, pomirenje sa sobom i vlastitom sudbinom. U svakom slučaju, sve nabrojeno nije dovoljno da odgonetne neodgonetljivo, što bi se jednostavno definiralo kao činjenica da se umjetnost ne može analizirati. Svojim stilom, narativnom konstrukcijom, sposobnošću da od svakog detalja napravi priču, da stvaran doživljaj predoči egzemplarno, više od apartna svjedočenja banalnih svakodnevnosti, upravo umješnošću koja te formalne banalije pretvara u pamtljive događaje, Lokotar ispisuje

književnost. Bircovski prijatelji, novinari, supruga, djeca, putovanja u rodni kraj, festivali koje je pokretao, sve je to moglo ostati detaljima koji se ne tiču čitatelja. Zašto nije ostalo, objasniti se, uza sve moguće analitičke aparature, ne da. Jednostavno nije.

Ispovjedne, metaknjiževne ulomke, označene kurzivom, posvetio je, između ostalog, onome po čemu ga prepoznaje kulturna javnost. Jedan takav počinje jednostavnom konstatacijom. »Urednik sam u izdavačkim kućama.« Lakonskom, a opet rečenicom s težinom uspio je odati tajnu svog profesionalnog uspjeha. Za takva je čovjeka pretjerano ustvrditi da je urednikovanje, kako piše, izabrao linijom manjeg otpora, gotovo spontano, uz elemente igre i brige za posao. Onaj tko bi želio od njega naučiti umijeću uređivanja neće daleko odmaknuti pomisli li da je u pitanju zanatska vještina. Ona je potrebna i stječe se iskustvom, ali ono što se jamačno ne da naučiti jesu stvari toliko jednostavne da im ne bismo vjerovali kada ne bismo osjetili da iza njih stoji iskrenost. Ne možeš biti dobar urednik ako te ne veseli tuđi uspjeh! Urednik ne misli o sebi, nego o knjigama i autorima! Takve maksime zvučale bi kao floskule da nije i opet izričaja u čiju autentičnost vjerujete ili ne vjerujete, dakle nečega što ne možete raščlaniti misaonim aparatom, pa vam preostaje vjerovati Lokotar. Završetak tog odlomka, njegova aleatornost i ludizam, vjerodostojna su izvedba provjerenom bogatom praksom.

Slično je kurzivirano i razmišljanje o žanrovskoj naravi i karakteristikama dijarijske literature, jedan gotovo enciklopedijski precizan i nonšalantno šarmantan članak kome ne smetaju ni leksikalne piruete tipa opisa dnevnika koji bi se preopširnošću i nečitkošću sveo na »beskonačne popise subjektivno šumećeg i aluzivnog, narcisoidni pupak teksta, do zla boga naporan i dosadan, beskonačan kao bilo koji opis koji teži totalitetu i ne doseže ga, da ne pričam o refleksiji.« Rje-

čotvorna narcisoidnost, doduše, može dopustiti sebi da objasni, primjerice, kako radije od riječi *oluja* bira *kijamet* koja mu »uvijek zvuči kao kihanje boga i pijuk zaboden u tvrdo tlo koje od udarca puca, kao predsooblje armagedona, što je isto dobra riječ.« Mogli bismo šaljivo reći da ne znamo što je pjesnik htio reći, ali je rekao lijepo. Kao što je lijepa i pametna, ma koliko zvučala hermetično, još jedna bilješka o pisanju dnevnika kao svjedočenju »o tome da smo već prošli, ali da smo još tu, da smo zmija koja je dohvatila svoj, ne rep, nego svlak.« Kao što je efektna definicija mladosti kao doba sazdana od sadašnjosti. Ili pametna opaska o katalonskoj strategiji, usuprotnoj hrvatskom iskustvu: »Tako se zrelo vodi politika prema separatizmu, meko, uvidavno.«

Kruno Lokotar ima sve osobine dobrog pisca: solidno obrazovanje, sposobnost da britko zapažanje izrazi precizno, neuobičajenom slikom i neočekivanom mišlju potakne čitatelja na razmišljanje. Iskoristio ih je sokratovski: kao babica dobroj književnosti. I sada se opet služim onim što sam na početku apostrofirao kao osobno mi mrsko, ich-formom. Naime, lošije od poznavanja pisca o kojemu pišete je samo boravljenje u istom duhovnom i profesionalnom prostoru gdje spada i on. Znači li to da sam u prikazu njegove knjige bio subjektivan? Odgovorit ću u lokotarovskom stilu: provjerite, svakako!

ANTUN PAVEŠKOVIĆ

Solidan žanrovski izdanak

Jurica Pavičić: *Usta puna mora*.
Stilus knjiga, Zagreb, 2025.

U svom prvom romanu *Ovce od gipsa* iz 1997., Jurica Pavičić vrlo se izravno referirao na ubojstvo obitelji Zec u Zagrebu 1991. koji su počinili pripadnici pričuvnog sastava MUP-a Republike Hrvatske, takozvani merčepovci. No radnju je iz Zagreba premjestio u svoj rodni Split, a notorne likvidatore pretvorio u takozvane naše dečke koji su zločin počinili bez predumišljaja, igrom slučaja. Pavičić je otišao toliko daleko da je u stvarnosti nenaoružanog i u pidžami nasred trešnjevačke ulice ubijenog Mihajla Zeca transformirao u naoružanu i potencijalno opasnu osobu, a u stvarnosti oteta i ubrzo, zajedno s majkom Marijom, ubijena i bačena u jamu za smeće na Sljemenu 12-godišnja Aleksandra Zec, kod Pavičića je također oteta, ali je preživjela zahvaljujući akciji dvoje »dobrih Hrvata« kojih u stvarnosti nije bilo. Pavičić se tu — blago rečeno moralno krajnje dvojbeno — poigrao s odnosom zbilje i fikcije na tragu Johna Forda i njegove inklinacije tome da povijest prikazuje onakvom kakva je mogla biti, a ne onakvom kakva je zaista bila. Bio je to jasan primjer političkog oportunitizma zbog kojeg mu u to doba nitko nije javno prigovorio, štoviše lijevo-liberalni dio kulturne scene roman je hvalio, vjerovali ili ne, zbog hrabrosti. Takva su to vremena bila u Hrvatskoj, olovne devedesete, sama činjenica da se groznog zločina netko prihvatilo, pa makar i posve oportunistički, bila je dovoljna našim domobranskim intelektualcima da mu zaplješću.

Gotovo trideset godina kasnije Jurica Pavičić objavljuje svoj jedanaesti roman *Usta puna mora*, i u njemu se ponovo referira na jedan stvaran zločin iz Domovin-

skog rata (što do trenutka pisanja ovog teksta nitko nije javno zamijetio). Riječ je o ubojstvu desetero mentalno i tjelesno hendikepiranih osoba većinom srpske etnonacionalnosti u Dvoru (na Uni), nekoliko dana nakon završetka akcije Oluja u kolovozu 1995., doslovno pred očima danskog bataljona Ujedinjenih naroda koji nije reagirao na zločinačka zbivanja u susjednoj im školi gdje su pacijenti bili smješteni. Do dana današnjeg nije razjašnjeno tko je počinio zločin, pripadnici neke srpske, hrvatske ili čak bošnjačke vojne jedinice, ali u dokumentarnom filmu »15 minuta — masakr u Dvoru«¹ dansko-hrvatske proizvodnje iz 2015. ustvrđuje se, ili u najmanju ruku snažno sugerira, da je to bila hrvatska postrojba. S obzirom da za to nisu ponuđeni nikakvi konkretni dokazi, film je u Hrvatskoj izazvao skandal, a posljedica afere bila je prisiljenost tadašnjeg ravnatelja Hrvatskoga audiovizualnog centra, Hrvoja Hribara, na podnošenje ostavke. U Pavičićevu romanu veza s tim strašnim događajem nije toliko izravna kao veza s ubojstvom obitelji Zec u *Ovcama od gipsa*, ali prilično je jasna. Autor je opet premjestio zbivanja iz kontinentalne Hrvatske u Dalmaciju, u fiktivno srpsko selo Pavlovići u podnožju Dinare (stvarno selo Pavlovići postoji u Bosni i Hercegovini), žrtava je šestero, a ne desetero, ali kao u stvarnosti bile su smještene u školskoj zgradi prenamijenjenoj u hospicij i kao u stvarnosti nisu sve žrtve bile srpske etničke pripadnosti, iako velikom većinom jesu. U romanu nema baze UNPROFOR-a u neposrednom susjedstvu ali, zanimljivo, jedrilica protagonista koji istražuje slučaj neformalno se naziva Dankinja, što možda jest, a možda i nije implicitna referenca na danski bataljon iz Dvora (na Uni). Ključna razlika u odnosu na stvarnost jest to što roman nesumnjivo identificira počinitelje, i to kao pripadnike Hrvatske vojske, što sugerira da je Pavičić ovaj put beskompromisan, ali samo dok se ne dođe do razrješenja, kad se ispostavi da zločin nije bio planiran, da nije počinjen

ni iz kakve mržnje, pa tako ni one nacionalno motivirane, da se zapravo desio slučajno, uz doduše nesumnjivo perfidnu ulogu zapovjednika jedinice koji pritom sam nije uprljao ruke.

Tako stvari stoje s ideološko-političke strane, dok se s one uže umjetničke *Usta puna mora* doimaju kao vrlo svjestan autorov predah od visoko postavljene vrijednosne ljestvice. Naime, Pavičić je prethodno realizirao nekoliko kreativno ambicioznih romana u nizu, u prvom redu *Crvenu vodu* i *Žigice*, kojima je napokon dosegnuo do pozicije kvalitativno relevantnog autora. Prije toga on je bio vješt narativno-žanrovski konstruktor ponajprije zainteresiran za socijalni kontekst, pri čemu su mu likovi primarno bili tipični predstavnici tog konteksta, sociološko-žanrovske funkcije kojima je nedostajalo reljefnosti i životnosti, a uz to je bio praktikant vrlo prosječnog jezično-stilskog iskaza. Ono što je bilo u čistoj domeni racija, takozvana arhitektonika teksta, bio je njegov forte, što je za žanr krimića, pa tako i socijalnog, koji Pavičić ultimativno prakticira od početaka do danas vrlo važno, ali njegovi romani ostajali su u zoni kvalitativne osrednjosti jer se nije mogao ili znao izdići iznad pseudorealističke formule — tipični likovi u tipičnim društvenim ambijentima i okolnostima, niti je mogao ili znao nadvladati ili barem neutralizirati nedostatak stilskog dara. A onda je došla 2017. i dogodila se *Crvena voda* — narativno izrazito kompleksno ostvarenje napokon punjeno likovima od krvi i mesa, individualnim karakterima a ne tek funkcionalnim tipovima, žanrovski besprijekorno djelo koje prekoračuje granice žanra, čak i stilski solidno napisano, ukratko prva Pavičićeva knjiga koja je doista bila roman, i to rasni, a ne sociološki esej zaogrnut u fiksijsko ruho. Prepoznato je to i kod kuće i vani, *Crvena voda* zasluženo je dobila bitne domaće književne nagrade (za jednu je i oštećena, naime medijski najvidljivija Tportalova nagrada te je godine pripala inferiornoj *Lisici*

Dubravke Ugrešić), a komercijalni i kritičarski uspjeh ostvarila je i u inozemstvu, prvenstveno Francuskoj, gdje je također i nagrađivana. Uslijedili su *Prometejev sin*, s istim glavnim likom iz *Crvene vode*, sada već bivšim policajcem koji se stavlja u službu kapitalističkog poduzetništva, te *Mater Dolorosa*, a onda novi značajan uzlet *Žigice*, dojmljivo mozaične naracije, jako dobro postavljene moralne klackalice (moralizam je bitan element piščeva autorskog svijeta), s motivom koji Pavičića sve više zaokuplja, motivom ljudi koji osvještavaju da su ušli u posljednju četvrtinu života, kao i sam autor.

U odnosu na taj prethodeći niz, *Usta puna mora* doimaju se kao jednostavan žanrovski roman, bez neke naročite ambicije da granice žanra prekorače. Pisane su iz trećeg lica, ali u potpunosti iz perspektive jednog lika, upravo umirovljenog, zbog sukoba interesa moralno kompromitiranog novinara Gorana Najeva koji se, poput Gorkog Šajina iz *Crvene vode* i *Prometejeva sina*, »prodava« kapitalu. Najeva njegova nekadašnja djevojka Maja, sada uspješna privatna stomatologinja, angažira kao nekovrskog privatnog detektiva da istraži sumnjivu smrt njezina brata, službeno okvalificiranu kao samoubojstvo, u što ona radikalno sumnja, vjerujući da joj je brat ubijen. Slučaj se povezuje s pronalaskom leša čovjeka utopljenog u moru za kojeg će se ispostaviti da je ratni drug Majina brata, a daljnja Najevljeva istraga — koja se osim u Splitu i okolici odvija i na šibenskom području te u Zagrebu — otkrit će da su obojica na neki način, nije jasno koji, povezana s ratnim zločinom nad hendikepiranim civilima u srpskom selu podno Dinare, nekoliko dana nakon svršetka Oluje. Kao u standardnom rutinskom krimiću, privatni istražitelj neusporedivo je sposobniji od policije, takoreći sva vrata s lakoćom mu se otvaraju, *puzzle* se relativno brzo i jednostavno slažu, a roman sadrži i barem jednu jako nategnutu situaciju, usporedivu sa slično neuvjerljivom slučajnošću u godinama prije nastala-

lom romanu *Božji gnjev* Josipa Mlakića, kad Najev upravo u trenutku kad je upalio televizor nailazi na informativni prilog koji mu baš po njegovoj potrebi otkriva identitet jednog od pripadnika postrojbe koji će se pokazati važnom ribom u intrigi koju istražuje. Nategnut je zapravo i sam motiv za ubojstva hendikepiranih ljudi kao neželjenih svjedoka, jer oni zapravo nehotičnom ubojstvo koje je sve pokrenulo nisu svjedočili, s obzirom da su bili u drugoj prostoriji, ali ta se motivacija može tumačiti kao posljedica povišenog psihičkog stanja vojnika i nesnalaženja u izvanrednoj situaciji, te se na taj način donekle može opravdati.

Nakon duljeg vremena Pavičiću se vraćaju njegove stare boljke, to jest drastični nedostatak koncentracije — u jednom prizoru neka žena će sjediti na klupi, da bi koju rečenicu dalje stajala, ne zato što je u međuvremenu ustala, jer protoka vremena nije bilo, nego naprosto zato što je pisac zaboravio da mu je nekoliko rečenica prije taj lik sjedio, a ne stajao. Ili kad Najev prikryveno prati starca koji vodi unuke na dječje igralište i onda vidi da je dotični iz plastične zdjelice izvadio štrudlu s jabukama — kako s poveće udaljenosti odakle promatra prizor može znati da je štrudla bila od jabuka, a ne recimo višanja ili sira? S obzirom da se perspektiva pripovjedača u trećem licu poklapa s perspektivom protagonista, pripovjedač zna isto što i Najev, a kako Najev ne može znati od čega je štrudla, ne može ni pripovjedač. Slično se ponavlja pola odlomka dalje, kad pripovjedač tvrdi da Najev »jasno shvaća da je taj čovjek davnu bol istisnuo kao pastu za zube.« Međutim, kako bi Najev to mogao tako jasno shvatiti? Nije ušao u čovjekov um da bi mu njegov sadržaj bio dostupan. Najev je to mogao pomisliti, mogao je tako zaključiti, ali to je onda njegov subjektivni dojam, a ne objektivno stanje stvari, a pripovjedač čitateljima upravo kao objektivno stanje stvari predstavlja ono što je protagonistov dojam. Pavičiću kao kompetentnom zana-

tliji takve se zanatske greške ne bi trebala događati, ali poznavajući njegov opus one ne iznenađuju, iako smo se ponadali da je te takozvane dječje boljke trajno ostavio iza sebe.

Na planu narativno–žanrovske kompozicije, *Usta puna mora* pavičićevski su gotovo besprijekorno složen tekst. Konstrukcija je i dalje autorova najjača strana, ali ovaj put roman je previše sveden na samu konstrukciju. Žanrovski kostur je čvrst i uglavnom pouzdan, ali izvanžanrovskog mesa daleko je premalo. Iz odnosa Najeva i Maje, davnog ljubavnog para koji nakon nekoliko desetljeća obnavlja svoju vezu, moglo se izvući znatno više; lik nekadašnje djevojačke ikone Hrvatske vojske, a sada privatne poduzetnice Sanje Sarage, jedne od njih osmero koji su ušli u selo Pavloviće nakon Oluje, mogao je i trebao dobiti više prostora, a slično bi se moglo reći za većinu istaknutijih likova. No onda to ne bi bio strogo žanrovski funkcionalan roman na 230 stranica, nego ambicioznija struktura s barem stotinjak stranica više. Rečeno je ranije, Pavičić je ovaj roman najvjerojatnije shvatio kao predah nakon izvedbeno i značenjski zahtjevnijih radova, opuštanje u lakšem žanrovskom ključu, premda tema sama po sebi nije nimalo laka. Kao čisto žanrovski roman s ponešto socijalnih primjesa i moralne problematike, stalnih mjesta autorova pisma, *Usta puna mora* nesumnjivo funkcioniraju. Priča je umješno dramaturški posložena i napeta, lako se čita, po principu zanimanja za ono što će se dogoditi dalje uzbudljiva je, razrješenje je relativno neočekivano, a otkriće ubojice posve iznenađujuće, a opet dostatno uvjerljivo, posve u tradiciji britanske škole krimića i njezine »glavne profesorice« Agathe Christie, samo s primjesama socijalne ambijentacije skandinavskog krimića. Pri tome otkriće ubojice sadrži autorску ironiju i na neki je način porazno za protagonista — dok je njegov odnos s vlastitim sinom gotovo poništila međusobna alijenacija, na drugoj, tamnoj strani koja

ne preže od zločina, ne da nema generacijskog jaza između djeteta i roditelja, nego postoji svakako zastrašujuća, ali istovremeno i dirljiva spremnost na žrtvovanje u ime zaštite obiteljskog poslovnog projekta koji roditelju, traumatiziranom ratnom veteranu, daje smisao življenja. A s druge, svjetlije, protagonistove strane neće biti snage da se voljenoj ženi prizna stvarna istina o njezinu bratu, jer bi je ona suviše povrijedila. Šteta što to nežanrovsko »meso« nije šire postavljeno, odnosno što se u njega nije dublje zašlo; da jest, možda bi dobili antologijski roman, ovako smo ostali na solidnom žanrovskom izdanku koji žanr ne transcendirira.

DAMIR RADIĆ

Autor *Zagrepčanke* o starosti

(Branislav Glumac: *NOĆU kad me probudi NOĆ*. Steiergraf, Zagreb, 2025.)

Shvatimo li starost nepretenciozno, kao doba »pospremanja vlastita života«, a ne kao razdoblje u kojemu ćemo ostvariti neki novi iskorak ili napisati konačno svoju neku genijalnu ili sumarnu knjigu, dakle ne postavimo li si previsoke ciljeve, rezultati mogu biti iznenađujući: sjetit ćemo se svojih predaka ili svojih zastajkivanja i predaha, odnosno opisati prostornu, stvarnu ili samačku starost, u svojoj svakodnevnici, od peglanja košulje ili zapeglanja kravate, do prisjećanja naših prijatelja, najbliže rodbine (brata, sina) u starosti ili nakon smrti. Sve to, i mnogo toga još donosi Glumčeva knjiga *Jesen sobne biljke*, koja me je odmah »kupila« pjesmom *više razumijevanja za zapad* koja dobu naše starosti daje prepoznatljiv

civilizacijski i povijesni trenutak, a koja kao da je danas još aktualnija. S njom se prisjećamo opačina Zapada, o kojima kao da pretjerano objavljuju mediji, pa zato trebamo imati razumijevanja za »krotki Zapad«, za njihove zakašnjele »luteranske intrige«, za američki vjetar velikog kapitala i profita, za sve te naše krivokletine o Zapadu: *razumijevanja. razumijevanja! više. više. više / ja tražim. sad. za neogusarski. pitomi zapad!*

Zatim sam naišao u pjesmi *slavičkova lula* na opis starosti u bolesti Milivoja Slavičkega, koju sam na sličan način doživljavao, jer ga je bilo zabranjeno posjećivati, pa je samo pjesnikova imaginacija mogla izmisliti stanja usamljenosti napuštena, ponižena i nemoćna ostarjela i bolesna pjesnika, prijatelja. Slična je i posvetna pjesma Vesni Parun u *vesninom vremenu*, svojevrsni biografski, fragmentarni *in memoriam* slične usamljeničke sudbine; kao u pjesmi *samoća: upletava se na sebi blizanku. / čineći. nevidljivi. pojas oko svijeta. / moji bližnji jesu stabla.*

I onda *jesen sobne biljke*, pjesma po kojoj je zbirka dobila naslov, u kojoj se samo u naslovu naslućuje samoprispodoba sa sobnom biljkom, a u biti postaje slikom biljke/majke koja zna kada dolazi *smjena generacija lišća*, odnosno koja premda i nesvjesna otpušta list po list, pa tako stvara predodžbu redosljeda naših odlazaka, pri tome ne hajući za redosljed, zato *ni med listjem ni pravice, jer srušenik. valjda. tako oslobađa kisik preostalima. / i vodu usudnu. / pravednik i žrtva uračunati su u cjelinu opstanka (...)* ali nije na meni da sudim. *majci/biljci, / a i zametnuto proljeće. ionako se već ukazuje. u prozoru.*

Ne na kraju, naravno (tipično za Glumca): ljubav, i mladost, u najdubljoj starosti; dosjetljivo poigravanje s granicama morfema, koje mijenjaju značenja ljubavi, u pjesmi *ljubiti*. »Rođeni štokavac« zapisat će u pogovoru Alojz Majetić, »ponegdje će posegnuti za blagom iz govorenog jezika. S krajnjim će oprezom i vrlo rijetko koristiti neku riječ s ruba standar-

da, iako će radije sam stvarati nove riječi i kovanice ne bi li ostao vjeran temeljnom osjećanju obilju stvarnosti.«

Neobična interpunkcija, izlomljene rečenice, zastajkivanja i potraga za značenjem na granicama riječi, njihovim odnosima, a prije svega tmurni i vedri, sjetni i optimistični pogledi na život oko nas, u starosti, čarolijom osobnoga i nadosobnoga, eshatološkoga izraza, kao da nam podaruje iluziju vječnoga života; makar samo u poeziji!

S osloncem, dakle, na prethodnu, a još uvijek svježu i možda do sada u kritici nedovoljno pročitano knjigu, možemo se posvetiti, kao ljudi u godinama i već s dijagnozama ili kojima ponešto nedostaje (mislim i na Glumčevu knjigu *Kada bih ja imao maternicu*), svijetu duboke starosti, koji je središnje mjesto i glavna tema nove knjige *NOĆU kad me probudi NOĆ*. Naime, najmanje polovice zapisa, jer neke su pjesme zgusnute priče o životima onih kojima se on može pročitati na savršeno uređenom licu (kao u pjesmi *ljepota i moda*), pa i ona o vlastitu pjesnikovu životu, njegovim brojnim ženama, *noćni mozaik*, koja možda najavljuje knjigu koju nam Branislav Glumac, kao *iskusni lisac u kokošinjcu* zbog osobnoga kršćanskoga srama (s obje strane njegova obiteljskoga nasljeđa) još duguje ili ja nisam pažljivo čitao njegove proze.

Slično je i s temom starosti: iako povremeno nailazimo na skaredne stihove, na samopovredu svoje ili povredu tuđe taštine, njegovi su zapisi puni samopoštovanja spram sebe kao starca i još više prema svekolikoj *starčadi*: iako se knjiga otvara samoidentifikacijom kao ja-čovjekom, koji (ako sam dobro razumio namjeru) i u starosti, ostaje čovjekom (premda nas se već i na pragu starosti doživljava tek kao *ljudetine*, smatra nas se samo *ljudetinama*, na brodu iz posljednje uvale), slika starosti Branislava Glumca čuva naše dostojanstvo, koje nikada ne bi smjelo biti povrijeđeno, u starosti ponajmanje. I time postaje veoma angažirana u društvu koje

starost dijeli na privilegiranu, i onu drugu, izborenu »samo« predanim radom i znanjem! Premda nam objektivno ostaje tek limena žlica za preživljavanje, pjesma *posve uljudna starost* propituje prolaznike mogu li joj posuditi malo mladosti ili koje proljeće ili malo djetinjstva, dok *posunčana jesen* starom čovjeku vraća nadu, jer još osjeća u sebi iglu i kompas kretanja, pa i neko nadahnuće putovanja:

*našao se iznenada stari čovjek u
naglo posunčanoj jeseni.
ne zna kamo i kome da krene.
ljudi brzanci čine mu se kao
prijeteće sjene.
ne pripada on gomili. ni gradu.
ni bogu. kuda da se djene?
uhvaćen u zamku ranojesenjeg
svjetla što budi posljednje otkose
nada.
stari čovjek osjeća još uvijek iglu i
kompas kretanja.
čak i neko nadahnuće putovanja.*

Premda sunčana jesen učini da se stari čovjek prepusti *sunčevini*, zapali cigar i s prvim dimom otputuje u svemir, tema se nastavlja u drugim pjesmama uz problematiziranje odnosa starosti i noći te pisanjem o gubicima (*bili smo brzina, sad smo sporina*), a da su stvari ozbiljne, pokazuje prisposoba života s običnom poštanskom markom: život mi se odlijepio poput sasušene poštanske marke. / *s požutjele kuverte. / koja nikad i nikome nije otišla. (...) a marka i dalje traži svoje utočište. poštu. / i album. / davno već popunjen ništavilom.* Zatim slijede dvije slike sebe kao starca, koji se važno uspinje stepeništem do svog stana, propitivanje o duši, pa slijedi antologijska, ali nekako i samooptužujuća pjesma *još opterećujem zemlju*, koju odmah do nje zaključuje *album uvreda*, s pitanjima o našim i tuđim mogućim nesmotrenim uvredama; kao i *album uvreda 2* s adresama prirodnih i planetarnih pojava.

I ne na kraju, sasvim neutješna, kratka pjesma *starost, iznenada*, zapis pred

smrt: *ne treba joj više ni češalj. / dovoljan joj je pogled u kipuću mladost;*

Ima tu još pjesama o starosti, poput pjesama *silazak, jutro*, posebno duhoviti *oglas* i životarije, *osobna anamneza* (s poetnim stihovima: *zreli kandidat za urnu./ može i preko reda*), da bi se niz zaključio u nadi u unuka Frana te u sjećanju na sina Borisa koji starost nije dočekao; pjesme koje efektno zaključuju dva glavna tematska niza, temu starosti i s njom povezanu temu obiteljskog albuma, odnosno motiva prisjećanja predaka i bliske svojte. Riječju, jedna istinska posveta starosti i za naše živote zaslužnim starinama.

No ima još i autopoetičnih pjesama, poput sjajnih pjesmama *pohvala mašini, prsti, kiparenje pjesme* ili *poezija*, što znači da još nije kraj, još se pripremamo pisati, jer poezija je sve:

*bezazlena i bespomoćna. i ludo
iskrena.
pokretala je oduvijek na svoj način
svijet.
ljubavlju ga hraneći za hrabriji,
spoznajni let.*

Najkraće rečeno, Branislav Glumac (r. 1938.) autor nekad popularne i slavne *Zagrepčanke*, objavio je u kratkom vremenu drugu respektabilnu knjigu *NOĆU kad me probudi NOĆ*, i to kažem bez obzira na njegove godine, bez nekog kritičkog popusta. U konkurenciji suvremene pjesničke produkcije, posebno među muškim autorima, jer hrvatska je pjesnička produkcija preplavljena vrsnim knjigama pjesnikinja, Glumac je napisao knjigu koja može konkurirati za mnoge nacionalne nagrade, a mogla bi biti zapažena i u širem međuknjiževnom kontekstu, koji on dobro poznaje i u kojemu je svojedobno bio (po recepciji čitateljica i čitatelja, ali i književne kritike) među najpoznatijim i najčitanijim piscima. No, sada, s pjesništvom, koje će pozlatiti i *Zagrepčanku* — u dugu književnu povijest!

ZVONKO KOVAČ

»Smrt još samo nevidljiva živi«

Andrijana Kos Lajtman: *Poetski napon smrti — od krika do tišine*.
Naklada Ljevak, Zagreb 2022.

Smrt je zahvalna, životna tema, i predstavlja okosnicu knjige *Poetski napon smrti — od krika do tišine* Andrijane Kos Lajtman (Čakovec, 1978.). Knjiga je podijeljena na šest odjeljaka. Prvi se bavi antropološko-civilizacijskim obilježjima smrti; drugi jezičnim i filozofijskim dimenzijama smrti; a u šestom autorica pribire svoje spoznaje u zaključni stavak o poetskom diskursu teme smrti. Treći odjeljak posvećen je poetici smrti Antuna Branka Šimića (1898 — 1925), četvrti Jure Kaštelana (1919 — 1990) a peti Darka Cvijetića (1968).

Već u *Predgovoru* autorica sažeto objašnjava svoje metodološke postupke: »pristup za koji sam se opredijelila bio je nužno interdisciplinaran — bazično usidren u funkcionalnoj stilistici, ali snažno potpomognut antropološkim uvidima, specifičnim domenama filozofije jezika, te osobito teorijskim konceptima konceptualne poetike«. Također, u *Predgovoru*, autoricu obuzima strava jer knjigu objelodanjuje u vrijeme »kada je ratna smrt postala europska stvarnost«, misleći na rat u Ukrajini. Nas, pak obuzima dvostruka strava od širenja nastupa nasilnih smrti na Bliskom istoku, s perspektivom proširivanja bez granica.

Ova knjiga Andrijane Kos Lajtman (AKL) je uzoran, kvalitetan, priručno vrlo pogodan uvod u ogromnu literaturu i raščlambu, kako fenomena smrti, tanatologije (smrtoslovlja), tako i posebno odnosa poetskog jezika i promišljanja o temi smrti, iz pera domaćeg autora, na hrvatskom jeziku, na primjerima *smrtovanja* domaćih pjesnika A. B. Šimića, J. Kaštelana i D.

Cvijetića. (Ova opservacija nastala je na temelju asocijacije na jednu staru, skoro zaboravljenu knjigu I. Hergešića, *Strani i domaći*, 1935.)

Ovakve knjige ne može se kritički procjenjivati na uobičajeni način, prema kriterijima koje svaki ozbiljan kritičar izgradi sam. Naime, tema djela, problematizacija i dokumentiranje teksta, izbor primjera i analize, bilo znanstvene, bilo artistske, izvedene su besprijekorno, na građu koju je autorica izabrala. Većini čitatelja ovakva knjiga je poticaj za upoznavanje s temom, pobuda za proširivanje i nadopunjavanje (vlastitoga) iskustva i znanja. Ako ne potakne na novo istraživanje, pronalaženje i upoznavanje s krugom drugih autora, druge literature iz preobogatih biblioteka, onda bi se, eventualno, moglo kritički raspravljati o valjanosti ili nevaljanosti knjige. A knjiga *Poetski napon smrti* više nego »udovoljava« prethodnoj prosudbi i izloženim kriterijima.

Nije da o temi smrti ne znamo ništa; niti da se s temom smrti susrećemo prvi put. Ali, u obilju literature, gdje »gotovo polovica svjetske književnosti govori o smrti« (dodali bismo, i više od toga, jer su i autori smrtnici, ako izuzmemo one spiritiste, mistike i ezoteriste koji su i od ovoga i od onoga svijeta), uvijek nas (barem nas) privuče knjiga o smrti i zagolica znatizelja o tome što se i kako smrt tumači. U potisnutoj, skrovitoj nadi da ćemo spoznati nešto što bi tu opaku sudbinu uklonilo s našeg životnoga obzora.

Zbog pomanjkanja prostora nismo u mogućnosti pregledati i procijeniti *smrtopisne* opuse sve trojice pjesnika u punom opsegu. Zadržat ćemo se nešto više na *smrtovanju* A. B. Šimića.

Školnički besprijekorne interpretacije pjesama ABŠ o i *povodom smrti*, u 12 »semantičkih modela«, odnosno dionica, od smrti kao neminovnosti, preko smrti kao povratka, pada u bezdan, puta k Bogu, do smrti kao raspadanja tijela, polaganog iščekivanja i naglog događaja.

Analizama pjesama nemamo što dodati, ali cijelom tom kompleksu od 12 »semantičkih modela« nedostaje unutarnja koherentnost. Naime, teško prihvaćamo autoričine konstatacije da su neke pjesme o smrti »najpesimističnije od svih« (str. 92), da druge pjesme o smrti pripadaju »najoptimističnijem modelu« (one upravljene Bogu) (str. 96), pa pjesme o smrti, »najviše obilježene oporošću i prkosom«, da su »značenjski i najintrigantnije« (str. 103), odnosno pjesma o smrti (»Posljednja pjesma«), u kojoj se Bog igra, Šimićeva »najzagonetnija pjesma« (str. 106). Onako kako mi razumijemo Šimićeve pjesme (pa i one o smrti), on nije vjernik u konfesionalnom smislu, on je astralni putnik (što su dobro nazreli i Kaštelan, i Pavlovski, i Maroević), a njegova pjesnička intuicija nepogrešivo ga upućuje ka zvijezdama (bez obzira što Zemlja nije zvijezda), otkuda smo došli i kamo se vraćamo, što je, u duhu ruskog kozmizma ali i teorije o hologramskom svemiru, odnosno negacije smrti kao posvemašnjeg iščeznuća, smrti o kojoj još uvijek ne znamo pouzdano ništa i o kojoj se (wittgensteinovski) niti što može pitati niti dobiti odgovor. U trenucima rezignacije, istina, ABS pjeva naturalistički o raspadajućem tijelu i ništavilu, ali više iz protesta prema očajnim uvjetima u kojima su ljudi njegova doba i domovine prisiljeni živjeti. I o tim uvjetima bi trebalo ponešto kazati. Jer, iskaz »isto tako i gotovo redovito progovara [ABS] o smrti kao onome što je u takvim životima stalno prisutno kao sasvim realna i sveprisutna mogućnost« (str. 108) potpuno je promašen. U kakvim životima? Životima siromaha. A valjda to onda nije »slučaj kod ostalih«!? Ili, jednako promašeno se tvrdi: »riječ je o bespomoćnim ljudima koji su izgubili kontrolu nad vlastitim životom i kogu ne mogu ništa suštinski učiniti da svoju sudbinu promijene na bolje« (str. 110). Kontrolu? Nisu je nikad ni imali, pogotovo u Šimićevo doba. Tek su se morali izboriti za nju, kolektivno i krvavom borbom, a nikako pojedinačno.

Da bi je opet izgubili u okrutnoj najezdi liberalnog kapitalizma. Šimićevske siromahe susrećemo u nas svakodnevno, na svim stranama! No o njima nitko ne piše šimićevske *smrtopjesme*, jer vladajućima odgovaraju samo vladajuće misli!

A proces nastajanja pjesme, u ovom slučaju *smrtovanja* kod ABS-a, odvija se prema sljedećoj prispodobi. Pjesme su poput dragog kamenja. Ono, kamenje, nastaje u utrobi zemlje, od rastaljenih elemenata, u talinu koja se vulkanskom snagom izbacuje na površinu zemlje, pretvara u krutine sjajnih oblika i svojstava, i tako skrutnuto traje *ad infinitum*, za sebe i za svakoga. Podjednako, pjesma nastaje u vrelini pjesnikova bića i biva »izbačena« silinom kreativnog postupka na »svjetlo dana« i tamo, oblikovana i »skrutnuta«, traje *ad infinitum*, za sebe i za svakoga, jedinstvena, nepromjenjiva, blagotvorna, blagodajna. (Dakako, mislimo na prave pjesnike i istinske pjesme, a zaobilazimo diletante i njihovo stihoklepstvo.) Stoga i tumačenje pjesme i njezina značenja, njezine istine, ne može biti drugačije nego govor o jeziku nastalom u određenom kontekstu, govor o pjesniku u njegovu vremenu, te govor o okolnostima njegova života u određenom vremenu/prostoru, tj. društvu i duhu toga vremena. Kako je, prvotno, riječ o mikrokozmosu kao dijelu makrokozmosa, tako je, i u drugom aspektu, riječ o pojedincu u kolektivu i njihov suodnosu. Ovdje, u slučaju interpretacija pjesama ABS u knjizi AKL, najprimjerenija je podloga Witgensteinovo poimanje jezika, na kojega se mislioca i autorica snažno oslanja. To znači da se Šimićeve riječi, stihovi i pjesme mogu i moraju tumačiti vazda u kontekstu u kojem su nastale; kako osobnom, tako i društvenom. Nije nam drago što se autorica, u ovoj inače vrijednoj knjizi, nije dosljedno držala načela koja je sama istakla. Mi ne znamo zašto je ABS bolestan, zašto »živi teško i oskudno... s neizvjesnim ishodom teške bolesti«; kako je obolio od sušice; zašto je živio na rubu egzistencije, u kakvim druš-

tvenim, ekonomskim, političkim, kulturnim uvjetima; kojoj društvenoj klasi ili sloju je pripadao i dijelio njihovu sudbinu; protiv kakve tradicije, skučenosti i društvene opresije se bunio; ne znamo ni zašto je napustio ekspresionizam i približio se socijalnoj literaturi itd.

Bilo je jedno vrijeme kada se piscima i njihovim djelima pristupalo uglavnom s pozitivističkog, povijesno–biografskog stajališta, a djela im se procjenjivala prema ideološkoj angažiranosti. No i takav, pojednostavljen, pristup donosio je uvid u okolnosti piščeva života i uvjeta njegova rada, te da li je »napredan« ili »reakcionaran«. Takav normativizam u znanosti o književnosti, teoriji i kritici, nije se mogao održati. (V. Žmegač, u radu koji autorica koristi, već 1958., ukazuje na potrebu promjene metode u proučavanju, tumačenju i ocjenjivanju književnih djela.) Međutim, iz jedne krajnosti otišlo se u drugu: 1950–ih prodire u jugoslavenski kulturni prostor, pa i hrvatski dakako, nova evropska kritika, razne teorije i prakse književnog stvaranja koje su malo ili nimalo imale utemeljenja u onodobnom književnom životu. Ni taj trend nije mogao predugo trajati. Profiliranjem zagrebačke stilističke škole, prožimanje freudizma i marksizma, koje utemeljenjem komparatističke kritike, stvaraju plodno tlo za višestruko kritičko preispitivanje kritičkih i teorijskih utjecaja koji dolaze iz svijeta. Postupno uspostavljanje ravnoteže nastupilo je kroz naredna desetljeća tako da danas imamo zavidnu esejističko–kritičku proizvodnju i obilje znanstvenih i književnopovijesnih djela, ali s, nažalost, sve manje zainteresirane publike.

No bitno je pitanje, nakon čitanja ove knjige, ono o wittgensteinovskoj neizrecivosti. Svi koji su doživjeli iskustvo analitičkog mišljenja ili kreativnog stvaranja prepoznat će pitanje viška koji im je ostajao nakon izričaja. Neki put bi to bilo tek nekoliko utisaka i činjenica, a drugi put, pak, veliki odsječci stanja i osjećaja koji

se nikako nisu dali obuhvatiti jezikom. Osjećaj nemoći koji se potom rađao, dugo je trajao i polako padao u zaborav. Ali bi se, s vremena na vrijeme, vratio zagorčavajući nam život. Poneki put kao čudno, mutno prisjećanje na granici između sna i jave, ali i u snovima, oštro, jasno, pregledno i — nemoguće! Snoviti doživljaji znaju imati takvu snagu da prodiru u našu budnu stvarnost i imaju određena djelovanja za koja vjerujemo da su zbiljska. (Otkad je nastupila digitalna revolucija, primjećujemo kako i u svakodnevnoj, ne osobito zahtjevnoj komunikaciji, govornicima nedostaju riječi i fraze. Ali to je druga tema.)

Tako, u igri izrecivoga i neizrecivoga, predstavljivoga i neizvodivoga prolazi naše putovanje iz jedne u drugu tišinu, »koja je početno stanje boga«, *sigē*, stanje šutnje prije govora (*logosa*). Ili, kao što je govorio M. Krleža: »Nema razloga da čovjek strahuje pred smrću kada je jedamput, već davno, nerazmjerno duže bio mrtav nego što je ovdje, danas, na ovom groblju, trenutačno živ, a ako umre, bit će opet ono što je već tako neizrecivo dugo bio prije nego što je postao ovim što jeste, i zašto strahuje da postane ponovno ono što je već tako neizrecivo dugo, gotovo čitavu vječnost, jedamput bio — kada nije bio, a ovim iskustvom raspoložemo svi živi i, prema tome, nikakva razloga nema da čovjek dršće na rubu nesvjestice, jer je netko umro...« (*Zastave*, I, Sarajevo 1976., str. 213)

Jezikom kao umjetničkim činom stvara se svojevrsna aura, energetsko polje, koje emanira i utječe na primatelje i kad oni nisu svjesni estetskog djelovanja umjetnine. Ta aura je spoj koliko sredstava umjetničke proizvodnje, toliko i problema/teme/sadržaja umjetnine. Već pomisao na temu smrti stvara izvjesno drugačije stanje/emocije/refleksije i kod protagonista (pokretača) kao i kod recipijenta (primaoca) umjetničkog djela. Zašto?

Nisam jasno razabrao da li je autorica osvijestila, prilikom rada na ovoj knjizi i apsolviranju građe za nju, kakva će biti

i kakva jest pozicija čitaoca, recipijenta, koji je, kao i svi ostali, smrtno biće i u čekaonici (na dulji ili kraći rok) smrti. Ne možemo izbjeći — zbog naravi teme i autoričina pristupa — impresionističkom doživljaju teksta koji proučavamo. Zapravo, ova tema i način njezine obradbe, jer se radi o književnoznanstvenom djelu, djeluju na čitaoca snažnije od mnogih romana, pripovjedaka, pjesama ili drama. U umjetničkim djelima, kako je uostalom pokazala i autorica, prezentacija smrti je pozicionirana na određenu razdaljinu, pa čak i kad je vrlo intimizirana (*I probudim se: ležim u svom lešu*), skoro skrajnuta, kao da se radi o nečemu što nas može ali i ne mora pogoditi. Iluzija budi neosnovanu nadu, a takva nada stvara lažnu stvarnost u kojoj živi većina ljudi, dobrovoljno ili pod (vješto skrivenom) prisilom. Ali, slijedeći autoričin iskaz: ova knjiga »u čitatelju (...) itekako potresno djeluje« (str. 118). Tek obavještenijima je jasno da se ne treba bojati teksta o smrti, ali ni smrti kao takve, jer o njoj ne znamo ništa. Tema o smrti nije smrt sama! Neprelazna barijera k spoznaji, ne samo smrti, nego i mnogih stvari o životu, jest, prvenstveno, jezik. Wittgenstein, opet, pa i autorica iskazuje: »Šimić kao da ovdje (u pjesmi *Smrt* — op. N. M.) pjesničkim jezikom prezentira ono o čemu je filozofijskim jezikom govorio Wittgenstein: čak i kada bismo dobili odgovore na sva znanstvena pitanja, ključna problematika života još uvijek bi ostala izvan čovjekova razumi-

jevanja i jedino što nam u takvoj situaciji nesmislenosti preostaje, jest šutnja.« (str. 123). A, opet, nekoliko desetina stranica kasnije, autorica ističe, vjerojatno da bi opravdala toliku razudbu Šimićevih pjesama: »Pišući o smrti, Šimić se zasigurno nije držao Wittgensteinovih promišljanja izrečenih u *Traktatu* koja sugeriraju da je o onome o čemu je nemoguće govoriti, potrebno šutjeti...« (str. 165). Razvidno nam je i jasno da autorica ne može nego slijediti svoje metodološke okvire i nakane i primjerima ih potkrepljivati, slijedeći Šimićeve *smrtopise*. Ali to je raščlamba koja nam ne govori ništa o pjesništvu ABS što već nismo znali, ali puno govori o umijeću AKL.

S druge strane gledano, velika je vrijednost ove knjige u tome što aktualizira pjesničke opuse dvojice kanonskih hrvatskih pisaca te osnažuje recepciju poezije D. Cvijetića.

Na kraju, da parafraziramo drugoga troslovčana, AGM-a, pa da kažemo, »Utjeha knjige«, a glavni su stihovi ovoga našeg soneta: — *U knjizi sjajnoj, punoj smrti krasne, // U slijepoj stravi i u strasti muke, // Samo knjiga ova još je vazda živa, / Pa mi reče: — Miruj! U smrti se sniva*. A kako je riječ o znanosti o književnosti, kao znanstveni rad ova je knjiga upravo formaldehidna knjiga, prepuna dragocjenih artefakata o ovako potentnoj temi kakva je smrt.

NIKICA MIHALJEVIĆ